NARZĄDU
POWSZECHNEGO
OPATRZENIA CHIRURGICZNEGO

CZĘŚĆ V.

§. 1344. — §. 1702.

przez

RAFAŁA CZERWIAKOWSKIEGO

F. Chir. i Medycyny Doktora, Profesora wysłużonego w Akademii Krakowskiey.

w Krakowie 1816. Roku.

Poprzedniczych Wiadomości do Nauki Chirurgiczney usposabiaiących.

KLASSA V.

o Środkach pomocniczych Piątego Względu, czyli o Lekarstwach zewnętrznych.

§. 1344. Przez środki pomocnicze piątego względu, rozumiem zewnętrze Chirurgiczne leki, które w czasie powszechnego narządu opatrzenia, po urządzeniu poprzednich ze czterech klass wziętych sprzętów zwykły się pospolicie w piątym względzie używać, iako następne innym środkom i sposobom Chirurgicznym współpomagaiące i dokładność całego narządu stanowiące przynależytości.

§. 1345. W czasach starożytnych, gdzie sztuka lekarska w szczupłych ieszcze granicach zostawała, umieiętność goienia uszkodzeń ciała zewnętrznych i leczenia chorób wewnętrznych stanowiła w ogulności iednę ciągłą i nierozdzielną naukę ratowania zdrowia, a zatym obeymowała razem powszechną znaiomość leków tak zewnętrznie iak wewnętrznie do użycia służących. W poźnieyszych dopiero czasach stanęło rozdwoienie między urzędnikami zdrowia. Z nich iedni trzymali się tylko sztuki leczenia wewnętrznie, zosta-

wiwszy drugim sztukę opatrywania chorych zewnętrznie, a tak ta ogulna lekarska nauka na dwie osobne części, to iest: na Medycynę i Chirurgią podzieloną została.

§. 1346. Rozerwanie naturalnego związku tych dwóch pomocnych sobie nauk pociągnęło za sobą rozłączenie sie zadawnioney praktyki lekarskiey, która umiała korzystać z używania wspólnie wewnętrznych i zewnętrznych leków, gdzie Medycyna i Chirurgia działaiąc łącznie w leczenie chorób podawały sobie nawzaiem ręce, przez co doskonaliła się powszechna sztuka zdrowia. W pierwszych początkach zapatruiąc się Medycyna na skutki, iakie sprawuią leki, których Chirurgia zewnętrznie używać zwykła, zaczęła nabierać światła, i ztąd czyniła sobie wnioski, iak one skutkować mogą wprowadzone wewnątrz ciała. Jednak znaiomość skutków lekarstw, o których zupełnie przekonana iest Chirurgia, w praktyce Medyczney iest bardzo niepewna. Doświadczenie uczy, iż częstokroć użyte wewnętrznie lekarstwo albo słabe albo odmienne sprawuie skutki od tych, które mu materya Medyczna przypisuie. Ileż bowiem czasem przez usta wprowadzone lekarstwa niedoznaią przeszkód, i iakiego nie potrzebuią usiłowania w żołądku zamulonym, aby dostatecznie skutkowały? Cóż dopiero mówić o preparatach Chimicznych, które znalazłszy tamże ostrości, dekomponować się, a

ztąd

ztąd przeciwne wydawać zwykły skutki? Te i tym podobne okoliczności okazuią, że nauka o skutkach lekarstw wewnętrznie użytych iest niedołężna, i to tym bardziéy, iż częstokroć zaszła w ciele odmiana przez moc natury, która w swych sekretnych działaniach iest niedościgła, pochop daie do przypisania użytemu wewnętrznie lekarstwu pomyślnych ziawisk, które są iednak dziełem téy powszechnéy lekarki. Skutki lekarstw zewnętrznie applikowanych pokazuią się stale, widocznie i iaśnie, przeto naypewnieysza iest droga wprzód dochodzić własności onychże, przez zewnętrzne applikowanie nim się przystąpi do doświadczeń przez wprowadzenie ich wewnątrz. Lubo to, co sie tu w krótkości przywiedło, dostatecznie iuż przekonywa, iż rozłączenie dwóch pomocnych sobie nauk stało sie przeciw zdrowemu zdaniu i wyraźnie na szkode saméyże lekarskiéy sztuki, są ieszcze mocniéysze w téy mierze dowody, które wskazuią potrzebę utrzymania w związku Medycyny z Chirurgią, iak następuie:

§. 1347. Odsaczona od Medycyny zawsze w doświadczeniu czynna i pracowita Chirurgia, na końcu zeszłego wieku wielką odkryła taiemnicę: Jakim sposobem leki zewnętrznie na powierzchni ciała applikowane sprawić mogą tak prędkie i zbawienne skutki, iak zwykły sprawiać wewnętrznie użyte lekarstwa. Ten nowy zewszechmiar nie tylko ciekawy, lecz nadto

wiel-

wielce użyteczny nauki zdrowia przedmiot, który nam podaią dostrzeżenia sławnego wę Włoszech lekarza *Aloizego Brera*, i który od wielu znakomitych lekarzów iest przyięty i doświadczeniami stwierdzony, umyśliłem uczniom sztuki Chirurgiczney przedstawić, i okazać na dowód poprzedzaiącey mowy moiey powinnowactwa Chirurgii z Medycyną.

§. 1348. Leki zewnętrznie applikowane, posiadaiące własności wewnętrznie użytych lekarstw, o których tu mówić przedsięwziąłem, maią kształt maści czyli pomady według wyrazu wynalazcy. Aby zaś ciała w składzie tychże zostaiące wydać mogły lekarskie skutki, trzeba ie applikować przez nacieranie i zmieszanie roślinnych ze zwierzecemi, zwierzece części ą nayzdatnieysze do składu i skuteczności tych maści, tym sposobem należące do wydziału mineralnego, wapna, metalliczne i chimiczne preparaty nie są wyięte. Usposobienie iakiego ciała, aby zewnętrznie applikowane, wewnetrznie skutkowało zasadza się na dwóch uprawach mechaniczney i chimiczney. Zapomocą pierwszey przyprowadza się do naysubtelnieyszego stanu, to iest powinno bydź miałko utarte, zapomocą zaś drugiey musi bydź doskonale solwowane. Wiele iest chimicznych płynów, w których solucya lekarskich ciał uskuteczniona bydź nie może, lecz te do osiągnienia zamierzonego tu celu nie służą. Sok zwierzęcy iest nie u-

chron-

chronnie potrzebny do istotnego i dzielnego składu lekarstw, o których mowa. Autor różne wylicza zwierzęce soki, lecz nad inne przekłada śline i sok żołądkowy zwłaszcza z tych zwierząt, które się żywią miesem i ziarnem. Ponieważ z doświadczeń uczynionych przez solwowanie ciał lekarskich w płynach innych pokazała się widoczna różnica, iż one nieskutkowały tak, iak solwowane w zwierzecym soku, przeto dopiero rzeczonemu sokowi przyznać należy szczególną własność, która leki applikowane na powierzchni ciała do wsiąknienia dysponuie, i to nie przez same części, z których się on składa, lecz mocą animalizacyi sobie udzieloney.

§. 1349. Wynalazca sposobu leczenia chorób przez nacierania zewnętrzne przywodzi bardzo liczne przypadki, w których użycie tegoż, zawsze odpowiedziało zamiarowi iego tak dalece, iż gdzie wewnętrznie użyte lekarstwa nieskuteczne albo choremu uciążliwe były, tam zewnętrzne według zasad zwyż wymienionych urządzone i applikowane leki, pomyślny bez żadney uciążliwości sprawiły skutek. Zastanowiwszy się z uwagą nad uleczeniem chorób przez same zewnętrzne nacierania, pokazuie się, iż podług nowego sposobu sporządzone i na powierzchni ciała czyli skóry applikowane lekarstwa od limfatycznych naczyń wciągane i do massy krwi zaprowadzone zostaią; wielką także część dobrych skutków, które przez ten sposób

otrzy-

otrzymuiemy, przypisać trzeba zbawienney odmianie w nerwach skórnich, która się potém po całéy nerwów osnowie rozciąga.

§. 1350. Piérwszy P. *Hunter* przypisał ssącym naczyniom własność wciągania w siebie stałych części, i przez tęż wytłumaczył rośnienie i utrzymywanie sie kości, ich odłuskiwanie się i pruchnienie, tudzież niknienie wzdęć wielkich i t. d. Toż samo się dzieie na powierzchni skóry, i ten sam mechanizm ssania zdaie sie bydź we wszystkich wydrążałościach ciała: małe otwory naczyń ssących tak na powierzchni iak i w innych częściach ciała znayduiących się, posiadaią własność wciągania w siebie wszelkich istot zbliżonych ku sobie, a ta własność iest różna więcey lub mniey czynna podług różnego stopnia siły lub słabości człowieka, podług istoty maiącey bydź wciągnioney więcey lub mniey rozcieńczoney, i podług większey lub mnieyszey analogii z sokami zwierzęcego ciała. Ztąd pochodzi, iż gdy systemą limfatyczne w większey i niezwyczayney znayduie się dzielności, wtedy istoty mniey nawet analogii maiące, od skóry przyymowane, i prędko do massy krwi sprowadzane bywaią. Mamy przykłady, iż osoby ledwie godzinę bawiące w izbie terpetyną pokostowaney oddały urynę maiącą zapach fiałków. Takim sposobem wciąga się żywe srebro, i sprawuie nawet ślino - tok będąc na powierzchni ciała po-

tar-

tarte w kształcie maści. *Folia Aconiti* włożone do woreczka i położone na piersiach dzieciom sprawiły wielką słabość. *Radices Ellebori* przyłożone w okolicy żołądka pobudziły do wymiotów. Gorzkie rośliny tamże położone były lekarstwem przeciw robakom. Możnaby więcey podobnych ziawisk, które przytaczaią lekarze, tymże sposobem wytłumaczyć.

§. 1351. Pod przyskórnia i siatką Malpighiego nayduie się właściwa skóra, która pokrywa zewnetrznie całe ciało, odwraca sie do stolca, ust i nosa, a ciągnąć się wewnątrz powleka żołądek, gardziel i kanał kiszkowy. Ta tęga i gęsta błona nic innego nie iest iak utwór tkanki z nerwów, naczyń krwistych, naczyń ssących i ich gruczołków. Więcey niż trzecia część iest ssących naczyń i cała powierzchnia skóry nacechowana naysubtelnieyszemi otworami tych naczyń, które się w większe gałązki rozkrzewiaią, i przez wielorakie podzielanie się, formuią różne subtelne plecionki, z których wychodzą nowe gałązki, które się znowu z sobą wiążą, staią się gałązkami gruczołków limfatycznych, a potem wpadaią częścią do mlecznego odbieralnika piersiowego, częścią do lewey żyły pod oboyczykowey, częścią zaś do prawey żyły szyi i prawey oboyczykowey.

§. 1252. Tak nerwy iak naczynia krwiste wszędzie się przyczepiaią do naczyń ssących i wiążą się iak nayściśley z gru-

czoł-

czołkami. Albowiem systema limfatyczne należy do tych części ciała, które dla swéy zbyteczney wzruszliwości i tkliwości podpadaią różnym chorowitym odmianom, które bardzo łatwo rozchodzą się po całym ciele, gdyż naczynia ssące są w naywiekszym związku z drugiemi cześciami ciała. Dla tego leki applikowane na powierzchni ciała są w tym stanie, że nie tylko w naczyniach oneż wciągaiących w siebie swe skutki wywierać, lecz oraz ich szkodliwy lub zbawienny wpływ na inne wszystkie także ciała części rozszerzać mogą.

§. 1353. Że otwory limfatycznych naczyń wszystkie prawie płynne i rozrzedzone istoty w siebie brać i do massy krwi sprowadzić mogą, żaden praktykuiący lekarz, który ten nowy leczenia sposób zna i iest bystrym dostrzegaczem, wątpić nie będzie. Chcę się tu nad tym tylko przypadkiem zastanowić: kiedy osoba iaka napadniona iest od mocnego choroby iadu, nayblizsze w sąsiedztwie zarazy leżące gruczoły brzmieią, są spiete i bolesne. To się daie widzieć na gruczołach słabizny po nieczystym obcowaniu; na gruczołach pachy po szczepieniu ospy na rece; na gruczołach ślinnych u tych osób, które iad szkarłatney odry dotknął. W tych i innych podobnych przypadkach nie możemy sobie inney wystawić drogi, którąby materye chorób do ciała dostać się mogły. Jeżeli rośliny, które są istoty żyiące,

ce, różne z atmosfery wciągaią w siebie pary, i przez to staraią się utrzymać swóy własny byt; dla czegożby materye chorób dostawszy się przez naczynia ssące do ciała, nie mogły tamże połączyć się z płynnością limfatyczną, rozpostrzeć się po całéy zwierzęcéy machinie i na całą osnowe nerwów działać? To zdanie pewnie nie znaydzie przyświadczenia zaietych zasadami panuiącéy nauki lekarzów, którzy wszelkie dostrzeżenia starych zwłaszcza *Hippokratesa* i innych praktyków naśladowców iego, ściśle zastanawiaiących się nad fenomenami tak zdrowia iak chorób, nie sądzą bydź godnemi uwagi. Wyszedłszy bowiem ze szkoły, naukami *Hoffmanna*, *Kullena* i *Browna* elektryzowani uczniowie, nie mogą się przekonać, iż soki mogą bydź przyczyną chorowitych wciele odmian. Codzienne doświadczenie uczy, iż zwierzęce soki, lubo ich utkwienie i zepsucie w różnych częściach ciała początkowo skutkuie, chorowitą odmianą w ożywionym włoknie, iednak one różne nastepne przypadłości zwłaszcza w systemacie ssących naczyń sprawić mogą, iak dowiódł P. *Sömmering* i inni dostrzegacze.

§. 1354. Leki w kształcie nowowynalezionych mastyk applikowane na zewnetrzney powierzchni skóry, która iest obdarzona, nayczułszemi nerwowemi brodawkami i niezliczonemi ssących naczyń otworami, w ten sam sposób mechani-

canie

cznie i fizyczno - chimicznie na ciało zwierzęce działaią iak wewnetrznie użyte lekarstwa działać zwykły. W pierwszym przypadku samo dotknięcie nerwów skórnich iest dostateczne, w drugim zaś wciągnione będąc od ssących naczyń skóry tak iak wewnetrzne od mlecznych, gdy do żołądka przychodzą, i ztąd przechodzą do kiszkowego kanału.

§. 1355. Gdy zewnętrznie przez nacieranie applikowane mastyki, nerwowe brodawki drażnią, wtedy powstaią także nagabaiące odmiany w odległych częściach ciała. Wiadomo, iż powszechne powłoki nietylko zewnętrzną powierzchnią zwierzęcego ciała pokrywaią, ale też dostaią się do niektórych onegoż wydrążałości, i tychże ściany powlekaią. Nayduiące się na powierzchni skóry wyrostki, które maią podobieństwo brodawek, nic innego nie są iak tylko włokniste końce nerwów ciągnących sie od mozgu i spiku pacierzowego do różnych części ciała. — Młodzi lekarze maiący rozważanie dostrzezeń nay większych sztuki naszey mistrzów za zbyteczne, zaniedbywaią ścisłego zastanowienia sie nad funkcyami skóry. Powszechne pokrycia nie sądząc bydź godnemi uwagi, nie znaią własności skóry, którą ona za pośrednictwem nieznaczney transpiracyi zdólna iest utrzymać w stosownym do natury stanie równowagę między wewnetrznemi bodźcami na wzruszliwość różnych organów, od czego naywięcey zawisła o-

wa

wa dla przyiemnego używania życia konieczni e potrzebna rozliczuych funkcyi harmonia. Aby się przekonać o użyteczności tego organu dla ekonomii życia, trzeba tylko rzucić oko na budowę skóry, i wraz uznać, iż tak obdarzona nerwami i naczyniami istota, skutki poniesioney urazy nieuchronnie udzielić musi drugim częściom ciała, tak iak ona iest także bardzo czuła na każdą w żyiącym ciele zdarzoną odmianę. Gdy w tymże ciele działa bodziec na iaką czułą część, wtedy mniey lub więcey pobudzona bywa wzruszliwość całey zwierzęcey machiny w miarę współcierpiętliwości, którą maią nerwy tey części, z drugiemi nerwami ciała. Bodziec, który sprawuią potrawy i napoie, wzbudza lub przytłumia drażliwość żołądka; bodziec ciepła lub zimna wzbudza albo przytłumia drażliwość zewnętrzney powierzchni ciała. Naczynia i włókna muskułowe drażni, krew i inne krążące soki i ruch muskułów; mózg się strząsa od mocnego myślenia i innego poruszenia umysłu. Skutki tych wszystkich bodzców rozpościeraią się zawsze po machinie zwierzęcey a szczególniey na skórę, ztąd pochodzi, iż bodzce na skórze działaiące tak predko rozciągaią się na drugie części ciała, co iaśnie postrzegamy w niektórych chorobach. PP. *Bisset* i *Stoll* uważali, że osoby od dolegliwości w żołądku uwolnione zostały, dostawszy wyrzutu na powierzchni ciała. P

Reu-

Reufoille uspokoił womity lekarstwami sprawuiącemi poty, a przez wzbudzenie wymiotów zmnieyszył zbyt mocne pocenie. P. *Fothergill* mówi o iednym od wścieklizny napadnionym człowieku, który nie mogąc połykać przez kilka dni brał pożywienie przez kąpanie całego ciała w mleku.

§. 1356. Z téy osobliwéy współcierpietliwości i harmonii, która połącza żołądek ze skórą, poznaie się iuż, iakim sposobem te same następuią skutki lekarstwa, czy ono wprowadza się przez usta do żołądka, czy zewnętrznie applikuie *Opium, Moschus, Camphora* przez nacieranie na powierzchni ciała tak dobrze i pewnie uspokaiaią wymioty, asteniczne bole, czkawkę i t. d. iak gdy się daią cierpiącemu wewnętrznie. Zdaie się więc, iż w chorobach, gdzie nie ma nagłego niebespieczeństwa, na iedno wychodzi dawać wewnętrznie lekarstwa, albo ie applikować podług nowego sposobu — Różnica iest tylko w dozie, która dla zewnetrznego użycia ośm lub dwanaście razy większa bydź musi, niż się daie wewnetrznie, cześć bowiem mastyki ginie, która na mieyscu nacieranym i na ręce nacieraiącego zostaie, przez co też i on częstokroć tych samych doznaie skutków, iakie sprawiło choremu applikowane lekarstwo.

§. 1357. Zważaiąc pożytki, iakie sztuce lekarskiey przynosi ten przez doświadczenia Chirurgiczne nowo - wynaleziony

spo-

sposób leczenia wewnętrznych chorób zewnętrznie applikowanemi lekami, zwłaszcza w tych przypadkach, gdzie chorzy maią wstręt od wnętrznego użycia lekarstwa z iakiéy szczególnéy przyczyny, albo gdzie dla innych przeszkód dopiero rzeczone użycie mieysca nie ma, przyznać koniecznie należy, iż potrzebny związek Medycyny z Chirurgią sama natura wskazuie. Pomimo widoczne z tego związku na ludzkość cierpiącą spływ maiące korzyści, przewrotne zdanie, materyą Chirurgiczną tak mało dotąd poważa, iż iey ostatnie daie mieysce, i iak iaki do materyi lekarskiéy przydatek dołącza, gdzie prosta rzemieślnicza nauka o płókaniach, naparzaniach, obkładaniach, sprycowaniach: o plastrach, maściach, stolcowych czopkach, klisterach i t. p. całą zaymuie materyą Chirurgiczną. Jeżeli iest wzmianka o lekarstwach, te znayduią się większą częścią w sposobie katalogu wyliczone bez opisu ich właściwéy fizycznéy mocy, iak na ciało zwierzęce działać, i iakie odmiany zewnetrznie applikowane, w nim sprawiać zwykły. Tym sposobem Chirurgia w wiecznych ciemnościach zostawać miała, iakby do rozpoznawania skutków lekarstw nigdy nie była zdolną. Wszakże dzisieysza Chirurgiczna sztuka poznawszy iuż dostatecznie, iż znaiomość skutków, iakie sprawuią zewnętrznie i wewnętrznie użyte leki, iest iey doświadczeń przyzwoitym i potrzebnym przedmiotem, powinna

ma-

materyą Chirurgiczną dokładnieyszym traktować trybem, do którego ia podać tu wzór umyśliłem

§. 1358. Lekarstwem w dalekim rozumieniu iest to wszystko, przez co chorowity stan żyiącego ciała w zdrowy odmienionym bydź może, zaczym cała na nas działaiąca natura, skoro ona w przyzwoitych okolicznościach zbawienne odmiany w ciele naszym sprawić zdoła, miedzy lekami ma mieysce. W rozumieniu bliższym różnią się lekarstwa od pokarmów w tym, iż w tych ostatnich przewagę maią te składaiące części, które są w stanie nagrodzić gruntową mieszaninę organizacyi zwłaszcza stałych części; właściwe zaś lekarstwa składaią się albo cale albo naywięcey z takich części, które do assymilacyi, a przeto do nagrodzenia gruntowey mieszaniny naszego ciała nie służą. Dla tego pokarmy pod pewnemi warunkami i w pewnych okolicznościach mogą bydź użyte za lekarstwa, właściwe zaś leki za pokarmy nigdy używać się nie mogą.

§. 1359. Pod czas skutkowania leków możemy rozpoznać, iakim sposobem one działaią, i iaka sie przez nie dzieie odmiana wewnątrz. Ich działanie na ciało żyiące, iest w miarę różnych stosunków, które ma człowiek w ogulności z naturą. albo mechaniczne, albo chimiczne, albo umysłowe. Wewnętrzna zaś odmiana, którą sprawuią leki w ciele, należy do materyi i iey wzruszliwości razem, bo nie mo-

można sobie wystawić iedney bez bytu drugiey. Gdy iednak wewnętrzne odmiany materyi w bardzo wielu przypadkach są nam dotąd ciemne, a odmiany względem bodzca więcey wpadaią w oczy, więc są tacy z Nauczycieli, ktorzy trzymaiąc się oznaczenia sposobu działania leków szczególniey na dynamiczny stosunek (wszystkie siły i ziawiska ożywionego ciała), nie spuszczaiąc iednak z oczów ów materyalny skutkowania sposób; w niektórych bowiem przypadkach niepodobna iest skutki różnych leków tylko przez ich własność odmieniaiącą bodziec dostatecznie wytłumaczyć, i one do iakich leczenia wskazań przystosować; prócz tego nie brakuie nam także na niezaprzeczonych dowodach, iż niektóre lekarstwa skutecznie działaią na materyalny stosunek ciała.

§. 1360. Wzgledem stosunku bodzca możemy przyznać dwa gatunki działania leków, ogulny i szczegulny. Ogulny zasadza się albo 1) na podwyższeniu istności życia (leki wzbudzaiące) przez pomnożenie bodzców, lub przez bezpośrednią czynność życia podwyższaiącą zmianę organizacyi; albo 2) na umnieyszeniu istności życia (leki tłumiące). Szczegulny zaś gatunek działania leków należy albo do iakiego osobliwego mieysca, albo zasadza się na iakim właściwym przymiocie, iak iest *n.p.* działanie żywego srebra w chorobach wenerycznych i t. d.

§. 1361. Używaiąc lekarstw trzeba dobrze rozróżnić ich wewnętrzną moc (*actio*) od ich skutków (*effectus*). Moc lekarstwa iest zawsze sobie równa, gdyż zasadza się na samych składaiących częściach onegoż; lecz skutek iego iest bardzo względny, gdyż on niezawisł od wewnętrzney mocy, lecz od różney reakcyi żyiącego organizmu. Tu trzeba szczegulniey uważać na własne fizyczne urządzenie osoby, na wpływ duszy, przyzwyczaienie, mieysce, przedłużenie i powtórzenie użycia; na kształt, przyprawę i ilość lekarstwa; dla tego znaiomość tych wszystkich rzeczy do rozsądnego używania leków iest potrzebna.

§. 1362. Przystępuiąc iuż do iakiegokolwiek systematu sądzę naystósowniéysze bydź takie uklassyfikowanie lekarstw, w którym podzielone są według swych głównych skutków i nayprzyncypalniéyszych w chorobach wskazań. Cała Medycyna praktyczna obroty swe czyni funduiąc się naywięcey na ziawiskach; wszelkie zaś w tey nauce dostrzeżenia, są tylko wypadkami materyalnemi, zaczym każdemu przy łożach chorych praktykuiącemu lekarzowi nayistotniéyszą iest potrzebą czynić summaryczny zbiór takich leczenia środków, iakie z doświadczenia dopiero rzeczonym wypadkom naylepiey odpowiadaią.

§. 1363. Powszechną iest w nauce lekarskiéy maxymą, iż skutki lekarstw w żyiącym organizmie zawisły od ich bodzca, zaczym umieszczenie leków między środkami

kami leczenia wzbudzaiącemi, zdaie się wprawdzie ugruntowane na naturze; lecz takowy układ wielu lekarzów nie biorą za zasadę pewnéy klassyfikacyi. Albowiem skutki bodzców nie maią swego siedliska w samych tylko lekach, lecz także w konstytucyi ciała i reakcyi czyli przeciw działaniu, przeto skutki są zawsze tylko względne, i tak działania iak i przeciw działania połączonemi wypadkami. Skoro odmienia się piérwsze, wtedy drugie różne także bydź musi. Gdybyśmy nawet potrafili ściśle oznaczyć gradacyą drażnienia każdego lekarstwa, przecieby było zawsze niepewnym przewodnikiem, gdyż nie znamy postępowania sposobów, na których gruntuie się życie ciała, i tychże sposobów odmiany są nam niewiadome, lecz ich skutki wtedy dopiero poznaiemy, gdy się staią przedmiotem zmysłowego weyrzenia.

§. 1364. Wszakże i usiłowania Chimików w wybadywaniu części, z których się ciała maiące moc leczenia składaią, tudzież doświadczenia lekarzów fizyologicznych w dociekaniu początku życia nie przyprowadziły nas ieszcze do tego stopnia, abyśmy się dokładnym ustanowieniem materyi lekarstw szczycić mogli. Nim do tego przyydziemy, co podług wszelkiego podobieństwa długo ieszcze będzie żądaniem naszym, tym czasem szczególniey nam zalezy na wyborze, w iaki sposób ułożenie tey materyi naylepiey u-

B 2 ła-

łatwione, i znaiomość skutków lekarstw nayprosciey obięta bydź może.

§. 1305 Łatwo się domyślić, iż lekarstwa prócz swych szczególnych własności także względem ilości, w iakiey się uzywaią, róznie skutkowac muszą, a przeto do wiecey gatunkow działań nalezec mogą. Dla tego wybór lekarstw, ich połączenie, oznaczenie ilości i teyże powtórzenie, zawsze zostaie przedmiotem wymagaiącym znacznego natężenia mysli i rozsadku. Tylko pomierne wiadomości posiadaiący lekarz idzie zawsze iednaką drogą. Częstokroć są bardzo powikłane wskazania w chorobach, w których zwykło się używać rozwalniaiących lekarstw; często także skomplikowane bywaią *n.p.* wypadki kurczów w chorobach hipokondrycznych i histerycznych; rózne napaści do niespokoyności i poruszeń, gdzie uśmierzać należy, to wszystko czyni materyą lekarstw bardzo trudną.

§. 1306. Trudnosci w ustanowieniu nauki o skutkach lekarstw, których sztuka lekarska doświadczać zwykła, te samę zdaią się zachodzić w sztuce Chirurgiczney, co mi powód dało iść za planem powszechnym, i uklassyfikować lekarstwa chirurgiczne podług głównych i prostych wskazań, iakie się uważać zdarza przy łożach chorych; sadzę bowiem takową klassyfikacyą naydogodnieyszą bydź uczniom Chirurgiczney sztuki. Podział wszelkich leków na *Tężące* (Sthenica) i *Wolniące* (Asthe-

(Asthenica) może bydź w Chirurgii stósowniéyszy niż w Medycynie. Zaprzeczyć nie można, iż w téyże znaydować sie ieszcze mogą inne wskazania iak do teżenia i wolnienia tylko; a obeyrzawszy sie na sposób działania leków, czyż może bydź co tak nie naturalne, iak gdy nauki nowéy naśladowcy kładą lekarstwa w klassie wolniących leczenia środków, a przytém wraz powiedzieć muszą, że ich właściwe skutki są teżące? — Wszakże wypadki tego nic tu nie znaczą, bo one są tylko wzgledne. Powinniśmy sie chwytać innych ieszcze uwag, czyli ściśléy dochodzić osobliwych sposobów działania różnych lekarstw pomimo wszelkie nasze tak iedno - stronne iak i wielo - stronne doświadczenia.

§. 1367. Zawiłości, na które sie nam tak czesto uskarżać przychodzi, może bardziéy pomnażaią sie tym, iż nauczyciele nowéy teoryi tłumaczący sposoby działania lekarstw, nie zapatrzywszy sie na działanie tychże applikowanych zewnetrznie, i prawie żadnego nie maiąc wzgledu ani na mechanizm budowy ciała, a téyże fizyczne, mechaniczne, hidrauliczne i t. p. działania; ani na Patologią humoralną różne chorowite zmiany soków opisuiącą, wszystkie swe decyzye o skutkach leków na saméy tylko Dynamii czyli siłach i ziawiskach ożywionego ciała zasadzaią. Jednak zaprzeczyć nie można, iż na fizycznych zasadach gruntuią się wszystkie

wro-

wrodzone i samowolne funkcye ciała, i na tychże iako pierwotnych fundamentach ustaw natury cała nawet wspiera się dynamia. Pomimo wielu innych w sztuce lekarskiéy trudności i zawiłości, to także nie mało sprawiło w dzisiéyszéy teoryi sprzeczności, a w praktyce lekarskiéy niedogodności, iż urzędnicy zdrowia, porzuciwszy pewne na doświadczeniach i ustawach fizycznych założone rozsądnego *Hippokratesa* prawidła, i zatopiwszy się w metafizycznych spekulacyach, na samym tylko rozumowaniu, zasadzonym na domysłach i wnioskach ideograficznych, polegaią.

§. 1368. Ponieważ nauka o skutkach leków wewnętrznie użytych nie ma iasnych i pewnych zasad, na którychby się ich istotna dzielność gruntowała, przeto wypada szukać obiaśnienia téyże w zewnętrznego applikowania doświadczeniach, które iako pod zmysły podpadaiące mogą nas naprowadzić do wyrozumienia taynych sposobów działania lekarstw wewnętrznie użytych. Tym sposobem możemy się także nauczyć poznawać skutki dynamii czyli mocy wewnętrznéy żyiącego organizmu połączonéy z własnościami fizycznemi materyalnéy budowy ciała. Abyśmy zaś do tego poznania przyiść mogli, trzeba nam zapomnieć o precedencyi, z którą nauka materyi medycznéy nad chirurgiczną według panuiącego zwyczaiu dotąd górowała. Dla tego postanowiłem w niniéyszym sy-

systemacie moim wprzód mówić o skutkach lekarstw zewnetrznych nim do wewnętrznych przystąpię. Traktuiąc zaś materyą dopiero rzeczonych Chirurgicznych leczenia środków umyśliłem trzymać się takiego planu, któryby był iak navprostszy, obydwom materyi Chirurgiczney i lekarskiéy naukom wspólny, i do wszystkich pryncypalnych, iakie się w praktyce przy łozach chorych zdarzać zwykły, indykacyy czyli wskazań stósowny.

§. 1369. Lubo wszelkie leczenia środki podług wskazań tak Medyczney iak Chirurgiczney sztuce są wspólne, z tym wszystkim niektóre z nich do pratyki lekarskiéy cale nie należą, lecz samey tylko Chirurgii są właściwe. Z tego powodu leczenia środki na dwa podzieliłem rzedy. Do pierwszego należą 1) wzbudzaiące, drażniące (*stimulantia*, *irritantia*); 2) wściągaiące, wzmacniaiące (*adstringentia*, *tonica*); 3) rozpedzaiące, rezolwuiące (*discutientia*, *resolventia*); 4) wysuszaiące, ztężaiące (*exsiccantia consolidantia*; 5) zmiekczaiace, łagodzące (*emollientia*, *lenientia*); 6) przeciw-gnilne (*antiseptica*). W drugim rzedzie umieszczone są 1) odciągaiące (*attrahentia*); 2) zżeraiące (*caustica*); 3) krwotoki tamuiące (*hæmostatica*); 4) krew uymuiące (*sanguinem deplentia*). Pierwsze skuteczne bydź mogą albo downątrz ciała wprowadzone, albo zewnątrz ciała przyłożone, drugie zaś ina-

czéy

czéy skutkować nie zwykły iak tylko zewnętrznie na ciało applikowane.

RZĘD I.

o lekach i ich Działaniu w powszechności.

§. 1370. Cokolwiek choremu ciału czy downątrz wzięte, czy zewnątrz applikowane przywrócić może zdrowie, słusznie nazywa się lekarstwem. Różna iest iednak moc leków, i różne są stopnie: słaby, mocniéyszy i nader mocny działania onychże. — Jedne n. p. boleści znoszą, drugie ie tylko łagodzą; inne dotknąwszy się ciała natychmiast go swym bodzcem rażą iak n. p. zimna woda; przeciwnie inne nie zaraz za piérwszym dotknięciem, lecz wtedy dopiero wydaią swą moc, gdy taż po nieiakim zabawieniu ich w ciele i za przystąpieniem dzielności życia, wzbudzoną zostaie iak n. p. pieprz i t, p. Podobnież sposoby działania lekarstw są także bardzo różne: *Jedne* swym przyrodzonym bodzcem pomnażaią drganie czyli oscyllacyą wzruszliwych włokien naczyń, tak przez znaczne onych poruszanie, iak przyspieszanie ruchów, tym sposobem naczynia kurczą się mocniéy i częściéy, a w nich zawarte płyny popędzaią się bardziéy. *Drugie* wewnętrznie lub zewnętrznie tak odmieniaią stałe części ciała, iż piérwiastki onych zbliżaią się ku sobie, a tak

włó-

włókna staią się tęższemi, światła zaś naczyń zmnieyszaią się, przez co krążące w nich rozcieńczone płyny nabieraią gęstości. *Trzecie* subtelnością swoią przenikaiąc rozrywaią zsiadłe w naczyniach soki, przez co obtwardniałe części ciała staią sie wolnieyszemi. *Czwarte* ściągaiąc naczynia, wypieraią z nich wilgoć zbytnią, którą pochłaniaią. *Piąte* wytężone stałe części łagodnym sposobem przenikaiąc i ogrzewaiąc oneż odmiękczaią, i ostrość humorów łagodzą. *Szóste* udzielone będąc skłonnemu do gnicia ciału, zapobiegaią gnilney w nim fermentacyi, a ściągaiąc wątłe włókna i wysyssaiąc nadpsute wilgoci daią ciału potrzebną tęgość i czerstwość.

§. 1371. Mimo dopiero wyliczone różne działania sposoby wewnętrznie i zewnętrznie użytych lekarstw, są ieszcze inne leki i leczenia środki, które zewnętrznie użyte, swe dzielne na widok okazuią skutki. *Jedne* bowiem przyłożone będąc na ciało drażnią swym bodzcem stałe części, i otworzywszy pory, zawarte w nich humory do siebie wabią, i ku powierzchni ciała oneż przyciągaią. *Drugie* przytkniete do iakiey części zwierzęcego ciała, widocznie go trawią czyli psuią, co zwykły uskuteczniać swą albo palącą przez pospolity ogień, albo zrzącą przez ostre leki mocą. *Trzecie* zbytnią pełność krwi przez wypróżnienie rożnym sposobem żył i krwistych naczyń zmnieyszaią. *Czwarte* nakoniec szkodliwy onéyże upływ przez

leki

leki lub narzedzia wstrzymuią. Te z osobna tu położone leczenia środki są tylko sztuki chirurgiczney przedmiotem.

§. 1372. Każdemu tak Medycvny iak Chirurgii uczniowi wiedzieć należy, iż wszelkie leczenia środki i sposoby, któremi sztuka lekarska i chirurgiczna stara się zapobiedź chorobom ciała, lub aktualny stan chory przemienić w zdrowy, iak leki uważane bydź powinny. Dla tego istoty elementarne: ogień, woda, powietrze; przedmioty zmysłowe: dzwięk, światło; ciała materyalne: ziemia, kamień; iestestwa organiczne: hiszpańskie muchy, mięta; użyte chirurgiczne narzędzia, zgoła wszystko, co w naturze iest, czy ono chimicznie czy mechanicznie na ciało działa, gdy do uskutecznienia zwyż rzeczonego zamiaru środkuie lub dopomaga, iest lekarstwem. W tym względzie nauka mówiąca o środkach leczenia zewnętrznych i wewnętrznych chorób czyli o lekarstwach, ma bardzo obszerne pole, z tym wszystkim sztuka chirurgiczna ograniczywszy się do pewney liczby doświadczonych w swey praktyce leków, stósuie się do klassyfikacyi maiącey za cel wyszczególnienie owych leczenia środków, które sama indykacya w tey lub owey chorobie obierać nakazuie.

Zachowanie pospolicie uważanego alfabetycznego porządku zdaie się bydź w klassyfikowaniu leków wymuszoną rzeczą, która nie ułatwia materyi tłómaczenia.

Ja

Ja z méy strony postanowiłem iść drogą naturalną, iak samo z siebie wypływa, dla lepszéy uczniom dogodności.

ROZDZIAŁ I.

o Lekarstwach wzbudzaiących i drażniących zewnętrznych w szczegulności.

KLASSA I.

§. 1374. Mówiło się iuż w powszechności, iż wszelkie lekarstwa mocą większego lub mnieyszego bodzca skutkuią tak wewnątrz iak zewnątrz ciała; wchodząc teraz w tłumaczenie ich sposobu działania w szczegulności, postanowiłem zacząć materyą chirurgiczną od tych gatunków lekarstw, których skutki pod oczy podpadać zwykły. A że leki kichanie i ślinienie sprawuiące, nazwane *kichaiącemi* (sternutatoria), *śliniącemi* (sialagoga); tudzież *enematyczne* (clismatica), *stolcowe* (suppositoria) naywidoczniéy działaią, przeto naprzód o nich mówić będę w następuiących wydziałach.

WYDZIAŁ I.

o Lekach kichaiących. (Sternutatoria.)

§. 1375. Leki kichaiące są wszelkie leczenia środki, które włożone w nozdrza mocą chimiczną lub mechaniczną swéy ostro-

stro-

strości błonę szlamistą nosową, i w niey bedące nerwy, to iest gałązki piątey pary tak dzielnie drażnią i wzruszaia, iż to wzruszenie przez współczułość udziela się nerwom piersi i brzucha, które także zdrażnione zostaią, a ztąd za podniesieniem sie nadzwyczay daleko wyżey brzuchowych wnętrzności, mocą nagłego ściągnienia się muskułów, i wraz mocnieyszym ściśnieniem płuców, gwałtowne z strząśnieniem prawie całego ciała nastepować zwykło wciągnionego i nieco w sobie zatrzymanego bardziey przez nozdrza niż przez usta wybuchnienie, które pospolicie nazywamy *kichnieniem*. Takowe nosowych nerwów wzruszenie dzieie się zwykle dwa, trzy lub więcey razy w miarę stopnia mocy utkwionego w tym mieyscu lekarstwa bodzca.

§. 1376. Skutki, które sprawuią kichaiące leki, zasadzaią się na wstrząśnieniu, a poczęści na wyprowadzeniu i mocnieyszym odłączeniu szlamistych wilgoci. Iż one mogą mieć w ogulności wpływ więcey lub mniey na naczynia głowy, iest wielkie podobieństwo do prawdy. Używane bywaią 1) w chronicznych dolegliwościach głowy, w boleściach teyże rumatycznych, w bólach uszów, zębów, rymach, zastarzałych katarach. 2) w chorobach oczów, zwłaszcza od artrytyczney materyi pochodzących, w katarakcie czarney; szczególniey w początku, gdzie wypada mieć baczność na utrzymywanie szla-

mi-

mistego upływu, i o tegoż przywrócenie starać się. Może są także użyteczne do zapobieżenia apoplexyi. Także przeciw początkowéy szaréy katarakcie. 3) W przypadkach wpadnienia obcych ciał, owadów w dołki szlamiste.

§. 1377. Tego gatunku leki względem swych składaiących części są różne, albo odmiękczaiące, albo drażniące. W przypadkach, gdzie iest kléiowata, spieczona szlamistość w nosie, naystósownieysze są środki zmiękczaiące, ciepła wodna para, letnia woda lub mleko, które się daią choremu do wciągania w nozdrza. Drażniące zaś leki dogodnieysze są, chcąc powiększyć odłączenie szlamistości. Z tym wszystkim, lubo tychże skutki w wielu przypadkach są zbawienne, trzeba ich używać z wielką ostrożnością, a nawet wystrzegać się onych należy, gdzie chorzy cierpią skupienia ku głowie, albo podlegaią innym uciążliwościom, w których wstrząśnienie mogłoby się stać szkodliwym. Różnica znayduiąca się w tych lekach zawisła iedynie od różnego stopnia ostrości i bodzca. Tenże bodziec obéymuiący w sobie moc chimiczno-mechaniczną, kształt, strukturę i tym podobne własności w względzie materyalnym, zwykł mniéy lub więcéy działać na dynamią, czyli wszystkie siły i ziawiska ożywionego ciała. Abym tę różnicę bodzca iawnie okazał, umyśliłem tego gatunku leki porządkiem wystawić uczniom od małego

łego do większego i naywiększego działania ich stopnia.

§. 1378.

I. Leki kichaiące łagodne.

1. *Nicotiana Tabacum.* Tabaka pospolita dla odciągnienia humorów od oczów i mózgu używana bywa z dobrym skutkiem, ieżeli osoba nie iest przyzwyczaiona do brania tabaki, które powszechnie czyni się ze zbytkiem.
2. *Saccharum album.* Miałko utarty cukier działa iak drażniace lekarstwo na błonę szlamistą nosa i używany bywa zamiast tabaki w zatkaniu nozdrzów czyli rymie.
3. *Herba Majoranæ.* Proszek z majoranku ma przyiemny i przenikaiący zapach. Znacznie odciąga szlamistość nosa, i prawie do wszystkich kichaiących proszków wchodzi. Woda z niego destyllowana wciągana w nozdrza sprawuie także kichanie.
4. *Flores Lavendulæ, Arnicæ, Convallariæ; Herba Betonicæ, Salviæ, Mari* i wszystkie aromatyczne zioła, podobnież *Radix Ireos florent. Valerianæ* iednakie maią skutki.
5. *Balsamus Majoranæ*, który się składa *ex ol. Nucis Moschatæ et ol. essent. Majoranæ*, zlekka drażni i rozwalnia kleiowatą szlamistość w nozdrzach.

Zwykł

Zwykł się ten balsam namaszczać w nosie małym dzieciom, które tamże zatkanie cierpią.

§. 1379.

II. Leki kichaiące mocnieysze.

1. *Folia et Radix Asari.* Kopytnik iest mocnieysze kichanie sprawuiące lekarstwo, które bez umiarkowania użyte może bydź zaostre. Skutki tegoż pospolicie nastepuią nieco poźniey po użyc u. W przypadkach uporczywych daie się choremu blisko 20 gran w miałkim proszku do brania powoli w nozdrza. Liście łagodniey skutkuię niż korzeń.
2. *Radix Hellebori albi.* Korzeń Ciemierzycy białey nie ma mocnego zapachu, ale skutki iego mogą bydź bardzo mocne. Dodany do innych kichaiących leków naylepiey służy w uporczywych przypadkach, i dla osób nieczułych. Używamy bywa w szlamistych zatkaniach czołowych dołków.
3. *Pulvis sternutatorius.* W Dyspensatoryach farmacewtycznych znayduią się różne przepisy kichaiących proszków, które stosownie do materyałów w skład ich wschodzących już większe iuż mnieysze sprawuią skutki.

§. 1380.

III. Leki kichaiące ostre.

1. *Vitriolum album.* Chcąc powiększyć skutki kichaiących leków, można im dodać małą cząstkę Witriolu białego. P. *Hoffmann* zaleca w rymach i spieczoney szlamistości w nozdrzach użycie solucyi tegoż w wodzie łącznie z parą ciepłego mleka. Zamiast prostéy wody można wziąć destyllowaną z Majoranku, i w uncyi iednéy rozpuścić 20 gran Witriolu białego. Niekiedy płynne tego gatunku leki maią piérwszeństwo przed proszkami, które nozdrza zatykać zwykły.
2. *Mercurius dulcis.* Merkuryalne preparaty sprawuią bardzo mocne rażenie błony Sznayderowskiéy, a dłużéy używane wzniecaią zapalenie. Z wielką ostrożnością trzeba ich używać i tylko w uporczywych przypadkach. *Boerhawe* zwykł był choremu przepisywać do użycia powoli mieszaninę z 10 gran *Pulv. Sacchari* a iednego *Mercurii dulcis.* Mocniéyszy iest proszek P. *Kleber*, który się składa z dopiero rzeczonego preparatu, Kamfory, żywicy kwaiakowéy, cukru i proszku Chiny. Wzbudza on kichnienie 20 lub 30 razy, i pomyślnie użytym został w katarakcie czarnéy.

3. *Mercurius saccharatus.* Żywe śrebro dobrze utarte z cukrem stanowi to kichaiące lekarstwo. P. *Schmuker* do merkuryuszu z cukrem utartego mięsza *pulvis Valerianæ* i *Liliorum convallium.*

4. *Turpethum minerale.* Ten merkuryalny preparat mocniéy ieszcze drażni, bez którego iednak obéyść się się można.

5. *Gummi Euphorbium.* Proszek z téy kleiowatéy zywicy iest iedno z nayniebespiecznieyszych kichaiących lekarstw, którego się bardzo wystrzegać należy.

§. 1381. Skutki kichaiących leków iak są w wielu dolegliwościach, o których się wyżéy namieniło, bardzo zbawienne, tak z drugiéy strony będąc nieprzezornie użyte tego gatunku leczenia środki, mogą się stać nader szkodliwemi. Powyżéy wymienione lekarstwa, które w swym działaniu podobne są do emetycznych lekarstw, zwykły niekiedy zbyt mocnym drażnieniem szlamistéy czyli smarczystéy błony tak gwałtowne i niepohamowane wzniecić kichania (*Hyper - Ptarmoses*), iż aż do wydobycia krwi przychodzi tym samym prawie sposobem, iak się dziać zwykło przy ustawicznych wymiotach (*Hyper - Emeses*), gdzie przez ciągłe drażnienie błon żołądkowych nastepuie wreszcie krwią rzyganie.

§. 1382. Ucząc się poznawać tych zewnętrznych leków działania sposoby, które przez widoczne nosowey błony rażenie pod oczy nasze podpadaią, możemy także nabierać wiadomości, iak zwykły wewnętrznie działać leki drażniące żołądkowe błony; a wszczególności uważaiąc, iż lekarstwa kichaiące, błonę smarczystą nosową i w niey będące nerwy czyli gałązki piątey pary drażnią, i ten ich bodziec przez współczułość udziela się nerwom piersi i brzucha, łatwo sobie wystawić możemy sposób działania emetycznych lekarstw, iż one podobnie drażnią błony żołądka, które to drażnienie za pośrednictwem temuż właściwego błąkaiącego czyli sympatycznego nerwu (*nervus vagus*, *sympaticus*), i odwracaiących się gałęzi (*rami recurrentes*), a mianowicie plecionek nazwanych (*plexus cordiacus*, *pulmonarius*, *stomachicus*) udziela się innym sąsiedzkim cześciom, które do współdziałania pobudzone, konwulsyynym tak, iak wyżey rzeczone części wzruszaią się sposobem, zkąd wynikaią skutki podobne skutkom kichaiących lekarstw z tą tylko różnicą, iż tu materya chorowita wyrzuca sie z żołądka ustami, tam zaś z dołków czołowych nozdrzami.

§. 1383. Z tego tłómaczenia materyi tyczącey się tak zwanych kichaiących leków, które względem wewnętrznego sposobu działania i ztąd wynikaiących zewnętrznych ziawisk wielką analogią maią

z le-

z lekami emetycznemi, iaśnie się pokazuią użytki wypływaiące z powierzchownych doświadczeń na poznawanie skutków wewnętrznie użytych lekarstw. Do nabycia takich wiadomości, które nam służyć mogą za przestrogi, iak się obchodzić mamy z niebespiecznemi leczenia środkami, iakie są lekarstwa sprawuiące wymioty, powinniśmy doskonale znać moc i naturę owych to leków, które podobnym z niemi działaiąc sposobem, podobnież szkodliwe sprawuią skutki, nie będąc użyte z taką, iakiey własność ich wymaga, ostrożnością.

WYDZIAŁ II.

o *Lekach śliniących.* (*Sialogoga.*)

§. 1384. Przez leki tak zwane *śliniące* (*salivantia.*) rozumieią się w sztuce chirurgiczney leczenia srodki, które ślinę pomnażać i wyprowadzać zwykły. Uważaiąc tychże środków sposób działania w szczególności, można ie słusznie rozróżnić i na dwa podzielić gatunki, to iest na wolniey i mocniey działaiące *Masticatoria et Sialagoga.* Piérwsze w usta wzięte i żute powiększaią ściek śliny i wypróżnienie przez swoy bodziec, którym działaią na kanały ślinowe. Lubo każde mocne i twarde ciało może bydz użyte do tego zamiaru; samo nawet ruszanie szczęką i ięzykiem napływ śliny przy-

spiesza; pospolicie iednak zwykło się używac ciał posiadaiących oraz nieiaką ostrość.

§. 1385. Użycie tego gatunku leków pospolicie ma mieysce: 1) gdzie znayduią się rumatyczne zatkania w nieiakiéy części ust; w boleściach zębów, uszów; w zatkaniu Ewstachowéy trąbki; w głuchocie pochodzącéy od serwatczanych zaporów, i t. p. przypadkach: 2) w paraliżu iezyka, i przypadłościach z osłabienia tegoż części: 3) w krytycznych ślinotokach: 4) dla poprawy z ust cuchnienia. Leki śliniące albo się żuią, albo dekokt z nich trzyma się w ustach, i wypluwa się razem z śliną. Kadzenie istotami żywicznemi ostremi, tudzież palenie tytuniu zwykło się także uzywać z pozytkiem do tego zamiaru.

§. 1386.

I. Leki śliniące przez żucie (*Masticatoria.*)

1. *Radix Pyrethri.* Ten korzeń nie ma żadnego zapachu, ale smak ostry i prawie palący. Już w dawnych czasach używany był, którym leczono bole zębów i paraliż iezyka.
2. *Radix Pimpinellae albae.* Biedrzeniec rosnący na pagórkach i suchych łąkach, żuty daie uczuć z początku go-

gorycz, lecz potém smak słodki i aromatyczny.

3. *Radix imperatoriae.* Ten korzeń ma mocny, korzenny zapach, i ostry, nieco gorzkawy aromatyczny smak.

4. *Radix angelicae.* Ten korzeń w smaku iest ostry i korzenny, lecz łagodniéyszy niż poprzedzaiace.

5. *Radix armoraciae.* Chrzan świeży iest bardzo skuteczne drażniące lekarstwo w paraliżowych przypadłościach iezyka. Używany bywa iak domowe lekarstwo w rumatycznych boleściach zębów, przykładaiąc go na dziąsłach.

§. 1387. Prócz wyliczonych wyżéy korzonków rośiin swoyskich, mogą bydź także użyte w tym leczenia zamiarze przedniéysze korzenne ciała iako to: *Cynamon*, *Gozdziki*, *Imbier*, tudzież *Nasienia gorczyczne* i t. p. Używane także bywaią zwłaszcza w przypadłościach paraliżowych oleyki destyllowane, które się daią na cukrze, aby przez wolne rozpłynienie w ustach sprawiły skutek. Również zwykły się robić kadzenia z *Miry*, *Mastyxu*, *Olibanu*, *Jałowcu*, których dym wprowadza się do ust w rumatycznych bólach zębów. Na poprawienie cuchnienia z ust zwykło się używać pachnących gumatów n. p. *Miry*, *Ambry*, tudzież *Skórek pomarańczowych* i t. d.

§. 1388. Wytknięte w §§. poprzedzaiących śliniące leki, których bodziec przez samo onychże żucie, ślinowe kanały drażni

żni, daleko iednak wolniéy działać zwykły niż lekarstwa merkuryalne, od których zawsze mocniéyszych spodziewać się można skutków. Z tym wszystkim one w nowszych czasach bardzo rzadko używane bywaią w takiéy ilości, iżby po nich doskonała saliwacya nastąpiła. Owszem te merkuryalne lekarstwa, które naymniéy uskuteczniaią ślinotok, maią piérwszeństwo przed innemi. Nie iest tu moią myślą zapuszczać się w tłómaczenie téy materyi, lecz mówić tylko o chirurgicznych środkach, których nayczęściéy zwykliśmy używać, i gdzie na tę własność naywięcéy powinniśmy mieć baczność.

§. 1389.

II. Leki śliniące przez Nacieranie. (*Sialagoga.*)

1. *Unguentum Neapolitanum.* Znaioma maść merkuryalna, do któréy sporządzenia wyznaczona ilość żywego srebra tak długo trze się z tłustością, póki metaliczna iego postać bystro patrzącemu oku cale nie zniknie.
2. *Unguentum mercuriale terebinthinatum.* Żywe srebro daie się prędzéy utrzeć z terpetyną, która się dodaie, lecz maść przez to staie się ostrzéyszą. Zwykło się także dodawać Kamfory,

fory, lecz takowa maść iest uciążliwa skórze.

3. *Emplastrum mercuriale.* Dłużéy leżąc wznieca ślinotok.

4. *Cinnabaris.* Ciało merkuryalne, którym kadzenia czyniąc, można łatwo saliwacyą sprawić.

§. 1390 W nowszych czasach przeciw używaniu merkuryalnych maści czyniono zarzut, iż przez nacieranie tychże, nie można dokładnie oznaczyć ilości żywego srebra wchodzącey w ciało, i że albo za wiele albo za mało do ciała go wchodzi. Ten zarzut iest pozorny. Bardzo często bywaią maście merkuryalne niedbale sporządzane, przeto też ich skutki są niepewne. Pan *Bernstein* do dwóch uncyy wieprzowego sadła i 6 żywego srebra dodaie 6 gran kwiatu siarczanego, przez co łatwieysze iest połączenie, i maść doskonalsza. Czyli dostateczna ilość żywego srebra w ciało weszła, możemy poznać z iawisk, a przeto łatwo się także ustrzedź przy należytéy przezorności wszelkich przypadłości.

§. 1391. Ważnieysze są okoliczności, że wiele osób nacierań merkuryalnych przez dłuższy czas znieść nie może; że tego gatunku maście pomimo pracowitego sporządzenia sposobu, gdy się starzeią, nie utrzymuią żywego srebra, które opada. Lubo się iuż wyżéy podało poprawienie téy wady, zapobiega się także rzeczonéy niedoskonałości, gdy się zamiast surowe-

go

go żywego śrebra, *Mercurius dulcis — cinereus — solubilis Hahnemani*, albo podług przepisu P. *Cirillo Mercurius sublimatus* z sadłem wieprzowym lub oleykiem migdałowym i t. p. przez dostateczne tarcie połączą. Nacierania maścią tym sposobem sporządzoną; bardzo się także ułatwiaią.

§. 1392. Dla osób słabowitych i delikatnych w przypadkach wenerycznych użycie maści merkuryalney ma zawsze pierwszeństwo przed użyciem wewnętrznym Merkuryuszu, gdyż nacieraiąc rzeczoną maścią, można się cale ustrzédź szkodliwéy własności żywego śrebra, którą działać zwykło na pierwsze drogi. Chcąc wzbudzić ślinotok, nacieraią się części za każdym razem połową iedney drachmy lub całą drachmą. W Anglii zwykli robić nacierania na nogach, lędźwiach i rękach razem; we Francyi nacieraią też same części lecz na przemiany PP. *Cruikshank* i *Clare* doradzaią robić nacieranie Merkuryuszu na wewnętrzney stronie ust, który to sposób nie miał iednak w praktyce lekarskiéy pomyślnego skutku. Co się zaś tyczy obrządku postepowania z chorym, któremu nacierania do saliwacyi srzodkuiące czynić należy, między innemi naypospolitszy iest następuiący:

§. 1393. Uczyniwszy zadosyć powszechnym wskazaniom, ieżeli iest wprzód potrzebne wyczyszczenie pierwszych dróg, umnieyszenie zbytniéy krwistości lub po-

prawienie innych chorowitych okoliczności, słabości, drażliwości i t. d. przystępuie sie potém do użycia merkuryalnego lekarstwa. Naylepszy zaś sposób applikowania zewnętrznie lub brania wewnętrznie iest ten, gdy sie iad weneryczny w iak naykrótszym czasie umarza bez mocnych wypróżnień, a szczególniéy bez zbyt osłabiaiącego ślinotoku, którym to przypadłościom podpada tak wewnętrzne iak zewnętrzne używanie Merkuryuszu. Wybór zawisł czestokroć od urządzenia, i własności ciała chorego, gdyż ieden tę, drugi owe formę lekarstwa lepiéy znosi.

§. 1394. Zewnętrzne applikowanie maści merkuryalnéy przez nacierania iest dogodniéysze choremu, iak się iuż wyżéy namieniło; ponieważ tu Merkuryusz nie tak łatwo działać może na żołądek i kiszki, oraz wprowadza się nieodmieniony do systemu limfatycznego. Dla tego osobom maiącym słaby żołądek i kiszki zawsze są pożytecznieysze zewnetrznie applikowane niż wewnetrznie dawane lekarstwa merkuryalne. Z tym wszystkim zdarzaią się także przypadki, gdzie chory ma takie właściwe urządzenie skóry, iż ona tłustych i oléynych istot cale znieść nie może.

§. 1395. To zaś wprowadzenie w ciało Merkuryuszu zewnętrznym sposobem, który iest naszym właściwym przedmiotem, odbywać się zwykło obrządkiem nastepuiącym: przed wszystkim sporządza się

cho

choremu pospolicie przed wieczorem ciepła kąpiel, w któréy całe ciało trze się szczotkami. Wyszedłszy chory z kąpieli siada przy piecu lub kominku. Chirurg bierze z początku drachmę iednę maści merkuryalnéy, kładzie zewnątrz na goleni lub łytce, i ciągiem przez pół godziny w ciało ią wciera. Potém mieysce nacierane owiia sie lekko flanelą, i sprowadza się chory do przyzwoicie ogrzanego łóżka. Trzeciego dnia, gdy tenże żadnych nieprzyiemnych przypadłości nie czuie, powtarza Chirurg w tym samym czasie i tym samym obrządkiem nacieranie na drugiéy goleni, i tak daléy postępuie z nacieraniem maści z początku co drugi dzień a potém codziennie. Po sześciu dniach, gdy nie przystępuie gorączka, rozwolnienie żołądka, ślinienie lub inne nieprzyiemne skutki, może zawsze po dwie drachmy i więcéy maści wcierać. Jeżeli się zaś pokazuią znaki bliskiego ślinotoku, cuchnienia z ust, flakowatość dziąseł i t. p. wtedy trzeba się kilka dni wstrzymać od nacierania. Tym czasem daie sie choremu lekkie laxuiące lekarstwo, utrzymuie sie wolna transpiracya przez letnią kąpiel, a przed spaniem daie się mu nieco *Opium*.

§. 1396. W przypadku nastąpionego iuż ślinotoku, tenże naylepiéy się poskramia powietrzem wątrąby siarczanéy (*hepar sulphuris*), podług przepisu P. *Hahnemann* z równych części siarki i tłuczo-

nych

nych skorupek ostrzyg przez kalcynacyą sporządzonéy. Tego preparatu daie się choremu co trzy godziny pięć lub dziesięć gran zażyć w wodzie, i popić iakim kwaskowatym płynem n. p. herbatą z sokiem cytrynowym lub *Cremore tartari*, Reńskim winem przymieszawszy wody i t. p. Ten iest postępowania sposób aż do zupełnego uspokoienia wszystkich przypadłości, a nawet kilka dni dłużéy.

§. 1397. Podług prawideł praktycznéy sztuki naybeśpiecznieý iest tak długo nie ustawać z dawaniem Merkuryuszu choć w mnieyszéy coraz ilosci, iak długo trzeba było czynić, iżby uciążliwe przypadłości zniknęły. Mierny stopień choroby pospolicie wymaga do 15 lub 30, wyższy zaś częstokroć do 70 dni czasu. Przy téy kuracyi iak powszechnie przy zażywaniu Merkuryuszu potrzebne iest obfite picie rozcieńczaiących letnich napoiów n. p. *decoctum bardanae, graminis, sarsaparillae, caricis arenariae*, a szczególniey *decoctum ligni guajaci*, tudzież chiny, mléka i t. p. tam, gdzie się znayduie osłabienie.

§. 1398. Zastanowiwszy się z uwagą nad skutkami śliniących leków zwłaszcza tych ostatnich, iż one mocą swego przyrodzonego bodzca działaiąc bez przeszkody na kanały ślinne, zbytecznie wypróżniaią humory ciała, słusznie przyrównać ie możemy do leków purguiących drastycznych (*purgantia hydragoga*), które we-

wnętrznie ciągle nadużyte po dokładnym wyczyszczeniu żołądka i kiszek, zwykły, ieszcze zbytecznie drażnić te kanały, i wyprowadzać z nich mnogość szlamistéy materyi, a gdy onychże bodziec dłużéy bez przeszkody działa, wychodzi nakoniec wilgoć wodnista w znacznéy obfitości. Zbyteczny ubytek humorów czy to przez śliniące czy przez purguiące leki uskutecznione, zawsze iest szkodliwy fizycznéy tęgości potrzebnéy ciału. Albowiem nieostrożne używanie tak piérwszych iak drugich leczenia środków pociąga za sobą osłabienie i rozwolnienie spoyni zwiérzęcéy budowy, co gdy z pilnością pod czas applikowania zewnętrznych, ślinotok sprawuiących leków uważać zechcemy, łatwo nam będzie brać miarę i czynić wnioski na skutki, iakię sprawiać wewnętrznie zwykły drastyczne lekarstwa, które pospolicie do wyczyszczenia tylko żołądka używane bywaią. Jak sie w Wydziale poprzedzaiącym pokazało, iż skutki zewnętrznych kichaiących leków równaią się skutkom wewnętrznych emetycznych lekarstw, tak w tym tu przez obiaśnienie sposobu działania śliniących leków, pokazuią się podobne ostro-purguiących lekarstw skutki, co ciagle dowodzi, iż zewnetrzne dostrzeżenia do poznawania skutków wewnętrznych leków wielce pomagaią.

WYDZIAŁ III.

o Lekach stolcowych zewnętrznych. (*Clismatica.*)

§. 1399. Przez leki stolcowe zewnętrzne rozumieią się w sztuce chirurgiczney tak płynne iak stałe leczenia środki, które zapomocą przyłożonego do żadniey kiszki szykownego narzędzia wprowadzać sie zwykły downątrz, o których się iuż, mówiąc o działaniach chirurgicznych poczęści namieniło. Do pierwszego gatunku należą tak zwane *Enemy* (clysmata), które w różnym kształcie wodnistym, dymowym, powietrznym applikowane bywaią według różnych indykacyy chorób. Do drugiego gatunku należą wiadome *stolcowe Czopki* (suppositoria) różney wielkości według różnego obięcia żadniey kiszki.

I. Enemy wodniste.

§. 1400. Enemy rozmaitym sposobem skutkować zwykły, dla tego używanie onychże w praktyce lekarskiey iest bardzo rozległe. Jako wypróżniaiące leki, w niektórych przypadkach maią pierwszenstwo przed wewnętrznemi laxuiącemi lekarstwami, gdyż one prędzey pomagaią, i mogą bydź użyte w tych okolicznościach, gdzie właściwe purguiące leki zwykły bydź szkodliwemi. W chorobach kiszce stol-

stolcowéy własnych, enemy są głównemi leczenia środkami. Podług wskazań chorób i ciał lekarskich, z których się spórządzaią, dzielić się zwykły tego gatunku enemy: 1) na *wypróżniaiące*; 2) *boleści usmierzaiące*; 3) *wściągaiące*, *wzmacniaiące*; 4) *karmiące*; 5) *wisceralne*; 6) *ardżniące*.

§. 1401. *Wypróżniaiące* enemy działaią częścią przez swą płynność iak zmiękczaiące i odwilzaiące lekarstwa, częścią przez bodziec, którym powiekszaią ruch robakowaty wszystkim kiszkom właściwy (*motus peristalticus*, *vermicularis*) do odbywania przyzwoicie y swych funkcyy. Enemy mogą także działać na nieczystości znayduiące sie w kiszkach przez części, z których się składaią. Dopiero rzeczone leki zwykły się sporządzać z owsianego kleyku, z dekoktu ślazu, z mleka, nawet ciepléy wody i innych zwalniaiących rzeczy, dodawszy miodu i oliwy. W przypadkach wymagaiących większego bodzca zwykło się dodawać soli pospolitéy, saletry, *sal Glauberi*, *Cremor tartari*, mydła, cukru, serwatki, *infusum fol. sennae* i t. d.

§. 1402. Enemy tego gatunku naywięcéy są 1) w tych przypadkach, gdzie na tym tylko należy, aby zrobić otwór bez wyprożnienia całego kanału, zwłaszcza u osób tkliwych słabowitych; 2) w chorobach gorących, gdzie iest wielka suchość w kiszkach, końcem odwilżenia ich,

a

a oraz zlekka wypróżnienia; 3) gdy nieczystości w grubych kiszkach są skupione, przeciw robacznym przypadłościom. Mocniey wypróżniaiace enemy sprawuią skutki osłabiaiących środków. Wzbudzaią także wielki napływ soków do kiszkowego kanału, i mogą niekiedy pożyteczne bydź iak bodzce przeciwne. Wsiąknienie wilgoci w cześciach odległeyszych przyspiesza się przez enemy.

§. 1403. Wszakże wiedzieć należy, że enemy uważane tylko bydź powinny iak środki zapobiegaiące, i że ich nie należy używać do głównego leczenia chorób. Ciągle używane sprawuią osłabienie kanału kiszkowego i chorowitą drażliwość. Z tego też powodu mogą osobom hipokondrycznym i histerycznym, które już maią drażliwość chorowitą i słabość kiszek, bardzo bydź szkodliwe. Prócz tego zbytnie sprowadzaią soki ku kiszkom, gdzie sobie te powszechny skład robią; to względem zdrowia żadną miarą nie może bydź oboietną rzeczą, gdyż od dobrego stanu kiszek naywięcey ono zawisło.

§. 1404. *Boleści uśmierzaiące* enemy sporządzaią się albo z samych tylko odmiękczaiących, szlamistych i oleynych leków, które łagodzą bodziec, inwolwuią i kiszki zwalniaią; albo z narkotycznych i kurcz uśmierzaiących leków, które drażliwość kanału kiszkowego przytępiaią. Prosto zwalniaiącą enemę można sporządzić z ciepłego mléka i wody, albo z

mlé-

mléka przydawszy oleiu; według okoliczności można także dodać *Extract. Opii* lub *Hyoscyami.* Prócz tego zwykło się używać 1) odmiękczaiących dekoktów z ślazu, dziewanny, bzowego kwiatu, makowych głowek; 2) solucyi gummy arabskiey lub krochmalu w wodzie; dodawszy oleiu lnianego, albo *Extr. Opii* lub *Hyoscyami*; często zwykłą się także dodawać *Tinct. Thebaica* lub *Laud. Liquid.* 3) dekoktów z ziół przeciw konwulsyom n. p. *Fl. Chamomillae*, *Millefolii*, *Rad. Valerian.* Ten gatunek enem iest skutecznym lekarstwem 1) przeciw napaściom kolki i kurczu w kiszkach z bólem połączonym, iako to *in colica pictonum*; 2) do zatrzymania przeciw naturalnych wypróżnień i uspokoienia, iako to w dyſsenteryi; 3) w chorobach zapalistych i gorączkach, iako to w uciążliwościach kamienia; 4) w histerycznych dolegliwościach *cum aſsa foetida*, *Valeriana* przeciw konwulsyom; 5) w przypadłościach od robaków pochodzących czosnek w mléku na enemę, i t. d.

§. 1405. *Wściągaiące wzmacniaiące* enemy bardzo są pomocne w dolegliwościach pochodzących od osłabienia kanału kiszkowego. Zwłaszcza 1) w przypadłościach od wzdęcia powstałych, w kolkach macicznych waporach; 2) w przypadłościach hemoroidalnych, szczególniey w leczeniu szlamistych hemoroidów; 3) do wzmocnienia po opadnieniu kiszek Takowe

kowe zaś enemy zwykły się sporządzać z roślin ściągaiących: iakie są: *Herba Hyssopi, Scordii, Millefolii, Rad. Bistortae, Cort. Peruvian, Salicis* i tym podobne, z których wyciąga się moc albo przez infuzyą albo przez dekokcyą w wodzie lub czerwonym winie. Są także bardzo skuteczne enemy z zimney wody, albo zmieszaney z octem. P. *Pomme* i *Weikard* zachwalaią enemy z zimney wody iak naylepsze lekarstwo dla hipokondryków. Stopień ciepła i zimna wielką czyni różnicę. Wściągaiące enemy z początku ostrożnie używane bydź muszą, inaczey zwykły kolikę sprawiać.

§. 1406. *Karmiące* enemy daią się zamiast pokarmu chorym na gardło, gdy połykać nie mogą, w ustach spiętych, w zapaleniu i zarażeniu rury pokarmowey, w ciągłych womitach, gdzie są zatwardzenia skirowate. Zwykło się do takich enem brać bulionów, mocnych polewek, mléka, zgoła wszelkich płynnych na pokarm służących rzeczy.

§. 1407. *Wisceralne* enemy, które P. *Kämpf* do leczenia chorób podbrzusza zaleca, i które naywięcey z tak zwanych mydlastych i gorzkich roślin sporządzane bywaią, wiele sprawiły uszczerbku przez nadużycie i nieszykowne onychże applikowanie, do czego wielce dopomógł wynalazek dawania sobie własną ręką enemy. Te same przestrogi, które względem częstego używania laxuiących enem służą,

także tu mieysce maią. Zaprzeczyć iednak nie można, że one w niektórych przypadkach, gdzie kanał kiszkowy topicznie cierpi, znakomicie skutkuią. Ten gatunek enem stanowią naywięcey dekokty *Rad. Graminis, Saponariae, Taraxaci, Herb. Card. benedict. Millefolii, Centaur, min. Marrub. alb* otrąb zytnych i pszennych i t. p. Takowe enemy niepowinny od hodzić, lecz całe wsiąknąć. Przy tym daią się ieszcze wewnętrznie rozwalniaiące lekarstwa, i te pospolicie całą kuracyą niszczą.

§. 1408. *Drażniące* enemy większéy ieszcze przezorności wymagaią niż inne gatunki. Przed wszystkiem niepowinno się znaydować żadne zapalenie kiszek, gdyż one same mogą go iuż wzniecić; mogą także sprawić gwałtowne konwulsye w osobach zbyt drazliwych. Szczególniey zwykło sie tego gatunku enem używać 1) w przypadkach apopłektycznych i letargowych; 2) w uporczywych zatkaniach; od dawna są nayskuteczniéyszym lekarstwem w kiłach uwiezionych; one powiększaią robakowaty ruch kiszek, i przez swóy przeciw działaiący bodziec znoszą kurcze. Wszakże absolutnie drażniące środki są rzadko same przez się dostateczne, ich skutki bardzo się powiększaią dodawszy im istoty kurcz uspokaiaiące. Częstokroć zatrzymane iest wypróżnienie tylko dla zbyt mocnego kurczu.

§. 1409.

§. 1409. Zwykło się także używać drażniących enem do wskrzeszenia osób, które się zdaią bydź bez życia. Atoli użyte w zbyt wielkiey ilości i za mocno, mogą słabe przywrócenie życia znowu zepsuć. Każde wypróżnienie musi koniecznie siły onegoż osłabić. Dla tego używanie tego gatunku środków wymaga zawsze przezorności; pospolicie zaś sporządzaią się te enemy z aromatycznych roślin, iakiemi są: *Flor. Chamomillae, Millefolii, herba Menthae, Rad. Valerianae, Fol. Nicotianae* i tym podobne, z których robią się infuzye lub dekokty. Mozna ich bodziec powiększyć przez dodanie Salmiaku, soli pospolitey, *Tartari emetici* i t. d. P. *Schmucker* w tym zamiarze kazał dodać *Aquam benedictam Rulandi* i *Oximel squillíticum*. Dodatek terpetyny z żółtkiem iaiecznym utartey wielce iest skuteczny w uporczywych zatkaniach, tudzież enemy z kawy. Możnaby podobno z samego powietrza sporządzać to domowe lekarstwo. P. *Ockel* kazał małemu chłopcu wycisnąć z pęcherza wydętego powietrze do kiszki stolcowey, i co się tylko stało, wyszło nazad powietrze wraz ze stolcem.

§. 1410 Enemy z octu przyspieszaią także wypróżnienie przez ich bodziec i są razem sciągaiącym i wzmacniaiącym lekarstwem. W uporczywych zatkaniach żywota i dolegliwościach od wezbrania się twardych nieczystości, są wielce pożyteczne.

czne. Także w upornych przypadłościach wzdęcia, w bólach głowy pochodzących z podbrzusza, w macicznych mdłościach są bardzo pomocne. W niektórych iednak przypadkach szkodliwy iest ich bodzie i kwas zwłaszcza tam, gdzie kiszki są bardzo tkliwe. Pospolicie bierze sie równe części wody i octu, wprzód gotuie sie woda, a potém dolewa sie zimnego octu, Takie enemy w wielu przypadkach maią pierwszenstwo przed zwyczaynemi drążniącemi enemami. Nie pomnazaią w takim stopniu niebespieczeństwo zapalenia i gangreny. Wszakże nie zależy na gwałtowności bodzca, lecz bardziey na sposobie działania onegoż.

§. 1411. Ilość płynu maiącego bydź w zadnią kiszkę wprowadzonego iest różna według wieku i zamiaru. Powszechnie dla osoby dorosłéy oznacza sie zwalniaiącéy enemy ośm uncyy, a dla dziedzięcia dwie lub trzy uncye; karmiącéy enemy od 4 do 6 uncyy. Mnieysza ilość dłużey się zatrzymuie w kanale niż większa, a chociaż iest zamiar wyprożnienia, zawsze iednak iest lepiey mnieyszą brać ilość niż ośm uncyy, izby skutek zawcześnie nie nastąpił. Przeciwnie można wziąć większą nawet ilość, gdy tylko kanał kiszkowy przepłókać chcemy n. p. do enem przeciw askarydom. Chcąc przyzwoicie aplikować karmiącą enemę, potrzeba wprzód przepłokać kiszki enemą z wody lub odmiek-

miękczaiącego dekoktu, iżby lekarstwo pókarmowe łatwiey zatrzymane było.

§. 1412. W iakiey ilości istoty lekarskie brane maią bydź do sporządzania enem, nie można także ściśle oznaczyć. Według powszechney rachuby powinny bydź trzy lub cztery razy większe od ilości leków, w iakiey sie zwykły wprowadzać ustami. Należy przy tym mieć zawsze wzgląd na oboczne skutki, i na szczególny stan drażliwości kiszkowego kanału. Ztrudnością podobnież daie się oznaczyć stopień ciepła lub zimna, iaki mieć powinny enemy. Pospolicie uważa się taki, aby enema nieco potrzymana na policzku, nieprzyiemnego gorąca lub zimna uczucia nie sprawiła. Enemy do wzmocnienia kanału kiszkowego niepowinny bydź cale zimne, lecz umiarkowanie chłodne.

§. 1413. Enemy w przypadkach zwyczaynych nie idą wyżey, iak tylko przez grube kiszki do klapki kiszki kołowey. Dawanie enemy ułatwia się położywszy chorego na prawy bok; zapobiega sie zaś zawczesnemu oneyże odchodowi, podniósłszy nieco nogi. W tym położeniu musi chory tak długo spokoynie zostawać, póki nie nastąpi skutek. W upornych zatkaniach kanału starano się powiekszoną mocą zwyciężyć zawade od rzeczoney klapki i płyn przez cienkie kiszki wpędzać do żołądka. P. *Haen* opisał machinę we Włoszech wynalezioną do tego zamia-

miaru, i przed kilko laty pewny Angielski lekarz użył ogrodowéy szprycy w Anglii używanéy. Takowe gwałtowne injekcye są zawsze z niebespieczeństwem połączone, i niepowinny bydź zalecane z powodów, których się łatwo domyślić można; wreszcie bardzo rzadkie, a podobno nie zdarzaiące są przypadki, w którychby takich środków używać trzeba było.

II. Enemy Tytuniowe Dymowe.

§. 1414. Używanie enem tytuniowych czyli wprowadzenie dymu palącego się tytuniu do żadniey kiszki wzięło swóy początek w Ameryce, ztąd przez Anglików rozeszło się daléy. Do tego zamiaru wynaleziono właściwe narzędzia, o których mówiło się.

Instrument wynalazku P. *Pikel* zdaie się naydogodnieyszy, który może także bydź użyty do enem iak zwyczayna Serenga. W nagłéy potrzebie można się posłużyć pospolitemi faykami.

§. 1415. Szczegulniéy zwykło się używać tytuniowych enem *1)* w kiłach uwiezionych, zwłaszcza gdy ztąd powstaie skupienie wyrobków, wzdęcie lub kurczenie, a przy tym zapalenia nie ma; 2) w rumatyzmie kiszkowym. Są one skuteczniéysze niż wewnętrzne purguiące lekarstwa; zamiast tytuniowego dymu można użyć dekoktu lub infuzyi tytuniu; 3) tego gatunku enemy często używane bywaią w ra-

to

towaniu osób słabego życia, lubo nie we wszystkich przypadkach applikowane bydź mogą.

§. 1416. Pospolicie w wielkim iest poważeniu długo - ciągłe applikowanie tego zewnętrznego lekarstwa. Wprawdzie w kiłach uwiezionych częstokroć potrzeba wymaga, aby dym z tytuniu przez pół albo całą godzinę nieprzerwanie wpuszczany był, lecz u osób słabego życia, zwłaszcza utonionych, gdy się kanał kiszkowy napełnia mnogim powietrzem, i przeciw naturalnie rozdyma, dołek piersiowy się ściska i ścieśnia, a oddech wraz z ruchem krwi bardzo się obciąża. Enema z tytuniu powinna bydź utonionym dawana w piérwszéy godzinie trzy lub cztéry razy, ale nie ciągle, inaczéy bowiem bardziéy działa iak narkotyczne, a nie iak wzbudzaiące lekarstwo.

§. 1417. Aby tego gatunku enemy zamiarowi skutecznie odpowiedziały i żadnego uszczerbku nie sprawiły, niepowinna się znaydować w kiszkach żadna także dyspozycya do inflamacyi, albo chory czuć boleści. Dym z tytuniu iest bardzo drażniacy leczenia środek. Przypadłości zapalenia zawsze się przezeń powiększaią, a podbrzusze mocniey się wzdyma i wiecéy spinanie cierpi niż przed tym. Tym bardziéy w upornych zatkaniach użyć trzeba przezorności, gdyż one wtedy dopiero applikowane bywaią, gdy okoliczności są iuż wątpliwe. W zapalistych uwięzieniach cale

cale się wystrzegać należy tytuniowych enem.

III. Enemy kwaso-powietrzne.

§. 1418. Doświadczenia z powietrzem kwaśnym od P. *Makride* i *Priestley* uczynione dały pobudkę, iż tego gazu użyto także do enem. Niektóre PP. *Percival*, *Hay*, *Dobson*, *Warren* i innych lekarzy, w chorobach gnilnych i tak zwanych malignach dostrzeżenia, wzniеciły rzeczywiście powabny przesąd. O czym czytać można wydane od wyż wymienionych praktyków pisma.

§. 1419. Applikowanie za eneme kwaśnego powietrza (*acidum aëreum*, *aër fixus*) pospolicie dzieie się przez sztukę chemiczną, za pomocą któréy wydobywa się ten gaz z kredy lub potaszu, gdzie się znayduie zamknięty. Chcąc słabszy kwas, iakim iest gaz, o którym mowa, wypędzić z ciał rzeczonych, nalewa się na nie mocnieyszy pospolicie koperwasowy, z którym łączy się ziemia wapienna kredy, lub sól ługowa potaszu, a kwas powietrzny w ich składzie zostawaiący uchodzi, który wtedy zapomocą zdatney do tego machinki wprowadza się do zadniéy kiszki w sposobie enemy.

O Czopkach stolcowych.

§. 1420. Zwykło się używać tych leczenia środków w szczególnych przypadkach,

kach, aby wzbudzić wypróżnienie żołądka. Działaią one iak mieyscowe drażniące leki na kiszkę stolcową, a wtedy przez współczułość powiększa się ruch całego kiszkowego kanału. W ogólności biorąc zawsze są skutecznieysze enemy i powinny mieć przed czopkami pierwszeństwo, lubo te często z pożytkiem używane bywaią w upornych zatkaniach obok enem.

§. 1421. Czopki stolcowe powszechnie zwykły się używać iak domowy leczenia środek u dzieci, i takich osób, które maią wstręt od enemy, albo gdy kiszka stolcowa zatkana iest nieczystością. Pospolicie sporządzane bywaią z mydła, łoiu, słoniny, rodzenków; albo robi się mieszanina z miodu, z żółtka mięko gotowanego iaia, masła i nieco soli. Gdy maią formę kręgla, naylepiey daią sie applikować zmaczawszy ie wprzód w oliwie.

§. 1422. Skutki tym lekom przypisane, iż wyprowadzaią robaki, są bardzo małe. P. *Rosenstein* użył czopka ze słoniny, aby sie na niey uczepiły robaki askarydy zwane, lecz one bardziey się tym sposobem w górę popędzaią. Wprawdzie mogą bydź użyte pożytecznie do poruszenia hemoroidów płynności, gdy taż, przez nieostrożność iest zatrzymana, iednak ich drażniące własności wymagaią zawsze zastanowienia się z uwagą, do czego dysponować zwykły — P. *Lange* użył do zatrzymania mocnego płynienia hemoroidów w kształt czopka wyrobione

go

go melona. Niektórzy w opadnieniu stolcowéy kiszki zalecaią czopek z hałunu, lecz ona nie może długo znieść drażnienia, które hałun zwykł sprawiać. Aptéczne czopki zwane *Globuli Moschati*, które są różnéy wielkości, składaią się z krochmalu, cukru, traganowego kléyku i piżma.

§. 1423 *Świeczki chirurgiczne*, o których sie mówiło §. 61. Krance maciczne. §. 1003. wzgledem swego sposobu działania, którym wnętrzne części drażnić zwykły, włożone do członka męskiego lub pachwy maciczné y, maią podobieństwo z dopiero opisanemi leczenia środkami i podobnymże zamiarem używane bywaią dla wzbudzenia swym bodzcem, lub pomnożenia upływu szkodliwych płynów obciążaiących rzeczone kanały. Atoli używanie takowych leków powinno bydź czynione z wielką przezornością, doświadczenia bowiem uczą, iż częściey użyty onychże działania bodziec, zwykł wzniecać w niewiastach niepohamowane upławy białe i znaczne osłabienie rodnich części.

ROZ-

ROZDZIAŁ II.

o *Lekach wściągaiących zewnętrznych.* (*Adstringentia.*)

KLASSA II.

§. 1324. Przez *leki wściągaiące* (adstringentia) rozumiemy owe lekarskie istoty, które przyłożone będąc na ciało zwierzęce, sprawuią w stałych i płynnych częściach odmianę, iż pierwsze marszczą się i tężeią, drugie zaś krzepną i z swego krążenia pędu nieco utracaią. Lubo trudno iest wytłómaczyć, iakim sposobem właściwie działaią tego gatunku leki, iednak uważaiąc onychże skutki możemy sobie czynić wnioski.

§. 1425. Starożytni myśląc nad pierwiastkowym tworzeniem się zwierzęcego włókna, wystawiali sobie niezliczone rzędy ziemnych cząstek, które kley zwierzęcy spaia, i tym sposobem formuie się osnowa włókien ciała. Gdy rzeczony kley przyzwoitą według potrzeby natury posiada konsystencyą, włókna te są tęgie, które daią ton czyli krzepkość ciału. Jeżeli zaś konsystencya iego nie iest stósowna do należytego utrzymania w spoieniu cząstek, z których składaią się włókna, wtedy budowa ciała iest słabowita, iako widziemy w delikatney płci niewieściey, albo wątła, iaka się pokazuie w zgrzybiałey starości. Wchodząc głębiey w poznawa-

wanie wady, któréy podpadać zwykła niedołężna konsystencya tego zwiérzęcego kleiu, domyślać się możemy zbytniey wolności, która włókna ciała w dostatecznym spoieniu nie utrzymuie. Jeżeli ten domysł iest prawy, iakim się podług zasad chemicznych bydź zdaie, więc łatwo nam wytłómaczyć sposób działania wściągaiących leków zwłaszcza tych, które w doświadczeniach naszych kléy zwiérzęcy widocznie stężaią.

§. 1426. Wiadomo nam iest, że grunt czyli zasada wściągaiących istot zamyka w sobie kwas, który się łączy z solami ługowemi i ziemiami, i daie się znowu odłączyć, a przez wapno niegaszone cale zniszczonym bydź może. Że zaś w powszechności wściągaiące lekarstwa złożone są z połączenia kwasu z ziemią, iaśnie to dowodzi smak cierpki podobnego składu istot i utwor hałunu mimo niektóre szczególne wyięcia. Przyłożone na ciało zwiérzęce sprawuią zmarszczenie i skupienie się w stałych częściach tak żyiących iak i martwych. Dla tego są bardzo skuteczne:

1) We wszystkich chorobach, gdzie słabowitość w iakiéy części powstała, albo po innych przypadłościach pozostała. Szczególniéy w kiłach, gdy części z swego mieysca dla słabości wyszły, podobnież w złamaniach; w osłabieniach od wywichnień lub zapaleń powstałych; a czasem także używane

wane bywaią dla zabieżenia mieyscowéy inflamacyi.

2) Dla uspokoienia przeciw naturalnych wypróżnień. W ranach i wrzodach zbytnie ropiących. Ten skutek może zawisł albo od ściągnienia, albo iak P. *Cullen* twierdzi, od przywrócenia spręzytości, która iest potrzebna do tworzenia dobréy ropy. Do injekcyy w białych upławach i długo - ciągłych biegunkach. W krwotokach, w przypadłościach hemorroidalnych, zwłaszcza w hemorroidach szlamistych. Także w pozostałym tryprze i innych wypróżnień z moczowéy rury bez inflamacyi; w gangrenie mokréy są bardzo skuteczne.

3) Do rozpędzenia wzdęć wodnych i skupień serwatczanych.

4) W krwistych wzdęciach, i prawdziwych rupturach arteryy mniéy są pomocne.

§. 1427. Użycie wściągaiących leków zawsze iest szkodliwe, gdy z temi przypadłościami złączone iest mocne zapalenie, albo gdy przez nie zatrzymuie się ropienie w ranach, gdzie podług doświadczenia to wypróżnienie iest koniecznie potrzebne. Leki tego gatunku nie wiele albo żadnych nie posiadaią części lotnych; wściągaiąca część iest stała, którą one zwykły wydawać tak wodnym iak spirituzowym płynom czy przez infuzyą czy przez

de-

dekokcyą według swey przyrodzoney tkanki.

I. Leki wodniste.

Woda zimna.

§. 1428. Woda zimna ma mieysce między nayskuteczniéyszemi wściągaiącemi lekami. Dzielność iey nie zawisła od zasady ściągaiącey, innym wściągaiącym ciałom właściwey, o którey się na wstępie namieniło, lecz od przyrodzoney szczególney mocy, którą na ciało zwierzęce działa za pośrednictwem zimna. Bierze ona w siebie przeciw-naturalne ciepło odciągaiąc cieplik (*caloricum*); przez iey bodziec ściągaią się naczynia i muskułowe żyłki, a części osłabione nabieraią wzmocnienia. Takowe skutki są większe i mnieysze podług różnego użycia i różnego stopnia zimna. Mocnieysze iednak i ciągle używane zimno, zwykło działać iak osłabiaiący środek. Używanie wody zimney iest w sztuce lekarskiey bardzo rozległe; powszechnie dzieie sie toż przez kąpiele, które się dzielić zwykły na kąpiel 1) ogólną, 2) szczególną czyli mieyscową, 3) kropiącą, 4) zanurzaiącą, 5) polewaiącą.

§. 1429. I. *Kąpiel ogólna.* Od naydawnieyszych czasów kąpiel zimna była za nayważnieyszy uważana środek leczenia tych chorob, które od chorowitey drażli-

żliwości i przeciw-naturalnéy słabości ciała pochodzą, albo są z nią połączone. Tu należą szczególniéy dolegliwości histeryczne i hipokondryczne, choroby skrofuliczne i rachityczna. W nowszych czasach większą częścią używanie kąpieli stało się rzeczą modną.

§. 1430. W kąpieli, o któréy mowa, połączone są razem trzy własności: zimno, nacisk i wstrząśnienie, które iéy wielką użyteczność rozpościeraią po całym ciele. Pomnaża ona wzmocnienie stałych części, znosi chorowitą drażliwość muskułowych żyłek i naywiększe poruszenie nerwów. Suchą gorącość i burzenie w ciele pochłania. Ma także wpływ na systemat naczyń krwistych, częścią gdy zimno krążenie krwi powiększa, częścią iż pewna ilość wilgoci wprowadza się w ciało. Prócz tego oczyszcza woda powierzchnią ciała z wypotnień tłustych i lipkich; — otwiera naczynia skóry, i następnie popiera samą transpiracyą.

§. 1431. Powszechnie przyięte zdanie, iż każda kąpiel, ieżeli ma wzmacniać, powinna bydź zawsze zimna, iest błędne, gdyż skutek następuie cale przeciwny; albowiem bardzo zimna kąpiel należy do klaſsy heroicznych wstrząśnienie sprawuiących środków, i graniczy blisko z elektrycznością. Tylko w szczególnych przypadkach może bydź do wstrząśnienie potrzebne. Stopnień wzmacniania musi stać zawsze w ścisłym stosunku z stopniem

sił

sił życia. Zbyt mocny bodziec przynosi słabowitemu ciału zniszczenie, dla tego pieszczone osoby po zimnéy kąpieli wpadaią zaraz w mdłości i konwulsye. Dla dzieci są kąpiele przednim wzmacniaiącym lekarstwem, lecz nie zimne, tylko letnie Po zimnéy kąpieli nastepuie osłabienie wzruszliwości, nierówne podzielenie soków, utkwienie i skupienie.

§. 1432. Chcąc dzieci przyzwyczaić do kąpania, trzeba ie z początku pół ćwierci godziny, a po kilku miesiącach przez kwadrans zostawić w kąpieli; przy tym trzeba ciało nieustannie gąbką zlekka nacierać. Szczególnie iest także ważny punkt czasu wyimowania z kąpieli, w czym sie naywiecéy uchybia. Nagła transpiracya z powierzchni ciała wznieca bardzo tkliwe zimno, a nastepuiące oziębienie iest tu bardziéy szkodliwe, gdy bezpośrednie nastepuie w otwarciu skórnich naczyń. U dorosłych taż sama przezorność iest potrzebna zwłaszcza tych, którzy są bardzo delikatni i czuli. Chcąc sie pożytecznie kąpać, trzeba się powoli do zimna, powiększaiąc go stopniami, przyzwyczaiać. Z początku musi bydź kąpiel letnia, można sie kąpać będąc odzianym flanelą, ten sposób iest ważny dla osób tkliwych i boiaźliwych, tudzież dla dzieci. Także przyzwoity czas do kąpania obrany bydź powinien.

§. 1433. Czas siedzenia w kąpieli sama natura naylepiey oznacza. Gdy pod

czas

czas kąpania daie się uczuć ograżka, co wcześniéy lub nieco poźniéy zawsze bywa, znakiem iest, że trzeba wychodzić, a gdy się powtórnie zimna czuie, natychmiast opuścić należy kąpiel. W słabościach piersi, osobliwie w skłonności do plucia krwią trzeba bydź bardzo przezornym w używaniu kąpieli. Zamiast zwykłego przygotowania kąpieli można także wodę przez przetak na ciało spuszczać na kształt deszczu. Tego sposobu zwykło się szczególniéy używać wtedy, gdy iest pęd krwi ku głowie przeciw naturalnie mocny, i przez kąpania powieksza się skupienie.

§. 1434. II. *Kąpiel mieyscowa* z zimnéy wody częściéy ieszcze w sztuce lekarskiéy używane bywa w różnych chorobach, iako to:

1) W chorobach głowy, gdzie znayduie się drażnienie lub skupienie; w zapaleniach lub wstrząśnieniach mózgu albo iego błony; w apoplexyi, zawrocie, letargu, szaleństwie; w osłabieniu pamięci, w przepaleniu głowy od słońca; w skupieniach ku głowie w chorobach gnilnych. Stopień zimna w kąpieli mieyscowéy można powiększyć przymieszawszy do wody, salmiakowéy, saletrzanéy lub glauberowéy soli i nieco cienkiego witriolicznego kwasu. P. *Schmucker* w niedostatku śniegu i lodu przykłada wodę z octem, salmiakiem i saletrą.

2) W wadach piersi, zwłaszcza dla poprawienia mieyscowey drażliwości i słabości płuc, która zwykła dysponować do suchot. W nawykłey skłonności do kataru obmywanie piersi zimną wodą iest nayprzednieyszym lekarstwem. Trzeba tylko ostrożnie i zwolna od małego stopnia zimna do większego postępować. P. *Ryan* zachwala ciągłe używanie kąpieli za naylepsze lekarstwo przeciw dychawicy (*Observat. on the Cure of asthmas.*)

3) W uwięzionych kiłach. P. *Belloste* pierwszy leczył te choroby lodem i śniegiem. Jeżeli wydęcia przyczyną iest powietrze, zimne okładania są według P. *le Blanc* i *Richter* szczególnie skuteczne. Także w zapalistych uwięzieniach po upuszczeniu wprzód krwi; w skłonności do wiatrów. Przeciwnie

W chorobach gnilnych obkładania zimną wodą i octem są prawie iedynym ratowania sposobem. Służy także do wzmocnienia płodnich i rodnich części przez zbytkowanie osłabionych, tudzież w samowolnym płodo-soku upływie. W krostach gnilnych skuteczniejsza iest woda zimna, niż wzbudzaiące i wzmacniaiące lekarstwo.

4) Do zatrzymania lekkich krwotoków; w płynieniu krwi z nosa, w pluciu

krwią

krwią wewnetrznie i zewnętrznie, w upławach krwi macicznych.

5) W zapaleniach zewnetrznych. Do ożywienia umarzłych części; na mrożne bolaki i oparzeliny; do ulżenia dolegliwości w zapalonych i bolesnych hemorroidach, tudzież boleściach podagrycznych.

6) Do rozpedzenia zimnych wzdęć, kontuzyy i t. p. iest także pomocna, lecz rzadko sama przez sie uzywana bywa.

7) Do ochłodzenia w chorobach gorączkowych, trzymaiąc rece w zimny wodzie, i obcieraiąc nią twarz pałaiącą.

§. 1435. III. *Kąpiel kropiąca* iest gatunek mieyscowey kąpieli, skutkuie w wyższym ieszcze stopniu zwłaszcza iak wstrząsaiący i rozpedzaiący środek. Taka kąpiel bardzo dotyka, dla tego trzeba często odmieniać mieysce. Czesto z pożytkiem używana była w początkowym dretwieniu stawów, i przeciw uporczywym boleściom artrytycznym, szczególniey także w czarney katarakcie. W mdłościach kropienie zimną wodą osoby tymże podpadaiącey iest powszechnie znanym ratowania środkiem.

§. 1436. IV. *Kąpiel zanurzaiąca* służy tylko w ciężkich przypadłościach konwulsyynych, w manii, szaleństwie i tretwcu.

§. 1437. V. *Kąpiel polewaiąca*, która sie czyni imbryczkiem od herbaty z znaczney wysokości, zachwalona iest od P. *Haygarth* w ukąszeniu od wściekłego psa

dla wypłókania tym sposobem iadu. Odbywana bydź musi bez przerwania przez nieiaki czas, a w znacznieyszych przypadkach kilka godzin wciąż.

II. Lekarstwa z królewstwa roślinnego.

Flores Rosarum.

Róża.

§. 1438. *Wszystkie gatunki róży* posiadaią moc ściągaiącą, która się daie poznać przez sam cierpki smak żuiąc różą. Tenże naymocnieyszy iest w pąpiu nim się rozwinie, ale nie wiele znaczący. Róży zwykło sie naywiecey używać do dekoktów na płókanie gardła, i do fomentacyy przeciw zapaleniom oczów. *Conserva rosarum* używana bywa do konfektów na zęby dla wzmocnienia dziąseł. *Mel rosarum* używa się iak oczyszczaiące lekarstwo na wrzody w ustach i na dziąsłach, na wyrostki tamże u dzieci. Dodaie się do konfektów na zęby, do dekoktów oczyszczaiących wrzody i fistuły, tudzież do sprycowań w zapaleniu gardła. Inne preparaty aptéczne z róży mniey uważane bywaią.

Flores Balaustiorum.

§. 1439. *Kwiat drzewa Granatu* iest wściągaiący lecz w małym stopniu. Podo-

dobnież używa sie do dekoktów na płókanie gardła, w nabrzmieniach błony szlamistéy w gardzielu, opadnieniu czopka, w napuchnieniu gruczołków i tym podobnych małych uszkodzeniach.

Herba Potentilla.

§. 1440. To ziele tak świeże iak suszone ma moc wściągaiącą. P. *Acrell* zachwala dekokt z niego wewnetrznie w bolach nerek. P. *Bergius* wyciśniony sok zaleca na-wrzody w piersiach. Jak ściągaiace lekarstwo nie zawsze służy, gdyż wyrzut flegmy wstrzymuie.

Radix Bistortae. Tormentillae.

§. 1441. Te korzenie sa mocnym ściągaiącym lekarstwem. Zwykło się ich używać do dekoktów na płókanie gardła tudzież do obkładań ściągnienie uskuteczniaiących; do umocnienia zębów i do ruptur.

Radix Consolida Major.

§. 1442. Ten korzeń używać się zwykł gotowany w wodzie lub occie. Wszystkie takowe ściągaiące tylko środki dawniéy w częstszym były używaniu niż teraz. Przez bardziéy drażniące rozpędzaiące lekarstwa odparte zostały.

Cor-

Cortices Granatorum.

§. 1443. Skórki tego owocu należą do naymocnieyszych wściągaiących istot z wydziału roślinnego. Niekiedy ieszcze używane bywaią do dekoktów na obkładanie ruptur; podobnież na płókanie i sprycowanie gardła.

Cortices Quercus.

§. 1444. *Kora dębowa* iest część rośliny należącey do naymocnieyszych wściągaiących istot, to dowodzi pożyteczne używanie onéyże w garbarstwie. Smak iey iest gorzki i nieco korzenny. Używana bywa zewnetrznie do wściągaiących fomentacyy. Francuscy lekarze zachwalaią obkładania z dębowey kory do zupełnego uleczenia kiły pachwinowéy zwłaszcza u dzieci. P. *Gesscher* szcześliwie oney używał końcem wzmocnienia osłabionych części po różnych operacyach. P. *Cullen* użył dekoktu tey kory do płókania w opadnieniu czopka od zaziębienia, i w dolegliwościach od nabrzmiałych gruczołów szyi. P. *Henning* w ziadliwych wrzodach i kostnych zewnetrznie do opatrowania i wewnetrznie. P. *Plenk* w zastarzałych edematycznych wrzodach na goleniach. Kora dębowa może bydź skutecznie użyta zamiast Chiny, a nawet z większym pożytkiem w gangrenie. *Dębowe liście* iest także ściągaiące, które przed tym cze-

ściey

ściey niż teraz używane było do wzmacniaiących i ściągaiących fomentacyy, kąpania, sprycowania, gardła płókania i t. d. Ług debowy czyli *dębnica garbarska* ma skutki prawie iak mineralne kąpiel.

Gallae Quercinae.

§. 1445. *Gallas* iest wyrostek, który nayczęściey na debach i wierzbach robi sie przez ukłócie pewnego owadu zwanego *Cynips*, i służy mu za gniazdo, często także tworzy sie przez mrozy na wiosne, które młodemu pąpiu do rozwiiania się przeszkadzaią (*Journal de Physique* 1772). Gallas iest w wyższym stopniu wściągaiący, i zasada w nim iest bardzo lotna, która może bydź po części odłączona przez destyllacyą. Ten materyał lekarski w dawnych czasach używany był wewnetrznie, teraz zwykło się go używać z dobrym skutkiem 1) w uszkodzeniach, gdzie mocno wysuszyć i gniciu zapowiedź trzeba, i wtedy robi się gallasu infusya. P. *Hahnemann* użył także mocnego dekoktu w gangrenie. 2) Dla wzmocnienia używany bywa z wodą i winem zewnętrznie.

Gummi Kino.

§. 1446. Ten kley roślinny iest mocnym wściągaiącym lekarstwem. Zwykło

sie

się go używać w proszku i w tynkturze, do którey bierze sie 6 uncyy spiritusu winnego i uncya iedna gummi kino. Tinktura w używaniu miesza sie z wodą. *Sanguis Draconis* iest zbytecznym materyałem maiąc gummi kino.

Succus Catechu.

§. 1447. Ten lekarski materyał zwykł się także nazywać *Ziemią Japońską.* choć to nie iest ziemia lecz extrakt otrzymany z pewnego drzewa przez gotowanie w wodzie. Nie ma szczególnego zapachu, smaku zaś iest z początku wściągaiącego a potém nieco słodkiego. Zwykł bywać ziemią fałszowany; nie fałszowany powinien się w ciępłéy wodzie, winie, occie albo w prostéy wodce cale rozpuścić. Przed tym zwykło sie tego lekarstwa zażywać wewnętrznie do wzmocnienia kanału kiszkowego dawszy choremu 6, 10, 12 gran w proszku, albo rozpuszczone w iakiéy aromatycznéy wodzie. Ten extrakt byłby skutecznym wściągaiącym lekarstwem, lecz z obawy w nim fałszu raczéy używamy innych leków, które są w tym zamiarze lepsze. Częściéy zaś zwykliśmy go zewnętrznie używać 1) do tynktur dla wzmocnienia dziąseł; na wrzody w ustach; 2) do sprycowania w upławach białych; 3) mieszamy go z chiną, różanym miodkiem na konfekt, albo go przykładamy w proszku.

Gummi Lacca.

§. 1448. Trzy są gatunki tego mate ryału lecz w sztuce chirurgiczney zwykła się tylko używać *gummi lacca in granis,* z którey robi się *tinctura laccae aquosa* i *spirituosa.* W pierwszym przypadku gotuie się ta gumma dodawszy nieco hałunu z wodą. Używa się do wzmocnienia dziąseł, na aftyczne wrzody w ustach do opatrowania skorbutycznych wrzodów. W drugim przypadku wyciąga się część żywiczna za pomocą winnego spiritusu.

§. 1449. Należą oraz plastry wściągaiące, o których iuż się rzekło w §. 831—840.

Wino.

§. 1450. Wina czerwone posiadaią wyższy stopień wściągania niż białe. Spiritus znayduiący się w winie przytłumia poniekąd zasadę ściągaiącą; przeto gdy się wino wystawi na takie ciepło, iż z niego spiritus ulecieć może, wtedy rzeczona zasada pozostaie w likworze, który iest potém mocnieyszy. Wina z korzennemi ziołami są bardzo skuteczne wściągaiące leki do fomentacyy i obkładań, do wzmacniaiących enem w kiłach. W kraiach obfitych w wino, lagier winny przykładaia na zwichnienia, kontuzye i złamanie kości

Spiritus Vini.

§. 1451. Wszystkie lekarstwa, w których znayduie się spiritus winny, posiadaią oprócz skutków, iż od nich zsiadaią się soki, i tę własność, że żyłki muskułowe i naczynia ściągaią i twarde czynią. Dla tego używane bywaią do fomentacyy końcem wzmocnienia osłabionych części. W prostych ranach dla zapobieżenia inflamacyi i rozpędzenia nabrzmienia. Przeciw samymże lekkim zapaleniom n p. mrożnym bolakom, przeciw odleżeniu się chorych dodawszy hałunu; w zranieniu brodawek piersi złączone z lekami odmiękczaiącemi. Robią one części nieiako obumarłe. Przed tym używano spiritusowych leków do opatrowania wrzodów i ran, lecz ten sposób leczenia iest teraz słusznie zarzucony.

III. Lekarstwa z królewstwa mineralnego.

Alumen.

§. 1452. *Hałun* iest naystósownieysza istota do wzmocniania skutków roślinnych wściągaiących leków. Smak iego otwarcie pokazuie ten przymiot. Użyteczność tego leczenia środka, iest rozmaita. Pan *Petit* znalazł go bardzo skutecznym po wprawieniu wywichnień. Jak dodatek do wściągaiących injekcyy w opadnieniu pa-

chwy maciczněy i kiszki stolcowéy. W gebczastych wzdęciach iest bardzo użyteczny. P. *Plenk* rozpędził nim początkujące wole, torbiaste wzdęcia, martwe kości, nawet gąbkę na kolanie. Salmiak iednak ma pierwszeństwo iak rezolwuiące lekarstwo. Zwykło się także używać hałunu do dekoktów w osłabieniach dziąsła, gruczołów, czopka, w katarowym zapaleniu gardła; z tym wszystkim to użycie wymaga ostrożności, gdyż części potym zatwardniaią się, Przeciw skorbutycznym wrzodom w ustach i mocnemu krwawieniu dziąseł, także przeciw skrofulicznym wrzodom przed tym naywięcéy używano szarpiy napoionéy solucyą hałunu. *Aqua aluminis composita*, do któréy wchodzi także witriol biały, używana bywa w upornych wyrzutach skóry, do czyszczenia wrzodów i do sprycowania. Nakoniec zwykło się często używać hałunu w chorobach oczów; naystósowniéy w optalmii wodnéy, także w zapalonéy, z przyzwoitą przezornością, gdy natężenie inflamacyi nieco ustąpiło. Zwłaszcza po operacyach robionych na oku. Naylepiéy iest solwować go w destyllowanéy wodzie z róży lub bzowego kwiatu. Zwyczay pospolity przykładać hałun utarty z białkiem iaiecznym na oczy, wprawdzie iest pomocny, lecz białek z iaia skutkuie iak lipki plaster, zakléia i drażni oczy.

Vitriolum Martis.

§. 1453. *Koperwas zielony* rzadko używany bywa w sztuce chirurgiczney częścią, iż z wielą ściągaiącemi roślinnemi istotami połączony będąc wydaie kolor czarny, częścią dekomponuie się; sam przez się zaś zżera. P. *Hofmann* w krwotokach macicznych i mocnych płynieniach krwi z kiszki stolcowey kazał przykładać szarpiią napoioną tęgą solucyą tego koperwasu. W dawnieyszych czasach używano tak zwanych *species decocti nigri*, które gotowano w wodzie, i tym likworem czarnym robiono obkładania przeciw gangrenie końcem zapobieżenia gnilności.

§. 1454. Prócz wyliczonych istot znayduie się między lekarstwami wewnętrznie używanemi, które materya medyczna pod imieniem *wzmacniaiących* (roborantia, tonica) opisuie, wiele takich ciał, które w materyi chirurgiczney między wściągaiącemi lekami mieścić się mogą; że zaś one opisanym tu istotom podobne w większym i mnieyszym wściągania stopniu wydaią skutki, przeto wyszczególnić ie tylko umyśliłem w rejestrze następuiącym.

Conus Pini. Abietis.	Herba Agrimoniæ.
Cortex Angusturæ.	Hyperici.
Cascarillæ.	Millefolii.
Chinæ. Peruvianus.	Plantaginis.
Cinamomi.	Prunellæ.
Hypocastani.	Rorismarini.
Nucum Jugl. extern.	Saniculi.
Nucum Jugl. intern.	Radix Acetosæ.
Salicis albæ.	Cariophillatæ.
Tamarisci.	Columbæ.
Ulmi.	Rubiæ tinctor.
	etc. etc. etc.

Obacz niżéy w drugiéy nauki téy części, materyi medyczney medicamenta roborantia, tonica interna.

ROZDZIAŁ III.

o Lekach rezolwuiących czyli rozpędzaiących. (Discutientia Resolventia.)

KLASSA III.

§. 1455. Tego gatunku leki trzymaią średnie mieysce między wściągaiącemi a drażniącemi lekarstwami. Maią one w małym stopniu moc ściągaiącą, i posiadaią razem części sprawuiące draznienie wolne. Większa ich liczba prócz ostrego wydaie także smak gorzki wściągliwy. Sposób działania onych zewnętrznie prawie się zgadza z wewnętrznym. Pobudzaią naczy-

nia

nia małe do większéy czynności, powiększaią absorbcyą zatrzymanych soków, a przez swoią ściągaiącą moc ścieśniaią i wzmacniaią naczynia. Wprowadzone do otwartych wrzodów pomnożyć mogą ropienie iak drażniące istoty, i przyspieszyć oddział zepsutych części od zdrowych. Niektóre z nich przeciwne są gnilności, dla tego mogą zwierzęce części albo od niéy ochronić, albo szerzenie się onéyże wstrzymać.

§. 1456. Do téy klassy leków należą z Wydziału roślinnego: 1) korzenne balsamiczne zioła, posiadaiące właściwy oleiek; tudzież oléyki destyllowane. 2) Kleio-żywice (*gummi resinae*). 3) Lekarstwa, do których spiritus wchodzi. 4) Roślinne kwasy. Z Wydziału mineralnego: 1) Sole obospólne (*salia media*). 2) Sole ługowe i z nich preparaty. 3) Leki ołowiane (*saturnina*).

§. 1457. *Sole obospólne* zewnętrznie używane iak chirurgiczne środki należą do nsymocniéyszych rezolwuiących lekarstw. Drażnią one stałe części a szczegulniéy naczynia małe, powiększaią absorbcyą, a przez to uskuteczniaią rozpędzenie wzdęć i zatkań. Prócz tego są razem antyseptycznemi środkami. *Sole ługowe* mogą bydź użyte za rozpędzaiące leki, gdy ich zżeraiąca ostrość do pewnego stopnia iest złagodzona n. p. w pospolitym mydle. *Leki ołowiane* ściągaią, rozpędzaią i razem łagodzą. Użycie wymie-

mienionych leków zwykło się dziać częścią na sucho, częścią wilgotno; iako to w materacach do rozpędzenia róży i rumatycznych zapaleń; do płókania w zapaleniu gardła i t. p. do fomentacyy rozpędzaiących w twardych wzdęciach, zatokach krwawych. W kształcie maści i kataplazmu.

I. z Wydziału roślinnego Lekarstwa.

I. Aromatyczne.

Hyssopus.

§. 1458. To ziele ma korzenny zapach i smak ostry. Jest iedno z nayużywańszych leków do rozpędzenia krwawych zatoków i nabrzmień od krwi. Zwykło się go używać 1) do okładania rozdętey głowy świeżo urodzonych dzieci, na oczy krwią zaszłe. 2) Do płókania gardła w zapaleniu. 3) Do sprycowania dla wyczyszczenia wrzodów i fistuł. Robi się infuzya wrzącą wodą lub winem, i dodaie się cokolwiek salmiaku, hałunu lub saletry.

Mentha crispa.

§. 1459. Zapach tego ziela iest mocno przenikaiący i właściwego gatunku. Należy między nayskutecznieysze rezolwuiące leki zwłaszcza infuzya zrobiona z winem i

do

do fomentacyy używana. Nad to przypisuie się temu zielu szczególna moc, iż pokarmowi czyli mléku nie dopuszcza zsiadać się w piersiach. Używane bywa do rozpędzenia pokarmowych gruzłów. Podobnież *oleum menthae crispae* zwykło się pocierać tym samym końcem.

Pulegium.

§. 1460. To ziele ma balsamiczny przyiemny zapach. Używane bywa z winem w materacach do rozpędzenia krwawych zatoków na głowie.

Melissa.

§. 1461. Dla korzennego cytrynowego zapachu bardzo przyiemne ziele. Miedzy innemi tego gatunku roślinami naymniéy posiada eterycznego oléyku, dla tego należy do słabszych aromatycznych ziół Przez gotowanie, utraca prawie swą wszystkę dzielność, więc lepiey użyte bydź może do suchych okładań i materacyków zmieszane z innemi wonnemi ziołami, także połączone z kamforą.

Salvia.

§. 1462. To ziele iest aromatyczne i przytym z lekka ściągaiące. Zwykło sie używać naywiecéy do płókania gardła 1) w lekkich katarowych zapaleniach gardziela

la i gruczołów, w skorbutycznych dziąsłach; 2) na zpedzenie gębczastych wyrostków i wrzodków w ustach i t. p. albo się części pocieraią świeżemi liściami, albo płóczą się usta infuzyą, która staie się mocnieysza dodawszy octu lub hałunu, miodu i t. p. 3) używane także bywa do oczyszczenia gniiących wrzodów.

Lavendula.

§. 1463. Lubo ta roślina we wszystkich częściach iest aromatyczna, iednak naymocnieyszy zapach posiada kwiat, nim się zupełnie rozwinie, dla tego wcześniey zbierany bydź powinien. Rzadko zwykło się używać lewandy w kształcie mokrych obkładań, ale nayczęściey robią się z niey materace, poduszki w katarowych nabrzmieniach, przypadłościach paraliżowych i dokadzenia. *Spiritus lavendulae* używany bywa iak rozpędzaiące lekarstwo w lekkich inflamacyach, bolakach mrożnych, w ukłóciach od owadu, w przypadłościach paraliżowych wzmocniony kamforą iak lekarstwo do pocierania służące, podobnież do wąchania. *Oleum lavendulae* zwykło się używać w zawrocie i mdłościach, tudzież do maści dla przyiemnego zapachu.

Rosmarinus.

§. 1464. Ta roślina w skutkach swych podobna do lewandy we wszystkich czę-

ściach iest aromatyczna, smaku ostrego i kamforowego. Kwiat rozmarynowy zowie się *flores anthos. Oleum rorismarini* iest bardzo przenikaiące i kamforyczne. Zwykło się go używać zewnętrznie do nacierania w kurczach podbrzusza, kolkowych bólach, do egliwościach macicznych. — *Spiritus anthos, aqua Reginae Hungariae* używa się w przypadłościach paralizowych, tudzież do wąchania.

Thymus vulgaris.

§. 1465. To ziele ma mocny zapach i smak korzenny gryzący. *Oleum thymi* zwykło się niekiedy używać na ból zębów.

Serpillum.

§. 1466. Ta roślina ma przyiemny zapach lecz nieco słabszy od poprzedzaiącey. Z winem gotowana służy do rozpędzaiących fomentacyy. *Spiritus serpilli* iak wzbudzaiące lekarstwo używany bywa w przypadłościach paralizowych, kontuzyach, lekkich zapaleniach, zwichnieniach. W mdłościach zwykło się go używać powierzchownie do tarcia i przykładania. *Origanum, Satureja, Majorana* maią podobne skutki. *Butyrum Majoranae* kładzie się małym dzieciom w nozdrza, gdy trudny przedech maią.

An-

Angelica.

1. 1467. *Spiritus angelicae* używany bywa zewnetrznie do nacierania i fomentacyy iak lekarstwo drażniące i rozpedzaiące zamiast spiritusu winnego i kamforowego.

Chamomilla.

§. 1468. Zwyczayne rozpędzaiące lekarstwo iest kwiat rumiankowy, dla tego bardzo często używany bywa w konwulsyach do fomentacyy, obkładań, i enem. Suchych także kwiatków zwykło się używać na materace w róży, nabrzmieniach rumatycznych i t. p.

Petroselinum.

§. 1469. Ziele iest aromatyczne, i ma nieiaką ostrość; używane bywa do rozpędzenia stwardniałych piersi, w lekkich zapaleniach, w ukłóciu od owadu. *Cerefolium* podobnież się używa.

Carum Carvi.

§. 1470. Kminek polny ma zapach aromatyczny i smak gorżki szczypiący. Gotowany w piwie, lub occie i wodzie iest skutecznym rozpędzaiącym lekarstwem w kolce w kształcie fomentacyi lub kataplazmu. *Oleum carvi* zwykło się zewnę-

trznie używać do nacierania w przypadłościach wzdęcia, kolkach i kurczu w kiszkach. *Empl. de Cumino* w kolkowych bólach, biegunce, dyssenteryi zwykł się przykładać na żywot. *Cyminum* ma te same skutki.

Laurus.

§. 1471. *Oleum laurinum* przychodzi z Włoch i Hiszpanii. Jagody bobkowego drzewa posiadaią eteryczny i tłusty oléy; ostatni naywięcéy używany bywa, ma kolor zielony a konsystencyą masła. Zwykł się używać do smarowania w kolkach, w bólach biodrowych, przypadłościach paraliżu. Do rozpędzenia nabrzmień. Ma tę szczególną własność, iż w skórze wznieca zapalenie podobne do róży. *Emplastrum de baccis lauri* iak rozpędzaiące lekarstwo służy na wzdęcia i kolkowe bóle *Baccae lauri* wchodzą do róznych plastrów i maści.

Juniperus.

§. 1472. *Baccae Juniperi* maią przenikaiący, aromatyczny dość przyiemny zapach i smak ciepło - gorzki. Używane bywaią do obkładania w kataplazmach i materacach. P. *Rosenstein* zachwala dekokt z jałowcowych iagód do mycia świerzbowatych części. Zwykły się także używać do kadzenia w nabrzmiałościach wodnych,

w

w chorobie rachitycznéy dla wzmocnienia. Do czyszczenia powietrza w lazaretach *Oleum Juniperi* nie iest tak ostre i drażniące iak inne *olea aetherea* Używany bywa ten oleiek do nacierania w przypadłościach paraliżowych, i do rozpędzaiących plastrów. Do rezolwowania guzów hemoroidalnych od niektórych zalecony nie iest dogodny, gdyż mocniéy razi.

Nux Moschata.

§. 1473. *Oleum nucistae* czyli oléy z gałek muszkatowych wyprowadzony, żółty, maiący konsystencyą masła, używany bywa zewnętrznie iak lekarstwo rozpędzaiące i łagodzące 1) w mocnych bólach głowy, tudzież w nudnościach z womitami smaruiąc nim żywot. Dawniéy używano go w tych chorobach wewnętrznie z rosołem. 2) W przypadłościach paraliżowych pocieraiąc część cierpiącą. Miesza się także do żołądkowych plastrów, balsamów i maści. *Oleum macis* czyli oleiek z kwiatu muszkatowego przez destyllacyą wyciągniony iest bardziéy przenikaiący niż wyż rzeczony, dla tego skuteczniéyszy w dolegliwościach paralitycznych. W podagrze także z pożytkiem zwykł bydź używany przez nacieranie.

Oleum Cajeput.

§. 1474. Jedno z naylepszych rozpędzaiących leków 1) w boleściach rumatycznych

cznych nacierane; szczególniey w boleniu zebów od zaziąbienia i fluxyi włożone na bawełnie do zęba. 2) W uporczywych zapaleniach oczów. 3) W dolegliwościach artrytycznych i podagrycznych dla uśmierzenia bólu. P. *Thunberg* zaleca ten oleiek za naylepsze lekarstwo do tego zamiaru bez wpedzenia nazad choroby. Zawsze sprawuie wielką ulgę bez żadney niedogodności, a materya artrytyczna znika powoli zwykłym sposobem iuż wcześniey iuż poźniey. Ten oleiek uśmierza także ból głowy trzymany pod nosem i gdy się nim skronie pocieraią. W praktyce chirurgiczney zwykło się także używać innych destyllowanych oleyków iako to *Oleum Cariophyllorum* — *Culilabam* w boleściach zebów spruchniałych. *Ol. Anisi, Anethi, Foeniculi* i wiele tym podobnych oleiów skuteczne są w rumatyzmach.

I. Żywice i kleio-żywiczne Leki.

Camphora.

§. 1475. Kamfora należy do naycelnieyszych zewnętrznych rozpędaiących leków. Jest nader przenikaiąca, i zdaie sie posiadać szczególną własność łagodzącą zapalenia bodziec. Z tym wszystkim kamfora nie służy w mocnych inflamacyach, gdyż zbytecznie drażni; lepiey ią znoszą owe zapalenia, gdzie inflamacyyny bodziec iuż iest złagodzony. Do rezolwo-

wa-

wania nabrzmień niebólesnych iest także skuteczna. W zapaleniach artrytycznych i róży trzeba iey ostrożnie używać, gdyż nazad wpędza. Zwykło się kamfory używać, albo samey przez się posypawszy nią flanele, albo w maseracach z rumiankiem, bzowym kwiatem, mąką i t. d. albo rozpuszczoney w winnym spiritusie lub migdałowym oleiu w preparatach nastepuiących:

1) *Spiritus vini camphoratus.* Tym bardzo drażniącym i gorącym spiritusem można wiele zaszkodzić używaiąc go w nabrzmieniach z zapaleniem połączonych; wyiawszy w inflamacyach lekkich, w ukłóciach od owadu i t. p. Stósówniey zaś używany bywa iak wzmacniaiące lekarstwo dla zniesienia słabości po zwichnieniach i skręceniach. W przypadłościach paralizowych, przeciw tretwieniu członków.

2) *Oleum camphoratum.* Lekarstwo zmiekczaiące i rezolwuiące skuteczne. Używane bywa w nabrzmieniach zimnych nie bolesnych.

3) *Linimentum saponis*, które się sporządza z winnego spiritusu, kamfory i mydła, iest rozpędzaiące i wzmacniaiace.

4) *Linimentum volatile camphoratum.* Używane bywa w inflamacyach, i tkwiących bólach.

5) *Unguentum album camphoratum.* Przykłada się do rozpędzenia.

Colo-

Colophonium.

§. 1476. **Ta** po destyllacyi terpetyny pozostała żywica iest skutecznym rozpedzaiącym lekarstwem, która posiada dobre własności onéyże bez sprawienia niedogodności, iakie zwykła sprawiać terpetyna, dla tego działaiąc łagodniéy ma przed nią pierwszeństwo. Spiritus rektyfikowany rozpuszcza ia łatwo. Trzeba wybrać kawałki do światła przeźrzoczyste czerwone. P. *List* przykładał na wzdecia tłuczoną na proszek kolofonią, nasypawszy iéy na palec grubo na suche konopie, i polawszy spiritusem rektyfikowanym póki zupełnie nie przemokła. Gdy chory miarkuie, że ten plaster iest suchy, trzeba go bez odéymowania znowu spiritusem polać, i to powtarzać według wymagaiącéy potrzeby. Spiritus uwalnia z związku eteryczne kwaśne cześci żywicy, i powstaie bardzo przenikaiąca rezolwuiąca mafsa, która przechodzi przez skóre, humory rozpedza, i od zepsucia ochrania. P. *List* doznał szczęśliwych skutków zwłaszcza czyniąc doświadczenia na białych wzdeciach na kolanie. Nawet tego lekarstwa skutki rozciągaią sie na inne nabrzmiałości, gdzie zatrzymane soki ostrości ieszcze nie nabrały. Służy także w edematycznych wzdęciach; do kadzenia w chorobie rachitycznéy iest ta żywica również użyteczna. Wchodzi także do lipkich plastrów. Czarny P. *Bernhard* plaster

ster składa się z rozpuszczonéy na wolnym ogniu żywicy, do któréy przymieszuie się tyle sadzy, ile przyiąć może. Służy ten plaster na stawowe i kolanowe wzdęcia i t. p.

Terebinthina.

§. 1477. Wieśniaki w niektórych okolicach zwykli przykładać terpetyne na wzdecia stawowe i szczęgnowe, które częstokroć od tego prostego rozpędzaiącego lekarstwa nikną. Nabrzmiałości połączone z inflamacyą nie cierpią terpetyny; mimo to, osoby maiące delikatną skóre dostaią od niéy przyszczów i zapalenia na powierzchni ciała.

Pix Burgundica.

§. 1478. P. *Buchan* zaleca tę żywicę w uporczywym kaszlu za nayskutecznieysze lekarstwo, zwłaszcza gdy iaka choroby zasada płuca razi. Rozciągniona na skórce kładzie się między łopatki, dla lepszéy lipkości można do niéy dodać cokolwiek wosku. Trzeba żeby długi czas leżała maiąc skutkować, przeto applikacya iéy wymaga cierpliwości.

Gummi Ammoniacum.

§. 1479. Miedzy kleio-żywicami *Gummi Ammoniacum* iest naymocnieysze rezolwu-

wuiące lekarstwo, posiada ono razem moc zmiękczaiącą, a przeto, gdy nie rezolwuie, przyspiesza ropienie. Z tey przyczyny wchodzi prawie do wszystkich rozpędzaiących plastrów. Używane bywa w zimnych wzdeciach: 1) w nabrzmiałych stawach, tychże zdretwiałości, w gębczastych członkach. P. *Evers* używał go skutecznie w początkuiącey anchilozy. W wolach, do rozpędzenia skirowatych nabrzmień, stwardniałych iąder męskich, artrytycznych guzów. 2) W torbiastych wzdeciach zwłaszcza z początku. 3) W puchlinie wodnistey długociągłey na kolanowym stawie. 4) W herpetycznych wilgotnych wyrzutach. W parchach głowy zamiast dawniey używaney żywiczney czapki iest ważnym leczenia środkiem. Nay mocniey ta kleio-żywica działa z octem lub winem do konsystencyi kataplazmu gotowana i przyłożona, solucya w occie, cebuli morskiey (*acetum squilliticum*) iest także bardzo skuteczna. W nabrzmieniach połaczonych z inflamacyą nie trzeba tego lekarstwa używać. Ta gumma pryncypalnie wchodzi do kompozycyi rozpędzaiącego plastru pod imieniem *emplastrum de ammoniaco*. Są ieszcze różne inne rozpędzaiące plastry i maście, których skład stanowią żywice i kleio-żywice iako to: *Gummi Anime*, *Bdellium*, *Elemi*, *Sagapenum*, *Opopanax*, *Hedera*, *Olibanum*, *Sandaraca*, *Mastix*, *Ladanum*, *Tacamahaca* i t. p.

Opium:

Opium.

§. 1480. P. *Grant* czynił z tym zagranicznym produktem niektóre szczęśliwe doświadczenia, szczególniey na wrzodach, gdzie gebczaste pokazało sie mieso. Kazał zrobić kataplazm z owsianey mąki i z solucyi trzech drachm extraktu opii w 8 uncyach wody, zrobiony kataplazm zimno na rzeczone wrzody przykładano W gangrenach od zamrożenia powstałych, solucya tego extraktu z kataplazmem przyłożona, w uporczywych przypadkach, gdzie drażliwość na mieyscu wrzoda wielka była, czestokroć nadzwyczayne sprawiła skutki, i nigdy nie doświadczono złych wypadków. Boleść, którą czasem to lekarstwo sprawuie, rzadko trwa dłużey iak pierwsze opatrzenie. Kataplazm zostaie wilgotny, i zapobiega wielu uciążliwościóm, które się znaydować zwykły przy opatrywaniu szarpiią lub kompressami. Także dla predszego uleczenia starych wrzodów, końcem odiecia chorowitey drażliwości zewnetrzne używanie opium iest bardzo ważne. Wodnisty extrakt opii z iakim roślinnym kleykiem lub oleiem tłustym utarty nadzwyczay iest pomocny do rozpedzenia inflamacyi i ulżenia boleści. Podobnież iniekcye z niego w zapaleniach rury moczowey, włożenie cząstki iakiey w ząb dziurawy ból uśmierza. Do rozpędzenia i wspokoienia kurczowych boleści zewnętrzne applikowanie opium w

ma-

maści lotnéy lub kamforowym oléyku iest bardzo skuteczne w kurczu żołądkowym i kolce.

Tinctura Thebaica naypierwiéy używana była szczęśliwie od P. *Ware* w zapaleniach oczów. Wpuszcza się do oka dwie lub trzy krople dwa lub trzy razy przez dzień według wymagaiących przypadłości mocnieyszych lub słabszych. Z początku to wznieca ból i mocne też płynienie, które iednak kilka minut tylko trwa, i powoli ginie z znacznym ulżeniem boleści. To lekarstwo służy naybardziéy w skrofulicznych inflamacyach oczów, i w chronicznych rumatycznych zapaleniach. Często także z pożytkiem używana była ta tynktura w grubnieniu rogowéy błony. *Laudanum liquidum Sydenhami* zewnetrznie użyte podobnież uspokaia boleści, iako to: głowy przez nacieranie na skroniach; w zimnych febrach na grzbietowym pacierzu; w tryzmie na policzkach. Zwykło się także dodawać do maści i balsamów.

II. z Wydziału mineralnego Lekarstwa.

I. *Sole obospólne.*

Sal Ammoniacum.

§. 1481. Prawie wszystkie sole obospólne zewnętrznie są skutecznemi rozpędzaiącemi lekarstwami; naymocniéy rezolwuią

wuią sole amoniakalne i Salmiak. Lecz czy one wchodzą w pory skóry i wdzieraią się do małych naczyń, a tym sposobem lipkie soki rezolwuią, dotąd nie są ieszcze lekarze zgodnego zdania. P. *Smith* w swoich doświadczeniach dostrzegł, iż we wszystkich obospólnych solach, oprócz soli kuchenney, znayduie się nieiaka moc uspokoiaiąca, i że one niszczą drażliwość części. Salmiak zastępuie wszelkich rozpędzaiących mineralnych leczenia środków mieysce, którego zwykło się używać:

1) We wszystkich tak zwanych zimnych wzdęciach, wzdęciach gruczołowych, miesnych, torbiastych.

2) Do rozprzędzenia zatoków krwawych, płynów wystąpionych, guzów żyłowych u ciężarnych niewiast.

3) W nabrzmiałościach wodnistych n. p. w stawowych tego gatunku wzdęciach łącznie z przyzwoitym obwinieniem części. — P. *Keat* zachwala solucyą Salmiaku w occie i spiritusie winnym za nadzwyczaynie skuteczne lekarstwo do rezolwowania wodnistey kiły. Po ośmiudniowym przykładaniu pospolicie zmnieysa się nabrzmiałość, czuie się miększa, bez żadnego bolu, i w przeciągu czterech tygodni zwykła się kończyć kuracya. Użycie tey solucyi łącznie z punkcyą męskich moszen, zabiega zwyczaynemu zwracaniu się choroby, częstokroć usku-

te-

tecznia zupełne uleczenie według zdania P. *Keat.* Z tym wszystkim zdaie się, iż te dobre skutki wtedy tylko następuią, gdy kiła wodnista nie iest ieszcze zastarzała, a szczególniéy tylko u dzieci. Prócz tego, ieźli ta kuracya może bydź pomyślna, nie powinny bydź żadne skupienia ropy, krwi lub błoń wodnych, albo znaydować się samo iądro nadwerężone w stanie zdrowia.

4) W lekkich zapaleniach, iako to bolakach mroznych, obmywaiąc często części nie zbyt mocną sołucyą Salmiaku.

5) W wyrzutach skórnych n. p. świerzbu Salmiak przymieszany do iakiéy maści iest prawie iedynym lekarstwem. Także do mycia. Do czyszczenia zastarzałych wrzodów, ktorych goienie bardzo się przyspiesza przez zlekka drażniące środki.

6) Dla zniesienia słabości w iakiéy części po zwichnieniach, złamaniach kości i t. p. szczególniéy w edematyczney nabrzmiałości, która bywa następną przypadłością zwichnień i zapaleń.

7) Mimo te przypisano także Salmiakowi szczególne skutki w stwardniałych piersiach do rozwolnienia zsiadłego pokarmu, i w rozwolnieniu utrzymania, gdy iest w spiritusie rozmarynowym solwowany. Wszakże zdaie

się

sie według niektórych doświadczeń bydź równie skutecznym, gdy się solwuie w prostéy wodzie, która nawet więcey przyimuie téy soli niż spiritus. P. *Justamond* rozpuścił trzy uncye Salmiaku w dwóch uncyach wody i tyleż potém przymieszał spiritusu rozmarynowego. Złożywszy w kilkoro szmatki, maczaią się w solucyi, i ciepło przykładaią sie na piersi, co sie powtarza, ile kroć wyschną. To lekarstwo ma pierwszeństwo przed zwykłym okładaniem piersi kataplazmami, byleby tylko zimno applikowane nie było.

8) Niekiedy zwykło się także dodawać Salmiaku do enem końcem przywrócenia życia utonionym, zaduszonym, apoplexyą ruszonym i t. p. W takich przypadkach trzeba sporządzić mocną solucyą, ile tylko skóra znieść może, lecz skutki są ieszcze okazalsze, gdy się podług przepisu P. *Keat* uncya Salmiaku w czterech uncyach octu i tyleż spiritusu winnego rozpuszcza.

Nitrum.

§. 1482. Saletra rozpuciwszy się sprawuie uczucie zimna, które sie udziela ięzykowi w zakosztowaniu. Saletra zmięszana z krwią z ciała upuszczoną, nie dozwala się iéy zsiadać, lecz utrzymuie ią płynną; gdy się zaś do téy mieszaniny przy-

przyleie wody, krew się zaraz zsiada według doświadczeń P *Hewson.* Te skutki maią prawie wszystkie sole obospólne, prócz hałunu, a tych doświadczeń nie można przystosować do skutków w ciele. Zwykło się używać saletry iak soli zwolna drażniącey rozpędzaiącey zwłaszcza na zapalenia w ustach dla ułagodzenia niecogoręczki przykrey. Bierze się także do płókań gardła zamiast salmiaku i hałunu w zapaleniu gardła katarowym, w opadnieniu czopka i t. d. *Lapides prunellae* czasem zwykły się także używać w anginie, trzymaiąc ie w ustach, aby się rozpłynęły, lubo czysta saletra te same sprawuie skutki.

Sal commune.

§ 1483. Sól pospolita nie tak często używana bywa do fomentacyy i kataplazmów iak poprzedzaiące. Przeciwnie częściey w edematycznych wzdęciach, gdzie pospolicie suche solne obkładania dobry sprawuią skutek. Nim się sól na wzdęcie przykłada, trzeba ią wprzód wystawić na ogień, aby wytrzaskała, i utraciwszy wodę krystallizacyi stała się mocnieyszą. W niektorych przypadkach skóra iey nie znosi, ktora się od niey zaognia i boleie. Do drażniących enem bardzo często dodaie się soli, aby powiększyć skutki; między innemi podobnemi drażnienia środkami sól pospolita iest naysłabsza.

Be-

Borax.

§. 1484. Borax nie iest tak skuteczne lekarstwo iak Salmiak, dla tego rzadko używany bywa do rezolwowania; nayczęściey zaś na gąbczaste wrzodki w gardle zażywa się zewnętrznie z pożytkiem. Niekiedy także do mycia w świerzbie, bo razem suszy. Tudzież w inflamacyach oczów. Solucya wodna Boraxu zachwalona iest za naylepsze lekarstwo od P. *Löffler* do ułagodzenia bolesnych hemorroidalnych guzów.

II. Ciała chemiczne i Lekarstwa.

Alcali fixum i volatile.

§. 1485. P. *Levret* zachwala za nayskutecznieysze lekarstwo do rozwolnienia zsiadłego pokarmu w piersiach *Sal Tartari*, to iest oczyszczony potasz z innemi rezolwuiącemi ciałami i kataplazmami. *Alcali volatile sublimatum* posiada mocne rozpędzaiące skutki, lecz oraz mocny stopień ostrości, iż samo przez się iak lekarstwo rezolwuiące nie może bydź użyte

Spir. Sal. Ammon. Caust

§ 1486 Ten płyn sam przez się iest mocno drażniący i zrzący. Zwykło się go używać 1) do rozpędzenia porkarmo-

wych guzów zmięszawszy go z iakim tłustym oleiem na kształt maści. 2) Ten spiritus z wodą rozcieńczony należy do nay mocnieyszych lekarstw na gebczaste wyrostki członków, do wymywania rany od ukąszenia psa wściekłego. 3) Na herpetyczne wyrzuty dodawszy dostatkiem wody. 4) Na oparzenia w pierwszym stopniu. 5) Do ocucenia sie bez życia zdaiących sie osób, nacieraiąc nim sercowy dołek, zawsze iednak trzeba mu dodać przyzwoitą ilość wody. 6) W przypadłościach paraliżowych do nacierania łącznie z tynkturą z kantarydów. Służy też szczególniey do wąchania w mdłościach.

Linimentum volatile.

§. 1487. Jedno z nayużywańszych drażniacych i rozpędzaiących lekarstw: 1) na mieyscowe stałe boleści od wnętrznych zapaleń; w inflamacyi gardła, pleurze, rumatycznych bólach, artrytycznych i podagrycznych dolegliwościach; 2) w kurczowych boleściach, w kolkach, biegunkach; 3) iak rezolwuiące i wzmacniaiące lekarstwo. W puchlinie wodney popiera odchód uryny; 4) na wzdęcia zimne; na chrypke, która u czułych osób czasem od poprzedzaiącego przeleknienia pochodzi; 5) na skirowe ztwardniałości i dymienice; 6) w paraliżowych przypadłościach naciera się nim część zarażona, używa się także przeciw słabości w iakim członku

ku. Ten liniment staie sie ieszcze skutecznieyszym, gdy się do każdéy uncyi, drachma kamfory lub *oleum animale Dipelii* albo *cornu cervi* dodaie. Chcąc złagodzić boleści lub kurcze można, także dodać *Extr. Opii, Laud. Liquid. Sydenh. Tinctur. Thebaica.*

Sal volatile Anglicanum.

§. 1488. P. *Abilgaard* każe przykładać tłuczony Salmiak i potasz w kształcie suchym, wtedy wydobywa sie z Salmiaku lotne alkali. Zachwala tę mieszaninę iako szczególniey skuteczną na rozpędzenie wzdęć wodnistych. Służy także do wąchania dla histerycznych kobiet; do lotnych fomentacyy gotuiąc ią w wodzie; do lotnych obkładań w chorobach głowy, zwłaszcza w otrzęśnieniu mózgu iest bardzo użyteczna. W rumatycznych wzdęciach można ieszcze do tey mieszaniny dodać kamfory, a w potrzebie wymagaiącey, aromatycznych ziół, aby razem wzmacniała. Dobre skutki tego lekarstwa podobno nie samey tylko soli lotney przypisać należy, lecz także Salmiakowi, który posiada moc rozpędzaiącą.

Spiritus Mindereri.

§. 1489. Złączywszy kwas octowy z lotną alkaliczną solą, otrzymuie sie lekarstwo mocno rozpedzaiące i solwuiące.

Zwykł się ten spiritus przykładać zapośrednictwem kompreſsek, albo sam przez się, albo rozcieńczony z wodą. Służy tylko 1) w zimnych wzdęciach, gdy iuż zapalenia nie ma. 2) W nabrzmiałościach mięsnych, wole nawet nim rezolwowano. 3) Szczególniey w otwardnionych gruczołach i wzdęciach gruzłowatych dodawszy *Extractum Cicutae.* 4) Do rozpędzenia wielkich krwi zatoków. Mocnieyszym staie się to lekarstwo, gdy się sól lotna octem kamforowym nasyca.

Sapo vulgaris.

§. 1490. Skutki mydła naywięcey zawisły od soli alkaliczney, która w skład iego wchodzi. Proste mydło iest ostrzeysze niż przednieysze gatunki; Weneckie iest nayłagodnieysze. Zwykło się używać mydła iak rezolwuiącego lekarstwa w kształcie fomentacyi lub kataplazmu: 1) w stwardniałych kobiecych piersiach zwłaszcza gdy się dodaie *Herba Cicutae* i t. p. 2) Do rozpędzenia guzów w stawach, które się zwykły robić w podagrze. Dawnieysi lekarze używali w tey chorobie mydlaney kąpieli. 3) Do czyszczenia wrzodów i wyrzutów skórnich, świerzbu i t. p. Można go rozpuścić w mleku, w wódce rozmarynowey, albo roztopić, i przykładać iak plaster. *Spiritus Saponis* złożony z winnego spiritusu, kamfory i mydła iest skuteczne rozpędzaiące lekarstwo.

Em-

Emplastrum saponatum Barbette rozpędza stwardniałości.

III. *Leki Merkuryalne.*

§. 1491. *Unguentum Neapolitanum*, które na ssące naczynia szczególniey działa, używane także bywa iak przenikaiące lekarstwo do rozpędzenia stwardniałych wzdęć, gruczołów, edematycznych nabrzmiałości. Nie trzeba iey smarować na mieyscu stwardniałym, lecz poniżey onegoż; do natężenia skutków lotney kamforowey maści i innych iest bardzo stósowne. Wszelako nie należy ciągle go używać, gdyż wznieca ślinotok. Maść merkuryalna z terpetyną iest ostrzeysza, lecz skóra nie znosi iey tak łatwo. Plaster merkuryalny leżąc długo wznieca nakoniec saliwacyą. Zwykło się także niekiedy używać kadzenia cynobrem do rozpędzenia mieyscowego.

IV. *Kwasy.*

§. 1492. Kwasy roślinne, ocet, wino są mocą swey drażniącey własności także rozpędzaiące leki, lecz w małym tylko stopniu. Wszakże połączone z aromatycznemi roślinami, salmiakiem i t. p. mocnieysze wydaią skutki. Osłodzone mineralne kwasy zwłaszcza *Spiritus Nitri dulcis* rozcieńczony dostatkiem wody czasem

sem używany bywa iak rezolwuiące lekarstwo do płókań gardła.

ROZDZIAŁ IV.

o Lekach wysuszaiących.

KLASSA IV.

§. 1493. Przez wysuszaiące leki rozumieią się w sztuce chirurgiczney te leczenia środki, które maią własność wilgoci, we wrzodach lub innych częściach zbytecznych zmnieyszenia. Te zaś ich skutki zasadzaią sie na tym, iż one 1) otwory naczyń na powierzchni ściągaią i stałe części stwierdzaią, albo 2) wytryskuiące płyny ssą i w siebie biorą, a tak 3) materyą zgęszczaią i tym sposobem zawciągnienie blizny przyspieszaią.

§. 1494. Dawnieysi Chirurgowie używali do tego zamiaru mocno wściagaiących leków, gorących tynktur, ołowianych preparatów bez róznicy, albo kazali uszkodzone cześci ziemnemi proszkami posypować. Z takowego iednak opatrowania nie można sie nic innego spodziewać, iak tylko suchości zapalistey, brzegi ran i wrzodów staią sie obtwardniałe, i cała ich powierzchnia iest nierówna i na około bolesna.

§. 1495. Czyniąc wybór tego gatunku leków naywięcey na to uważać należy, aby wzwyż wymienione własności w przy-

zwoi-

zwoitym między sobą były stosunku. Tak zbyt ściągaiące iak i mocno wysyssaiące istoty są bardziey szkodliwe niż pomocne. Dla umnieyszenia zbytniego napływu bardzo skuteczne iest:

1) *Suche opatrzenie* cienką i mięką szarpiią albo gąbką pospolitą, zwłaszcza gdy się opatrzenie nieco mocniey przyciągnie.
2) *Lekko ściągaiące* fomentacye z wapienney wody, albo z dekoktu chiny, wierzby, dębowey kory, zielonych łupin orzecha.
3) *Suszące proszki* n. p. *Pulvis Lycopodii* i t. p.
4) *Lekarstwa ołowiane* i niektóre mineralne ciała *Lapis Calaminaris*, *Flores Zinci*, *Flores Sulphuris*.

§. 1436. Użycie iednak wymienionych leków iest ograniczone. Zwykło się ich używać szczególniey do opatrowania wilgotnych wrzodów, które zbyt wielką mnogość ropy, lub ostrą ropę wydaią. Używane także bywaią w wątłych wrzodach. Tudzież dla poprawienia nieprzyiemnego zapachu iuchy w rakowatych wrzodach. Niekiedy wysuszaią się też edematyczne wzdęcia suszącemi ciałami, ciepłym piaskiem, lub prażoną solą.

I.

I. z *Wydziału roślinnego.*

Linteum carptum.

§. 1497. *Szarpiia* czyli darte płótno nie posiada żadney szczególney goienia ran mocy, lecz może ułatwiac goienie. Będąc przykładaną, nie czyni żadngo wrażenia zimna; iest lekka, mięka, gietka, bez zapachu; powierzchnia rany ochroniona iest przez nie od powietrza i zewnętrznych rażeń, a obficie napływaiące humory w onęż wsiąkaią Nie przyimuie także w sobie samey żadney gnilności lub zepsucia, i może sie przez wiele lat konserwować, gdy iest zachowana w suchym mieysću.

§. 1498. W świeżych ranach połączonych z utratą substancyi, i po operacyach chirurgicznych szarpiia iest nayłepszym środkiem do opatrowania, i zdaie się bydź dogodnieysza, gdy się na sucho przykłada. Z tym wszystkim, ponieważ dobroć szarpii iest różna, wypada ią przykładać cieńko posmarowaną łagodną iaką maścią lub ceratem. Wciąga ona w siebie krew i wilgoci z końców przerznietych naczyń Wszakże do hamowania krwotoków lepiey przykładać one sucho, niż skrapiać ią wprzód wilgocią iaką. Nie trzeba sie obawiać, iż sprawić może bodziec zapalenia i boleść.

§. 1499 Nierównie potrzebnieysze iest użycie szarpii suchey w drugim opatry

waniu ran, skoro nastąpiło ropienie. Pan *Terras* użył także szarpii suchey w ranach zgnieciony ch i skomplikowanych. — On kazał na ranę samą tylko szarpiia położyć, a na nię lipki plaster, na wierzch zaś kataplazm łagodzący ból i rozpędzaiący, póki rana zupełnie w ropieniu nie była. Zwykle przykładane odmiękczaiące maście, *Balsamus Arcaei* i inne *digestiva* są częstokroć bardzo rażące. Lubo w goieniu wrzodów szarpiia iest bardzo skuteczna, iednak w zbyt zalanych wrzodach gąbka ma pierwszeństwo, gdyż więcey wilgoci przyiąć może. Zwykło się także używać szarpii hałunem zaprawioney.

Spongia Marina.

§. 1500. Do użycia chirurgicznego zwykło sie naywięcey brać włóknistey części morskiey gąbki. Jest ona sprężysta, przylega do naczyń, i wciąga w siebie wiele wilgoci, a zaś cieżka tłusta materya pozostaie sie w wrzodzie, który iest dostatecznie zawsze tym naturalnym balsamem pokryty. Przez długie używanie staie się gąbką twardą, i wtedy utraca swą potrzebną sprężytość.

§. 1501. Użycie gąbki w opatrywaniu wrzodów, które wiele wydaią ropy, iest bardzo ważne. Ona przyspiesza ich goienie, i zmnieysza przypadłości, które pochodzą od resorpcyi czyli nazad wsiąknienia ropy. P. *Kirkland* po amputacyach

ka-

kazał rane w czasie ropienia pokryć szarpiią w cieńkich warstach, a na te położyć gąbkę. Tym sposobem wysyssa sie tylko naycieńsza cześć. W próchnieniu kości, użycie gąbki iest także bardzo skuteczne. Można oraz przez nię stósowne lekarstwa do wrzodów wprowadzać Przed używaniem należy gąbkę w ciepłéy wodzie zmaczać, i znowu wycisnąć, iżby cokolwiek tylko wilgotna była. *Spongia Cerata* służy do rozprzestrzenienia wąskich ran i fistuł.

Cort. Nucum Jugland. immatur.

§. 1502. Zielone suche łupiny z orzechów włoskich maią szcególny zapach i moc zlekka wściągaiącą. P. *Hunczowski* z dekoktem tych łupin wiele szczęśliwych doswiadczeń uczynił, które ie bardzo zalecaią. Przed innemi dystyngwuią sie tym, iż wilgoci powoli zgeszczaią, i naczynia łagodnie ściskaią. Szczególniey służy to lekarstwo: 1) w wilgotnych wrzodach, herpetycznych ropieniach; 2) w wątłych wrzodach, tudzież 3) w prostych i płytkich.

§. 1503. Bierze sie n. p. uncya iedna świeżych lub suchych łupin z orzechów włoskich, na które nalewa się pół kwarty wody i zostawia się infuzya i stoi przez trzy lub cztéry godziny w moczeniu, potém gotuie się przez kwadrans godziny. W tym dekokcie macza się szarpiia lub

kom-

kompreſsy, i przykładaią się na uszkodzenie. Zamiast gotowania rzeczonych łupin można wziąć *Extractum nucum jugland.* solwować w wodzie i przykładać. Jeżeli chory iest słabowity, może wewnętrznie używać *Roob. nuc. jugl.* łącznie z chiną i innemi wzmacniaiącemi lekami. Można także posypować wrzody tartemi na proszek łupinami dodawszy *Flores Zinci* i t. p.

Semen Lycopodii.

§. 1504. Ten subtelny do miałko tłuczoney siarki podobny proszek, wciąga w siebie wilgoć bez formowania klaystru i skorupy Naylepszym iest wysuszaiącym lekarstwem dla dzieci w zatarciu się. Także służy do posypowania głowy dzieciom maiącym zbyt wilgotny słodki strup. Tudzież do obsuszenia rozpadnionych brodawek piersi niewieścich.

Calamus aromaticus.

§. 1505. Ten korzeń ma aromatyczny ostry zapach i smak. Używa się go w dekokcie lub proszku do czyszczenia wrzodów, oraz wysuszenia. P. *Justamond* kazał tym proszkiem posypować rakowate wrzody dla poprawienia nieznośnego smrodu. Przykłada się to lekarstwo albo samo przez się, albo zmieszane z tłuczonym Salmiakiem, ile chory znieść może, i na

wierz-

wierzchu opatrzenia, kładą się kompreſsy zmaczane w wódce.

Enula.

§. 1506. Pospolicie łomanu zwykli ludzie używać w wyrzutach skóry zwłaszcza w świerzbie. Pół funta tego korzenia gotuie się w dostateczney ilości wody do konsystencyi bryi, potém dodaie sie ćwierć funta nie słonego masła, i mieszanina zestawia sie z ognia. Tą maścią smaruią sie zrana i wieczór mieysca, gdzie iest wyrzut. Można także choremu zalecić używanie wewnetrznie mocney infuzyi korzenia łomanowego według przepisu P. *Brückmann.*

Iris Florentina.

§. 1507. Korzeń ten od swego przyiemnego zapachu *ſiałkowym* nazwany może bydź użyty do wysuszenia iak puder *pulvis amyli*, którego zwykło się używać dla dzieci do zasypowania, lecz że ma tę własność, iż biorac w siebie wilgoć formuie klayster, i naczynia skórnie zalepia, zaleconym bydź nie może.

Rhabarbarum.

§. 1508. Proszek Rumbarbarowy iest dobrym lekarstwem w zastarzałych niebolesnych wrzodach. W tym się różni od in-

innych leków w proszku, iż wrzodów nieczystych nie robi, ale przyspiesza zagoienie. Posypuią się lekko wrzody, i kładzie sie na wierzch kompreſsa. Jeźli wrzod iest bardzo tkliwy można do iednéy uncyi rumbarbarowego proszku drachmę *opium* przymieszać. Codzień raz lub dwa razy trzeba odnowić opatrzenie.

II. z *Wydziału mineralnego.*

Minium.

§. 1509. *Minium* iest wapno ołowiane koloru iasno-czerwonego. Wewnętrznie użyte, wydaie skutki trucizny, nawet zewnetrzne użycie onegoż nie iest niewinne. Posiada własność wysuszaiącą, chłodzącą i ściągaiącą. Samo przez się rzadko uzywane bywa, lecz pospolicie połączone z tłustościami i oleiami. Niekiedy przecie wchodzi do kompozycyi proszku na różą. *Unguentum de minio* używane bywa do goienia oparzelin i małych wrzodów. *Emplastrum de minio rubrum* należy do klaſsy wysuszaiących i ściągaiących plastrów.

Lithargyrium.

§. 1510. Ten metalliczny produkt w swych skutkach podobny iest do drugich ołowianych wapien. Jest podobnież wysuszaiący i ściągaiący. Stanowi zasadę pra-

prawie wszystkich suszących i goiących plastrów. *Unguentum de Lithargyrio* iest lekarstwo łagodzące ból i wysuszaiące, służy w małych ropiących wyrzutach. Przykre świerzbienie ciała uśmierza. *Emplastrum Lithargyrii* należy do klafsy pospolitych ściągaiących plastrów. *Acetum Lithargyrii* ma bydz wynalazkiem P. *Goulard*. Smak iego iest ściągaiący i przykro-słodki, własność ma ściskaiącą i chłodzącą. Ten ołowiem nasycony likwor po wszystkie czasy używany był z wodą lub oleiem złączony, na wrzody i różne choroby skóry. W nowszych czasach naywięcey rozszerzyło się używanie iego przez P. *Goulard*, i pod nazwiskiem *Extractum Saturni* dotąd słynie. Jest to mocna solucya ołowiu w occie, którą iednak P. *Janin* gani, ponieważ za dodaniem wody na spód opada. *Aqua vegeto-mineralis Goulardi* iest rozcieńczone wodą *Acetum Lithargyrii*, ta mieszanina iest niepewna, gdyż prawie we wszystkich aptekach różnie się robić zwykła. Pospolicie dodaie się cokolwiek spiritusu lub destyllowanego octu, dla zapobieżenia dekompozycyi, lecz przez to staie się rażącą, i we wszystkich przypadkach, gdzie chcemy ból łagodzić, szkodliwa. Długo trzymana ta mieszanina traci swą moc, i dekomponuie się. Naylepiey iest w czasie potrzeby robić ią z wodą destyllowaną daiąc iey przyzwoity stopień tęgości. Dwie drachmy extraktu do czterech uncyi dopiero

rze-

rzeczonéy wody, iest dość skoncentrowana mieszanina.

§. 1511. Skutki tego preparatu są różne podług różnéy proporcyi wody do extraktu. Gdy iest mniéysza, wtedy mieszanina skutkuie iak drażniące i ściskaiące lekarstwo; gdy zaś iest większa, likwor posiada własności łagodzącą, chłodzącą, zwolna wściągaiącą i rezolwuiącą. W bolesnych zapaleniach, zwłaszcza inflamacyach oczów musi bydź dobrze rozrzedzony. W takich przypadkach kroplami tylko przymieszuie sie *Extractum Saturni*. P. *Goulard* zachwala tę wodę iak szczególne lekarstwo na wszelkie zewnętrzne choroby. Lubo w istotnym rozumieniu nie można tego brać, przecież używanie onéyże iest bardzo rozległe pod pewnemi warunkami:

1) W zewnętrznych zapaleniach, oparzelinach, tryprze, zapaleniu palca (*panaritium*) użytą bydź nie może. P. *Cullen* uważał, iż część, po używaniu téy wody, gangrenie podpadała. W inflamacyach zaś oczów od słabości, a w ogólności na osłabienie oczów nie ma skutecznieyszego lekarstwa iak *Aqua Goulardi*, którą można ieszcze wzmocnić przez dodanie spiritusu kamforowego lub rozmarynowego.

2) Przykładana bywa na wrzody i długo-ciągłe wyrzuty skóry. Robią się nią injekcye dla wysuszenia fistuł;

le-

leczy *Phimosim* i *Paraphimosim*, tudzież weneryczne wrzody, i do gnicia skłonne. Służy do obmywania herpetycznych i chronicznych wyrzutów u dzieci małych, gdy ropieią, oraz mieysc zranionych od odleżenia się chorych. Wszakże używanie ołowianych lekarstw w otwartych wrzodach i ranach, wymaga wielkiey przezorności, gdyż wsiąknione w większey ilości ołowiu części niebespieczne sprawuią skutki.

3) Zwykło się iey używać do rozpędzenia nabrzmień gruzłowatych iako to gruczołów zausznych, guzów hemorroidalnych na początku; w pokarmowych wzdeciach, w chorobach skrofulicznych, w nabrzmieniach wenerycznych moszen męskich. P. *Theden* rozpędził dymienice kataplazmem z wodą Goularda urobionym.

4) Nayczęściey używana bywa w kontuzyach, zatokach krwistych, w zwichnieniach i lekkich zranieniach łącznie *c. aqua vulneraria* lub odmiennie.

§. 1512. Użycie wody vegeto-mineralney dzieie się albo w kształcie fomentacyi, albo w kształcie kataplazmu z białego chleba. W tym kształcie iest ieszcze więcey łagodzącym i ból usmierzaiącym lekarstwem. Podług doświadczeń, ta woda działa, na włókna muskularne prawie iak solucya *Opii* i ztąd daie się łatwo wytłóma-

maczyć własność paregoryczna ołowianych lekarstw, kolki i zatkania, które sie dostrzegaią po ciągłym zewnętrznym używaniu onéyże, zdaią sie z tego samego iak obstrukcye od *Opium* pochodzić źródła.

§. 1513. Gdy się w czasie używania téy wody pokazuią boleści w kiszkach, obstrukcye, żółta cera twarzy i drzenie członków, trzeba zaraz przestać przez iaki czas z używaniem onéyże, dla zapobieżenia niebespieczeństwu na pierwszym iego wstepie. Naystósownieysze zabiegaiace lekarstwa są wolne laxowania, leki oléyne, zwłaszcza *Oleum Ricini*, i łagodzące enemy. P. *Clutterbuk* zachwala w téy mierze używać wewnętrznie *Mercurium dulcem*, a zewnętrznie nacierać *ungu. mercurial.* czym on w krótkim czasie zniósł gwałtowne przypadłości.

Saccharum Saturni.

§. 1514. Ma podobnież słodkawy i przytym mocno wściągaiący smak. W destillowanéy wodzie zupełnie się rozpuszcza, i dla tego iż zawsze rozpuszczony się trzyma, i posiada wielką ilość kwasu, mocniéy działa niż woda Goularda. Jednak nie iest tak dogodny, i nie usmierza tak dobrze bodzca iak rzeczona woda. P. *Bell* zaleca mieszanine *Lactis Sulphuris drachmas duas, Sacchari Saturni scrupulum unum, Aquae destill. uncias*

octo za nayskutecznieysze lekarstwo do mycia na uporczywy liszay wszelkiego gatunku. Ten preparat był także użyty wewnętrznie na wrzody płucne, na suchoty, i do zatamowania macicznych upław; lecz względem tego sposobu leczenia przestrzegać należy, ponieważ skutki złe preparatów ołowianych częstokroć bardzo powoli ziawiaią się, i tym prędzéy podkopuią zdrowie. Zwyczayne wypadki są: kolki mocne, obstrukcye w kiszkach, paralizowe affekcye.

Cerussa.

§. 1515. Bleywas w swych skutkach podobny iest do drugich ołowianych wapien. Łagodnie wściąga, lecz wysyssa wilgoci i obsusza; właśnie z téy przyczyny może bydź bardzo szkodliwy, gdy sie go nie ostrożnie używa, i to się dzieie u prostych ludzi. Można wiele zdrowiu szkodzić, używaiąc proszku z bleywasu na odpędzenie smrodliwego potu nóg. Także w róży posypowanie części bleywasem, lub przykładanie papieru potartego nim, nie iest bespieczne, a daleko wiecéy zasypowanie małym dzieciom mieysc zatartych bleywasowym proszkiem. Bielidła kobiece, do których sie to metalliczne wapno bierze, bywaią często przyczyną długo-ciągłych dolegliwości, nawet zawczesnego starzenia sie. — *Unguentum album simplex* wysusza i łago-

dzi,

dzi, używa sie na oparzeliny i skórnie wyrzuty. *Unguentum album camphoratum* mocniéy rozpędza, służy na lekkie zapalenia. *Emplastrum cerussae* przyspiesza obsuszenie i zagoienie ran i wrzodów; skuteczne w odleżeniu sie chorych.

Flores Zinci.

§. 1516. To zinkowe wapno zlekka wściąga i wysusza. W wodzie się nierozpuszcza, subtelny proszek opadaiący na dno w niektórych przypadkach iest skuteczniéyszy niż solucya wytriolu, który się z zynku i kwasu składa. Używany bywa 1) w zapaleniach oczów zwłaszcza, gdy powieki są zaropiałe; tudzież w chronicznych wilgotnych inflamacyach oczów, lub ich płynieniu od słabości, 2) w wyrzutach herpetycznych, w rozpadnionych wargach i brodawkach piersi, z sadłem w kształcie maści, 3) do posypowania zewnętrznie rakowatych i gnilnych wrzodów dla oddalenia złego zapachu. *Lapis calaminaris*, *Tutia*, *Nihilum album* skutkuią podobnież iak *flores zinci*, *emplastrum diapompholigos* zwykło się używać do zawciągnienia rany w bliznę.

Vitriolum album.

§. 1517. Ta sól metalliczna iest nayszacowniéysze lekarstwo w zapaleniach oczów solwowana w wodzie; na wrzodowa-

rości i przyćmienie błony rogowéy z orzechowym oleiem, albo wyiąwszy żółtek z twardo ugotowanego iaia, kładzie się w środek witriol biały, który się solwuie od wilgoci iaia i zachowuie się do użycia. P. *Selle* zwykł go używać z miodkiem różanym dla dzieci na zpędzenie grzybków w ustach. Równe części witriolu białego i tłuczonéy siarki z wieprzowym sadłem umieszane, wraz stanowią skuteczną maść na świerzb, do któréy dla zapachu dodać można nieco *Ol. de Cedro.*

Bolus Armena.

§. 1518. Ta czerwona glinka daie się utrzeć na bardzo miałki łagodny proszek. Dla iéy wściągaiącéy i suszącéy własności zwykła się używać do posypowania. P. *Plenk* zaleca ią na zaropienie pępka u małych dzieci, którym go zawczesnie oderwano. Używa się także do proszków i konfektów na zęby, tudzież na wady oczów, zwłaszcza na bielmo na oku, iak łagodnie drażniące lekarstwo. Biała glinka w dotykaniu tłusta, często używana bywa dla dzieci do zasypowania w zatarciu, tudzież do obsuszenia wrzodów wydaiąeych z siebie ostrą wilgoć.

Flo-

Flores Sulphuris.

§. 1519. Siarka posiada własność wysuszaiącą i czyszczącą, przeto naywiecéy używana bywa w ropiących chorobach skóry. Kwiat siarczany do posypowania wrzodów dla poprawienia zapachu iest bardzo skuteczny. P. *Justamond* kazał 4 funty miałko tłuczonéy siarki z iednym funtem Arseniku roztopić, otrzymaną maſsę na proch utłuć, i tymże wrzody rakowate posypować. Przez to poprawia się smrodliwy zapach iuchy, i ulżywa sie bolesny stan choroby. Z tym wszystkim ta kompozycya iako arsenikalna wymaga w używaniu potrzebnéy ostrożności. Kwiat siarczany naywiecéy używa się z tłuszczami mieszany na świerzb; lecz ten sposób leczenia iest naygorszy, ponieważ tłustość zatyka naczynia skórnie i skórę czyni nieczystą. Daleko lepsze są siarczane mineralne wody do mycia i kąpania na wszelkie wyrzuty zwłaszcza ropiące, które to wody zastąpić może *hepar sulphuris* rozpuszczone w prostéy wodzie.

Aqua Calcis.

§. 1520. Woda wapienna ma ściągaiący i prawie zżéraiący smak, zewnętrznie użyta posiada także moc ściągaiącą i wysuszaiącą, przeto zgęszcza ropę, i używana bywa 1) do goienia wrzodów mocno zaléwaiących się i wydaiących cien-

ką

ką ropę; 2) do injekcyy i fomentacyy w tryprze; w wrzodach wątłych dla przywrócenia znowu sprężytości słabey części; w wrzodach skorbutycznych i skrofulicznych; w pruchnieniu kości; do obkładania przeciw gangrenie; 3) do czyszczenia fistułowych wrzodów; do mycia na świerzb i parchy; do opatrowania zrzących, mocno ropiących wrzodów. Robiono także injekcye wapienną wodą przez członek do wrzodów pecherzowych. To lekarstwo iest nayskutecznieysze samo przez się używane. Połączenie go z dekoktem chiny, iak niektórzy zalecaią i ciągle applikuią podług doświadczeń Pana *Irwing* iest bardzo niestósowne; china zawiera w sobie kwas, który dekomponuie wapienną wode. Maść z wody wapienney i oliwy, iest dobre lekarstwo na oparzelinę. Ziemie wapienne podobnież posiadaią wściągaiącą i wysuszaiącą własność. Używane bywaią tylko od dentystów do proszków na zęby.

Liquor Salis Tartari.

§. 1521. To lekarstwo posiada własność zgęszczania i odmieniania ropy w daleko wyższym stopniu niż woda wapienna. Dla tego bardzo przyzwoite iest do opatrowania wątłych i nieczułych wrzodów, które wydaią ropę wodnistą. Służy także zmieszane z oliwą do obsuszenia małych ropiących wyrzutów. Mieszanina

w

w równych cześciach *liquor salis tartari* i *extr Saturni* iest skutecznym lekarstwem na słodki strup przy używaniu wnętrznych leków. Na tey własności gruntuie się użycie tego lekarstwa do doświadczenia ropy, które w nowszych czasach zrobiono Miedzy innym naypożytecznieysze iest P. *Grasmeyer*, gdzie iednak wiele zależy na sposobie postępowania. Chcąc zrobić doskonałą próbe, trzeba wprzód rope rozrzedzić wodą deszczową lub destyllowaną, która bydź musi letnia, i blisko 12 razy tyle, ile iest ropy, chyba by była cienka, wtedy bierze sie mniey wody. Potém wléwa sie do tego *liquor. salis tartari* w równéy proporcyi z ropą, i miesza się prędko pręcikiem. W krótkim czasie zamienia się ta mieszanina w galaretę, która sie ciagnie w niciach długich, i gestawych, iak białko iaia. Gdy iest ropa dobra, robi się galareta predko i iest ciagła; ieżeli zaś iest podléysza, wtedy galareta nie iest tak lipka, i formuie się poźniey. W pierwszym przypadku dzieie się to, co tylko naleie się *liquor sal. tartar.* Bardzo podła ropa formuie galarete w pół godziny, aby mogła bydź rozpoznana. Ta galareta nie odmienia sie, choć cztéry tygodnie i dłużéy stoi.

§. 1522. Próba ropy nie pokazuie wiecéy, iak tylko, iż materya, któréy się doświadcza, ieszcze posiada zsiadłość, a zatém żadna znakomita słabość, niedostatek do inflamacyi lub gnilności nie są przy-

przytomne. Wszakże może bydź taki przypadek, iż prawa ropa utraciwszy swoią zsiadłość, gdyż pod czas próby widoczney nie formuie galarety, przez to iednak nie przestaie bydź ropą. Człowiek iaki wyrzucaiący flegme może mieć suchoty, choć próba raz prawdziwą, drugi raz nieprawdziwą pokazuie ropę. Podług tego więc nie można niebespieczeństwa oznaczać. Częstokroć gorsza iest kuracya, gdy próba nie pokazuie dobrey ropy.

ROZDZIAŁ V.

o Lekarstwach zmiękczaiących i łagodzących. (Emollientia Anodyna.)

KLASSA V.

§. 1523. W klasie łagodzacych leków umieszczam istoty lekarskie, które w ciele lub na ciele łagodnie działaią. Odmiekczaiące lekarstwa wzdzieraiąc sie w przestwory stałych części, spoienie ich osłabiaią, albo suchym włóknóm daią giętkość i zwalniaia ie. Ta ich moc rozpościera się naywięcey na zewnetrzney powierzchni ciała lub części, które pod nią leżą. Gdy zaś one zwalniaią i zmiękczaia te części, znoszą kurcze w częsciach wnętrznych, a tak są prawdziwemi łagodzącemi lekarstwami w biegunce, w kolkach i tym podobnych kurczowych przypadłościach.

§. 1524

§. 1524. Na tym samym gruncie zasadza sie własność leków. Odmiękczaiących sprowadzenia ku cześciom soków, i zmnieyszenia wpływu do drugich. Przez nie, powieksza się gietkość części, która nawet znowu sie przywraca, gdy przez długi spoczynek w chorobach utraconą została. Podobnym sposobem bardzo są skuteczne do przyspieszenia ropienia w ranach lub wrzodach, gdy przyczyną tego iest iaka przygoda zapalenia, albo części są bardzo drażnione; mianowicie oleyne i kléi wate ciała tey klafsy. Uskuteczniaiąc zwolnienie, i części od zewnętrznych bodzców ochraniaiąc, albo bodzce inwolwuiąc i ich wrażenia osłabiaiąc, są razem środkami uspokaiącemi i ból uśmierzaiącemi. Niektóre zmiekczaiące leki posiadaią własność narkotyczną, i bezpośrzednie przytępiaią drażliwość i czułość części.

§. 1525. Naywiecey zależy na tym, w iakim kształcie przykładane bydź maią leki odmiękczaiące. Im są płynnieysze, tym są skutecznieysze. Prosta ciepła woda ciągle używana iest mocnym zwalniaiącym lekarstwem, a bardziey ieszcze w kształcie pary. Skutki ciepłey wody mogą bydź także powiększone przez dodanie kleistych, mącznych, oleynych i tłustych istot. Lubo one nie wchodzą głeboko w substancyą skóry, lecz z drugiey strony mniey wysychaią, i z tey przyczyny zdatnieysze są na kataplazmy. Oprócz przy-

zwoi-

zwoitego nie zbyt wielkiego ciepła, które odmiekczaiące leki w sobie mieć powinny, trzeba, żeby dość długo przykładane były, aby skutkować mogły.

§. 1526. Tego gatunku lekarstwa w niektórych przypadkach mogą bydź bardzo skodliwe, zwłaszcza oleie i tłustości, gdy do opatrowania ran i wrzodów przez długi czas wciąż używane bywaią. — Obszerne kompozycye maści w dyspensatoryach dawnych słusznie są zarzucone. Albowiem osłabiaią one bardzo sprężystość stałych części, robią nieczyste rany, i używaiąc ich dawnym zwyczaiem, daią pochop do wzrastania tak zwanego dzikiego mięsa.

§. 1527. Drugie do klaſsy łagodzących leków należące są tak zwane *Anodyna*, i te zwykły się znowu dzielić na cztery gatunki: 1) *Paregorica*, które ostrość bodzca łagodząc, uspokaiaią bolesne dolegliwości. 2) *Hypnotica*, które sprowadzaiąc sen, wzruszoną dzielność nerwów usypiaią. 3) *Narcotica*, które zbyt czułe części ciała odurzaiąc uczucie bólu przytępiaią. 4) *Nepenthes* istotnie znaczy lekarstwo ból odeymuiące. Różnica tych gatunków i ich sposoby działania okażą się w Wydziale drugim łagodzących leków, o których mówić się bedzie, pod nazwiskiem ból uśmierzaiących lekarstw.

WY-

WYDZIAŁ I.

I. Lekarstwa odmiękczaiące, wodniste.

Woda ciepła.

§. 1528. Woda maiąca taki stopień temperatury, któryby nie sprawiał uczucia zimna lub bólu, posiada własność łagodnie drażniącą i zwalniaiącą. Naymocniey pokazuią sie skutki w ciepłey kąpieli, która czyszci i odmiękcza powierzchnią ciała, i przysposabia ią do wolnieyszey transpiracyi. Przez ciepło popiera sie absorbcya, puls iest miększy i pełnieyszy, i rozciąga sie powiekszona czerwoność i ciepło po całey części ciała.

§. 1529. Posiadaiąc takowe skutki ciepła kąpiel w wielu chorobach iest lekarstwem uspokaiaiącym. Znosi kurczenie skóry, a przez współczułość także kurcze tych części, które są w związku z nią ieednak bez naruszenia i osłabienia sił życia; bardziey przyspiesza i pomaga ich działaniu. Letnia kąpiel wzrusza dzielność naczyń skórnych i wychód potu. Ulżywa boleści, gdyż na całym ciele przyiemne wrażenie sprawuie, a nawat znosi konwulsyyne wściągania w odległych częściach. Atoli stopień ciepła musi zawsze zostawać w pewnym stosunku; gdy iest za mocny, wtedy ciepło działa iak rażący środek.

§. 1530.

§. 1530. Rozmaite są choroby, w których używanie ciepłéy kąpieli iest bardzo pożyteczne. 1) W chorobach skórnich dla zrobienia wolniéyszéy transpiracyi, zniesienia przykrego świerzbienia i oczyszczenia części. Na weneryczne wrzody, wyrzuty herpetyczne i osutkowe u małych dzieci. 2) W krostach, zwłaszcza gdy się poczynaią wyrzucać i znayduią się przypadłości konwulsyyne; gdy skóra nadzwyczay iest sucha, puls prędki i mały, i gdy powstaie ściśnienie piersi, wtedy ciepła kąpiel iest pomocna zwłaszcza przy enemach. P. *Percival* zachwala kąpiel z rumianku w drugiéy gorączce ospy. 3) W przypadłościach konwulsyynych; w chorobach nerwowych, gdy iest skóra sucha; w trawiących nerwowych febrach. 4) W atrofii u dzieci dla przywrócenia powoli transpiracyi i odwilżenia ciała; w konsumpcyi, gdy skóra iest sucha i niby pargaminowa. 5) Także w przypadłościach paralizowych, które powstały od nazad wpedzonego wyrzutu, pomyślnie skutkowały kąpiele ciepłe, są bowiem bardzo dzielne, ponieważ soki ciągną ku skórze zwłaszcza połączone z wewnetrznemi wzbudzaiącemi lekarstwami. 6) Do złagodzenia konwulsyy niekiedy zdarzaiących się w czasie miesiecznego czyszczenia. Do uleczenia tryzmu ciepłe kąpiele przy opium są głównym lekarstwem. W przypadłościach od kamienia pecherzowego i nerkowego. 7) W zapaleniach podbrzu-

sza;

sza; w rumatyzmie, kolkach, biegunce iak lekarstwo zapobiegaiące dobra iest ciepła kąpiel, częścią iż przez swe drażnienie ściąga soki, i do spływu ku zewnętrznym częściom usposabia, albo przez łagodne ciepło i wrażenie sprawuie spokoyność.

§. 1531. W tym zamiarze zwykło się także używać ciepłéy kąpieli iak mieyscowego leczenia środka na częściach szczególnych. P. *Dawid* zaleca letnie kąpanie przedręczów dla pomnożenia dziecinnego pokarmu, gdyż przez to soki obficiéy się ciągną ku górnim częściom. W chorobach ospowych przez moczenie nóg w ciepłéy wodzie odciągaią się soki od wyższych części, a przez to zapobiega się wyrzutowi krost w twarzy. Na uporczywy ból głowy, w ciągłéy bezsenności takie moczenie iest także bardzo skuteczne. P. *Whytt* w gorączkach przeciw przypadłościom konwulsyynym, kazał rece i nogi okładać flanelą maczaną w ciepłéy wodzie z octem.

§. 1532, Można ieszcze powiększyć skutki kąpieli ciepłéy przez rozmaite dodatki. P. *Cullen* iest tego zdania, iż skuteczniéy dopiąć sie może zwolnienie, gdy się oléyne części ściśle połączaią z wodą, aby w przestwory stałych części wprowadzoną była. Taką naturalna mieszanina iest w mléku zwierzecym, którego użyć można, albo samego przez się, albo ścienczonego wodą. Taniéy i łatwiéy otrzymuie

muie się ona przez ciepłe rozpuszczenie mydła w wodzie, która to solucya podług P. *Hahnemann* iako odmiekczaiące i czyszczące lekarstwo niewątpliwie piérwszeństwo ma przed samą tylko wodą. Do iednéy kąpieli bierze się 6 lub 8 uncyy mydła. Zwykło się także z wodą mieszać otrąb pszennych.

§. 1533. Także przez dekokty różnych plant wzmacniaią się skutki wody. Kléiowate rośliny i nasiona mączne zwłaszcza maiące w sobie oléyne częsci, które sie nayczęściéy używaią, wprawdzie zmniéyszaia odmiękczaiącą moc wody, gdyż wszelkie szlamiste i oléyne materye przenikliwości onéyże szkodzą; skoro iednak one utrzymuią cześci dłużéy zwolnione i odwilżone i zapobiegaią suchości, mogą bydź z pożytkiem używane. Dla wzmocnienia kąpieli dobrze iest aromatyczne zioła: mięte, rumianek, rozmaryn, szałwią i t. p. gotować w wodzie, albo przymieszać do niéy nasiona maiące w sobie ostrość n. p. gorczycę.

§. 1534. P. *Justamond* użył do złagodzenia rakowatych wrzodów kąpieli, do któréy dodał dekokt z cykuty. Toż samo czynili P. *Hoffmann* i *Hufeland* w chorobach skrofulicznych. Bierze się suchéy lub co lepsza świeżéy cykuty dla dzieci 4—6 do 8 garści. Kąpiele ze słodu mogą bydź także skutecznie używane. P. *Beaume* proponował kąpiel z Merkuryuszem sublimowanym do leczenia wenerycznych

cznych przypadłości. *Naturalne* i *sztuczne siarczane kąpiele*, do których ostatnich sporządzenia bierze się *hepar sulphuris*, bardzo są skuteczne w rumatyzmach i wyrzutach skórnich. — *Balnea animalia*, których starożytni używali w drętwieniu członków, w artrytyce, w pleurze, zastępuią teraz nacierania maścią lotną, *opium* i zwyczayne kąpiele.

§. 1535. Używanie ciepłey kąpieli może bydź szkodliwe, gdy chory ma słabowitą konstytucyą i drażliwe osłabione ciało; dla tego nie iest ona stósowna w skłonności do krwotokow, w wadach wnetrzności i t. p. Także w mieyscowych defektach, ropieniach, nieczystych wrzodach, zaziębieniach, gangrenie i t. d. osłabienie pomnaża się przez wilgotne ciepło. Podobnież niektóre inflamacye nie cierpią wilgoci n. p. róża; a naybardziey, gdy zapalenie iest mocne, boleści, gorączka i febra, więcey się powiększa przez bodziec ciepła. W takich przypadkach trzeba czynić obkładania tylko letnie, więc chłodnieysze niż część iest, wtedy sprawuią ulgę bólu i zapalenia chodzą.

Balneum Vaporis.

§. 1536. Woda obróciwszy się w parę, otrzymuie przez to nierównie większy stopień dzielności. Staie się zdatnieyszą iż w otwory skóry, głębiey penetruie, zsiadłe, w subtelnych naczyniach tkwiące soki

ki ściencza i znowu do krążenia przyprowadza. Dla tego łażnie maią pierwszeństwo przed ciepłemi fomentacyami i kataplazmami. Z tym wszystkim używanie tego lekarstwa iest bardzo zaniedbane, czego zdaie sie bydź przyczyną trudność applikowania. Zwykły sposób, w którym wrząca woda leie sie do kociołka, i nad nią trzyma się cześć maiąca bydź naparzona, nie iest dość skuteczny. Para jest zasłabą i bardzo rozrzedzona, któréy niemożna dostatecznie naprowadzić na pewną cześć, mimo tę okoliczność, że odmiana ciepła i zimna nie iest choremu pomocna.

§. 1537. Applikowanie pary zapomocą machiny, którą P. *Symonds* wynalazł, celuie w tym, iż ciepło w równym stopniu na każdą część ciała sprowadzone bydź może, póki potrzeba wymaga. Takie applikowanie iest skutecznieysze niż każda ciepła kąpiel, wyiąwszy szczególne kąpiele mineralne. Machina do tego łatwo i bez wielkiego kosztu sporządzona bydź może z blachy.

§. 1538. Naparzania, o których mowa, robią sie albo z prostéy, albo co lepsza z deszczowéy wody, albo można wprzód wodę gotować z roślinnemi istotami; te zaś muszą posiadać lotne lub aromatyczne cześci, kleiowate rośliny całe tu niesłużą, kley bowiem nie podnosi sie z parą. Jeżeli chcemy naparzenie mieć bardziéy drażniące, można ieszcze do wody

dy octu dodać, lub gazy lotne przez przymieszanie spiritusu salmiakowego, *salis anglici volatil.* i t. p. wzniecić. Możnaby także użyć do tego wód mineralnych.

§. 1539. Naparzanie iest szczególniéy ważne w chorobach poiedynczych części. Można także robić naparzanie całego ciała, położywszy chorego na flaneli lub wełnianéy kołdrze, i nakrywszy go tak, aby wprowadzona pod pokrycie para nieuchodziła. Naylepiéy iest z początku niedługo zostawać w takiéy łaźni, tylko przez kwadrans. Im iest uporczywsza i bardziéy wkorzeniona choroba, tym wolniéy należy z nią postępować. Nacieranie lekkie tu i tam ręką części, gdy się naparza, może wiele pomagać do przyprowadzenia znowu zatrzymanych soków do cyrkulacyi.

§. 1540. Skuteczność tych naparzań iest znakomita 1) do rozpędzenia wzdęć zimnych, iako to stawowych, a zwłaszcza białego nabrzmienia. W zatkanych i wzdętych gruczołach na szyi, w piersiach; w zatrzymanym pokarmie, można ich użyć zamiast szklanych mamek. 2) W rumatycznych i katarowych przypadłościach. Przeciw bólu w biodrach, gdy się rumatyzm do iakiego stawu rzuci. Przeciw pokurczeniu członków, w kurczu pokarmowéy rury. Naparzanie powinno się robić codzień dwa razy od pół, do półtoréy godziny. 3) W zapaleniu płuc bardzo skuteczne iest brać downątrz ciepło parę. W

 bar-

bardzo dokuczaiących boleściach uszów, wpuszczona para do ucha sprawuie prędko ulgę; zdaie się, że ona iest stósownieysza do wnetrzney budowy uszów niż same płyny. W bolesnych płynących hemorroidach, naparzanie iest nayskutecznieyszym lekarstwem. Przeciw wenerycznym przypadłościom dla rozpędzenia wyrostów kostnych. 4) Do wzniecenia potów bez krwi wzburzenia, ponieważ para bezpośrednie na naczynia skórnie działa. 5) Na wrzody, które gęstą ropę daią, i dla przyspieszenia maturacyi zwłaszcza na wrzody w nosie i w ustach.

§. 1541. Ciało ludzkie dłużey i w wyższym stopniu ciepła znosi parę wody niż gdy się zagrzana woda przykłada. Robióno także doświadczenia z enemami w kształcie pary na rozwolnienie zatwardzeń w kiszkach, lecz nie bardzo pomyślny wyniknął skutek. Naparzania suche, które się w nowszych czasach ziawiły, przez applikowanie powietrza kwaśnego samego przez się, lub koncentrowanego gazem *hepatis sulphuris*, są bardzo skuteczne przeciw przypadłościom artrytycznym, paralizowym, kurczowym. — Drażnią one stałe części i wzniecaią właściwy gatunek ciepła w członku oblanym kwaso-powietrzem, to zaś ciepło, pospolicie kończy się z mocnym potem.

II.

II. Rośliny kléiowate.

§. 1542. Istoty maiące w sobie kléy roslinny, używane bywaią do kataplazmów, fomentacyy, płókań gardła i enem. Przeciw zapaleniom, które przechodzą w ropignie. Do przyspieszenia suppuracyi, do łagodzenia boleści, i zniesienia kurczowego wściągania się części. Nayskutecznieysze są wilgotniey przykładane, muszą mieć także przyzwoity stopień ciepła. Naypostpolitsze są *herba i radix Althaeae, herba Malvae vulgaris, flores Malvae arboreae, folia i flores Verbasci, flores Sambuci.*

§. 1543. Między odmiękczaiącemi roślinami ma także mieysce *Bardana*. Swieże liście tego powszechnie znanego ziela do goienia ran i wrzodów, iest lekarstwem przednim i uwagi godnym. Lekkie rznięte i darte rany, gdy się pocieraią sokiem téy rośliny, i liściami pokrywaią, bardzo prędko się goią. Zmieszawszy ten sok z oliwą robi się maść, która iest szczególnie skuteczna w goieniu wrzodów i ropiących krost w twarzy; do zpędzenia liszaiu, i do uspokoienia bolesnych hemorroidalnych guzów. Tenże sok wpuszczony w wrzód, odmiękcza twarde brzegi, robi dobrą suppuracyą, czyszci i pomaga do zawciągnienia się blizny. W ziadłych wrzodach nóg i tak zwanych fagedenicznych wrzodowatościach, iest naylepszym lekarstwem. P. *Hufeland* przytacza ieden

przypadek, gdzie wrzody na nodze iuż w gangrene poszły, i w takim stanie były, że chciano przystąpić do amputacyi. Doradził ktoś, aby robić fomentacye z koncentrowanego dekoktu Bardany czyli łopianu korzenia, i iuż po 24 godzinach przeszedł niebespieczny stan nogi. Otwarte gruzły, nawet wrzody rakowate, poprawiaią się od niego. Słodki strup i parch na głowie giną po przykładaniu liścia. Ten skutek prędzey ieszcze następuie, gdy się wewnętrznie daie sok lub extrakt z niego sporządzony. Tenże extrakt zachwala P. *Percy* dla artrytycznych, rumatycznych i do herpetycznych wyrzutów skłonnych osób. Inne także soki z roślin maią swoią zaletę w lekarskiey sztuce. Sok i bryią z marchwi zachwala P. *Sulzer* do odięcia smrodliwego zapachu rakowatym wrzodom i złagodzenia boleści. Sok z babki ziela (*plantago*) zaleca P. *Jördens*. *Onopordon Acanthium* od dawnych lekarzów zachwalone, iest iak skuteczne lekarstwo w rakowatych wrzodach zwłaszcza na twarzy. Krwawnik ziele (*millefolium*) w wielu okolicach używane bywa z pożytkiem iak łopian; podobnież *Chenopodium, bonus Henricus.*

III. Oleie maściste.

§. 1544. Oleie otrzymane z istot przez wyciśnienie w swych zewnetrznych skutkach są sobie równe. Przeto słusznie wie-

lość

lość onychże i używanie iest ograniczone. Jako lekarstwo odmiekczaiące, maia oleie płynne od gestych kleiowatych gatunków pierwszeństwo. Powiekszaią one moc odmiękczaiących kataplazmów, gdyż ie dłużey utrzymuią wolne i wilgotne. Użyte w enemach robią kanał kiszkowy śliski, łagodzą kurczowe ściąganie, i nagradzaią utrate naturalney szlamistości. Oleie są ważnemi środkami do ułatwienia nacierań. Można wiekszego nacisku przez dłuższy czas użyć, bez obrażenia tym skóry. Przedłużone nacieranie oleiem żywota, iest lekarstwo skuteczne do rezolwowania zatkań w cześciach głęboko leżących, nawet dostrzeżono, że przez to obfity upływ uryny i potu nastąpił.

§. 1545. Pospolicie zwykło sie do enem i kataplazmów dodawać oliwy i lnianego oleiu. P. *Odier* szczególniey zachwala oliwe przeciw ukąszeniu iaszczurki. Zmnieysza kurczowe zapaliste przypadłości. Podobno obwiia truciznę i robi ią nieskuteczną. W ukąszeniu od psa wściekłego iest także dobrym lekarstwem, potarłszy nią rane. W *Smirnie* zwykli używać oliwy do ustrzeżenia sie moru i leczenia, natychmiast mocno posmarowawszy całą powierzchnią ciała oliwą. Pospolicie trzeba na to funta iednego oliwy, a powszechne pocenie sie iest tego skutkiem. Gdy toż iest dostateczne, wtedy raz na dzień smarować iest dosyć, ieżeli nie iest, więc powtarza się i to tak dłu-

go,

go, póki nie ma obawy zarażenia się człowieka. (*Hufelands Journal der prakt. Heilbunde VI. Band 2. Stück.*)

Oleum Nucum Juglandum.

§. 1546. Oley z orzechów włoskich zachwalony iest iak szczególne lekarstwo na plamy błony rogowéy. Pospolicie staią się oczy naypiérwéy w okręgu przeźroczyste, posmarowane będąc tym oleiem. *Oleum nucum* nabiera ostrości z czasem, lecz taki oley skutkuie tak dobrze iak świeży, może moc iego zawisła od nieiakiéy ostrości. Na całkowite bielmo ma także bydź skuteczny; z tym wszystkim nie można się zawsze nań spuścić.

Oleum Cacao.

§. 1547. Ten oley zwykł się pospolicie nazywać *Butyrum Cacao*, gdyż ma konsystencyą masła. Konserwuie się długo nim zostrzeie. Przed tym używany był wewnętrznie w polewkach końcem łagodzenia w chorobach dróg moczowych, w kamienia i koliki dolegliwościach. Także w chrypce i przypadłościach piersi. Zewnętrznie robią się nim nacierania w kolkach, upornych zatkaniach, kurczach wnętrzności. W kształcie maści zwykł się przykładać na hemorroidy ślepe, rozpadnione wargi, brodawki piersi i t. p. Mało ma części aromatycznych, nie różni

się

sie w skutkach od innych maścistych oleiów.

IV. Tłustości Zwierzęce.

§. 1548. Zwierzece tłuszcze stanowią proste odmiekczaiące maście, które dawniey wiecey były w używaniu niż teraz, rany i wrzody zbyt od nich rozwolnione zostaią. Robią nieczyste rany, bo nabieraią ostrości, i przyspieszaią tworzenie się gąbczastych wyrostków, przeto ich liczba słusznie iest ograniczona.

Axungia Porcina.

§. 1549. Sadło wieprzowe zastępuie mieysce wszystkich innych tłustości. Można go mieć każdego czasu, nie starzeie się tak łatwo, i dla swego koloru ma pierwszeństwo. Używane bywa do wszystkich prawie maści i do wielu plastrów. Dawniey używane gatunki tłuszczów są obrzydłe, zestarzałe, albo zepsute.

Sevum.

§. 1550. W aptekach zwykły się znaydować trzy gatunki łoiów. *Jeleni*, który iest nayczystszy, i używany bywa zewnętrznie na rozpadnione wargi, brodawki piersi i t. d. *Wołowy i barani*, które nayczęściey biorą się do maści tęższey konsystencyi i do plastrów.

Cera.

Cera.

Dawniey używano wosku wewnętrznie w biegunkach i innych chorobach. W nowszych zaś czasach 1) iako lekarstwo na suchoty zachwalony iest od P. *Billard* w taki sposób: równe części wosku i żywicy kładą się na węgle zarzyste, aby się powoli roztapiały. Ta mieszanina daie przyiemny zapach, który suchotnicy łatwo znoszą, i to powietrze zaleca się im brać nieustannie w siebie. Zamiast żywicy prostey można wziąć olibanu, a nawet dodać ieszcze nieco balsamu peruwiańskiego. Takowe kadzenia zachwalone są w kaszlu, dychawicy, chrypce, mocnym katarze, nawet w pluciu krwią i t. p. Szczególniey skutkuią one w takich przypadkach, gdzie się znayduie wielkie osłabienie i nieczynność płuców, tudzież w zatkaniach katarowych. We wszystkich zaś przypadkach, gdzie było zapalenie tychże i wrzody, widziano zawsze, że następował mocny kaszel, przez który mogłyby się łatwo rozerwać naczynia płucne. Dym nie działa iak balsamiczne lecz iak empirewmatyczne ostre lekarstwo. 2) Używa się wosku iak odmiękczaiącego lekarstwa do utrzymania miękich brodawek piersi, i ochronienia ich od nacisku leżącey na nich odzieży. Nie długo iednak utrzymuie wosk swą formę i łatwo się rozciąga, lepsze są na nie futeraliki z drzewa. 3) Wosk służy do robienia chirur-

rurgicznych świeczek, tudzież 4) do maści i plastrów dla dania im przyzwoitéy konsystencyi. *Oleum cerae* używa się zewnętrznie do smarowania rozpadanych brodawek piersi, warg i bolesnych hemorroidów. *Unguentum cerae* ma te same skutki, iak *ceratum Saturni. Emplastrum citrinum* używa sie do ran świeżych.

§. 1552. *Cerata* czyli płótno albo kitayka woskowana używana bywa iak lekarstwo sprawuiące poty i rozpędzaiące. Lecz dotąd nie iest dowiedzione, czy ona rzeczywiście przyspiesza na mieyscu wyruszenie się potu, czyli wilgoć ta iest tylko skutkiem zgeszczonego wywiewu naczyń skórnych, który sie do kupy zbiera, gdyż zatrzymuie sie przystęp zewnetrznego powietrza. Jeżeliby to ostatnie było, więc długie używanie iéy w chorobach, w których transpiracya skórnia szczególną posiada ostrość, wymaga wielkiéy przezorności, aby ta materya, która podobno wychodząc z ciała tę naturę przyięła, nazad w ciało nie wsiekła. Używać się zwykło ceraty w artrytycznych i rumatycznych przypadłościach. Cerata nie rozpala tak iak flanela. W odleżeniu sie chorych smaruie się oliwą nim sie przykłada. Służy także w zbyt ropiących ranach, aby zapobiedź przemoknieniu. Tudzież bierze się do rozpędzenia nabrzmień zimnych.

Oleum

Oleum Ovorum.

§. 1553. Ten oléy używa sie tylko zewnętrznie iak łagodzące lekarstwo w rozpadnionych wargach i brodawkach piersi. Używa się także do przykładania na lekkie oparzeliny, oraz u dzieci w zatkaniu nosa zamiast innych oleiów. Żółtek iaieczny zmieszany z oliwą w równych częściach iest prosta i naylepszą maścią do opatrowania wszelkich poiedynczych ran po operacyach, lecz trzeba zawsze świeżą mieszaninę przykładać. *Maść* na oparzeliny, którą *Minsicht* zaleca, składa się z dwóch części oliwy, i iednéy białka iaiecznego zmieszawszy to razem.

V. Unguenta maturantia.

§. 1554 *Unguent. Basilicum — Digestivum — Elemi*, do których wchodzą tłustości, żywice i wosk, posiadaią w goieniu ran iednakie skutki przyspieszaiąc ropienie.

WYDZIAŁ II.

Lekarstwa ból uśmierzaiące.

Capita Papaveris.

§. 1555. Nasienie w makowych główkach ma wiele w sobie oleiu, który nie posiada własności narkotycznéy tylko odmięk-

miekczaiącą i łagodzącą. Same zaś główki, które obeymuią nasienie, w naszym także klimacie zawieraią w sobie narkotyczny mleczny sok., który iest dosyć mocny. Makowe główki z podobnemi połączone roślinami, naywiecey używane bywaią do okładań i fomentacyy ból uśmierzaiących. Przeciw zapalistym przypadłościom i konwulsyom, także w inflamacyach oczów bardzo bolesnych i t. p. *Syropus Diacodii*, który sie robi z dekoktu makowych główek, iest powszechnym dla uspokoienia kwilących się dzieci lekarstwem.

Crocus.

§. 1556. Szafran użyty zewnetrznie skutkuie iak odmiekczaiące, rezolwuiące i ból uśmierzaiące lekarstwo, a przeto dodaie się do kataplazmów, maści i plastrów. Nayczęściey zaś do papek przeciw inflamacyom oczów. Fomentacye z szafranu gotowanego w mleku bardzo są skuteczne w katarowych zapaleniach oczów. P. *Rosenstein* szczególnie zachwala połączony z kamforą i bryią kwaskowatych iabłek. *Empl. de Galbano crocatum* służy do odmiękczenia nabrzmiałości twardych i bolesnych.

Hyo-

Hyoscyamus.

§. 1557. Liście tey rośliny posiada wielką moc odmiękczaiącą i ból łagodzącą; iey zapach iest odurzaiący i przeciwny. Już w dawnych czasach zewnętrznie do uśmierzenia bólu używana była. Zwykło się używać liścia wspólnie z innemi odmiękczaiącemi istotami do kataplazmów na bolesne wzdęcia, skirowe zatwardziałości, zapalenia piersi, zapalone hemorroidalne guzy. Na wrzody rakowate. Te kataplazmy robią się z wodą lub mlékiem. Nie należy tey rośliny używać do enem dla uśmierzenia boleści lub konwulsyy. P. *Etmüller* uważał, że pewna osoba po enemie z tego ziela w szaleństwo wpadła. Może też była dekokcya bardzo koncentrowana. *Extractum hyoscyami* robione z soku, służy za dodatek do enem. Pan *Rosenstein* używał na bolesne ślepe hemorroidy maści z *extraktu*, plastru i oleiu *de hyoscyamo* sporządzoney. Nasienie tey rośliny wydaie tylko maścisty oley, narkotyczne części są w skórce zawarte. W czasie wyciskania przechodzą może niektóre w oley, dla tego iest skuteczniéyszy nad inne do łagodzenia bólu. Smaruiąc nim żywot, skuteczny iest w kolce zwłaszcza dodawszy *opium*. *Unguentum de hyoscyamo* podobnie skutkuie, używa się także do łagodzenia hemorroidalnych boleści. *Empl. de hyosciamo* rezolwuie i ból uśmierza, używa się

w

w zatwardzeniach gruczołowatych, w boleściach rumatycznych, iak dodatek do wizykatoriów.

Cicuta.

§. 1558. To ziele zwykło się także zewnętrznie używać iak odmiękczaiące, rozpędzaiące i ból uśmierzaiące lekarstwo. Zwykło się używać albo świeże zlekka zagrzane i przykładane, albo z suchego robią się dekokty i okładania szczególniéy 1) na twarde gruczołowate wzdęcia, zapalone skiry, mléczne guzy, gotuiąc go z kwiatem bzowym, lub trybulką w mléku, albo robią się z niego materace, które maczaią się w ciepłey wodzie, i często przykładaią się ciepło. 2) Używane bywa do czyszczenia wrzodów zwłaszcza zastarzałych ziadliwych, tudzież skrofulicznych. P. *Justamond* kazał kąpieli z cykuty używać dla ulżenia bólu w rakowatych wrzodach. P. *Biercheen* i *Hill* twierdzą, iż cykuta do uleczenia prawdziwego raka nie iest dostateczną. 3) Robią się także z niey injekcye do czyszczenia skrofulicznych wrzodów przez infuzyą. *Extractum cicutae* zewnętrznie używane bywa 1) rozciągnione na płótnie iak plaster do rozpędzenia wzdętych gruczołów, w zatwardnionych piersiach, chorobach skrofulicznych i t. p. albo 2) rozpuszczone w wapiennéy wodzie lub ięczmiennéy do czyszczenia wrzodów, albo 3) zmieszane

z

z spiritusem soli kuchenney, *spir. mindereri*, *unguent. Saturni*, różanym miodkiem w kształt maści do opatrowania ziadliwych wrzodów. *Empl de cicuta c. ammoniaco* iest skuteczne odmiekczaiące i rozpedzaiące lekarstwo, w zatwardzonych gruczołach i zatkaniu kiszek zwłaszcza połączone z lekarstwami merkuryalnemi.

Belladonna.

§. 1559. Zewnętrzne używanie téy rośliny iest bardzo dawne. *Galenus* i inni starożytni lekarze, używali iéy w leczeniu raka i ziadliwych wrzodów dla uśmierzenia bólu. W nowszych też czasach mamy wiadomości o skutkach onéyże przez doświadczenia P. *Evers* i *Schmucker*. Przeciwnie inni mówią, iż nie iest pomocna, wszakże nie można sie zawsze na nie opuscić. Używaiąc tego ziela, trzeba go przykładać z przezornością, aby sie nic do oka nie dostało, albo żeby w leczeniu wrzodów na twarzy blisko oka kładzione nie było. Już *Rajus* dostrzegł był, iż po samym przyłożeniu liścia na mały wrzód na oku, zrzenica ruch swóy utraciła. Trzeba liście potłuc i potém przyłożyć, lub zmieszać ie z kataplazmem.

Opium.

§. 1560. Działanie tego kleio-żywicznego extraktu, którego się otrzymuie z wiel-

wielkich głów maku w Arabii, Egipcie, Persyi i Indyach Wschodnich, na ciało zwierzęce, było od dawna przedmiotem lekarskiey sprzeczki. Jedni trzymali opium za lekarstwo skutecznie uspokaiaiące, drudzy zaś za nader drażniące, a według P. *Siebold* skutki wina posiadaiące. Te sprzeczki byłyby się zaraz z początku uśmierzyły, gdyby się byli lekarze zrozumieli. Pierwsi bowiem maiąc uwagę na same tylko skutki, które opium wydaie, użyte w chorobach według indykacyi leczenia, twierdzą, iż ono moc uspokaiaiącą posiada; drudzy zaś, którzy tylko na pierwsze skutki opium, i na stan, w którym się znaydowało ciało, gdy toż choremu dane było, wzgląd mieli, przypisali temu lekarstwu własność w wysokim stopniu drażniącą. P. *Tralles*, który obszerny traktat o tym lekarstwie wydał, zebrał nie parcyalnie naypięknieysze dostrzeżenia, z których pokazuie się, iż to lekarstwo nie posiada własności uspokoiaiącey lecz osłabiaiącą. Turcy używaiący opium w większey ilości, podług świadectwa P. *Tott*, staią się od niego weselszemi, żwawszemi, i częstokroć piianemi, ztąd daie się widzieć podobieństwo, która ma opium z winem. P. *Brown* celuiąc w obronie drażniącey mocy opium, przywiódł wiele istotnych rzeczy, które potém przez doświadczenia P. *Weickard* i *Frank* potwierdzone zostały.

§. 1561.

§. 1561. Nie zaprzeczoną iest prawdą, iż opium działa iak w naywyższym stopniu przenikaiący bodziec, a zatym wzruszliwość prędko wyczerpać może, dla tego służy w takich chorobach, które pochodzą od naywyższego wezbrania się wzruszliwości. Przyznawszy to, poymuiemy łatwo, iakim sposobem opium w chorobach, od wyraźney słabości powstałych, boleści, prędkość pulsu, antyperystaltyczne poruszenie kiszek, wypróżnienia i odłączenia zmnieyszyć, a wreście zadane w ilościach wiekszych sen sprawić może.

§. 1562. To heroiczne lekarstwo zwykło się wewnętrznie dawać w różnym kształcie, na dolegliwości asteniczne zwłaszcza te, które od wyraźney słabości pochodzą, i są połączone z nieporządnym poruszeniem systematu nerwowego. Zażywa się więc w epilepsyi, kataraktowym kurczu, w konwulsyach, w czarney katarakcie, apoplexyi, biegunce, kurczowych wymiotach, w kaszlu, w zapaleniach i wyrzutach, w syfilitycznych i rumatycznych dolegliwościach, w krwotokach; niemniey skutecznie używane bywa w febrach. Takie zewnetrznie we wszystkich tu wymienionych chorobach z równym skutkiem używane bydź może *opium* w soku zwierzęcym solwowane, a potém z tłustością do kształtu maści przyprowadzone, iak się powyżey o nowym sposobie wprowadzenia downątrz ciała lekarstw przez zewnętrzne nacierania powiedziało, który

to

to sposób sztuce lekarskiéy wieloe pomocny znalazł iuż wielu przekonanych naśladowców.

ROZDZIAŁ VI.

o Lekarstwach przeciw - gnilnych.

KLASSA VI.

§. 1563. O lekarstwach zewnętrznych, które nazywamy *antiseptica*, twierdzić można, iż posiadaią właściwą moc poprawienia lub oddalenia gnilności: o lekach wewnętrznych: iest to bardzo wątpliwe. Wnioski czynione na leczenie tak zwanych gnilnych chorób, zapomocą téy klafsy środków dały okazyą do różnych błędów. Jedna istota może sie zewnątrz ciała pokazać bardzo sprzeciwiaiącą się gnilnosci, a mimo to, iest cale nieskuteczna, często nawet szkodliwa w chorobach gnilnych. Podobnież z drugiéy strony może bydź moc antyseptyczna drugiéy istoty w chorobach gnilnych bardzo pomocna, a gdy sie doświadcza zewnątrz ciała, okazuie pomierne skutki

§. 1564. Leki przeciw - gnilne podług swych składaiących części dzielą się na cztéry gatunki: 1) istoty aromatyczne, żywiczne. 2) Sole kwaśne, alkaliczne, obospólne. 3) Leki z spiritusem robione. 4) Powietrze zimne. Sposób działania tych istot łatwo wytłómaczyć można. Ap-

plikowane ciału skłonnemu do gnilności przeszkadzaią zgniłey fermentacyi, częścią ściągaiąc włókna i hartuiąc, albo wysyssaiąc wilgoci. Zimne powietrze nie dopuszcza rozwięzywania się części, gdyż do rzeczoney fermentacyi zawsze iest potrzebny pewny stopień ciepła.

§. 1565. Tego gatunku leki mogą bydź użyte we wszystkich przypadkach, skoro mieyscowe gnicie w iakiey części ciała powstało: 1) w gangrenie wilgotney, gdzie części iuż odumarły, i gnicie początek swóy wzieło. 2) w gnilnych wrzodach, które nic innego nie są, iak pewny gatunek gangreny, tudzież w nieczystych wrzodach z robakami. 3) Przeciw pruchnieniu kości; kość bowiem pruchniąca, podobna iest do długo - ciągłego wrzodu, komórki napełnione są zgniłą iuchą, która zepsucie rozszerza.

§. 1566. Bardzo iednak iest potrzebną rzeczą czynić różnicę miedzy temi lekami, podług rożney natury choroby i mieyscowego stanu części. Gdy inflamacya, która zawsze poprzedza, i przez swą gwałtowność organizacyą niszczy przyspieszaiąc gnicie, iest ieszcze mocna, wtedy stósowne są tylko łagodne aromatyczne rośliny, częstokroć nawet wypada połączyć ie z odmiękczaiącemi lekarstwami i kataplazmami. Jeżeli inflamacya iest miernieyszą, a część bardziey obumarła, wtedy przybieraią się do owych leki spiritusowe, tynktury, żywiczne istoty i t. p. W wielkim

kim zaś otoku iuchy i gnilnych wilgoci używa się ziół aromatycznych w proszku, którym się posypuią mieysca na sucho lub spiritusem winnym skropione. W przypadku nader wielkiey gnilności, potrzebne są mocniey wściągaiące leki: sole, żywice, terpetyna.

§. 1567. Pruchnienie kości wymaga prócz leków, które są przeciwne gnilności, i zapobiegaią uszczerbkowi, który sprawuie zatrzymanie i resorbcyą, szczególnych ieszcze środków do wzniecienia i poparcia odłupienia n. p. rozpalonego żelaza. Trzeba także pruchnienie kości uważać, iak stan teyże gnilny i do gangreny podobny, a podług tego opatrować. Oprócz tych mieyscowych leczenia środków w wielu przypadkach potrzebne są oraz wewnętrzne lekarstwa, które zapobiegaią skutkóm, iakie wynikaią z tych mieyscowych uszkodzeń, i ochraniaią drugie części od zarazy. Gangrena zimna i wilgotna wymaga wewnętrznie tey samey kuracyi, iak tak zwana zgniła gorączka.

I. Wściągaiące korzenne Leki.

Cortex Peruvianus.

§. 1568. Kora chińska z pomiędzy wszystkich gnilności przeciwnych lekarstw tak wewnętrznie iak zewnętrznie nayużywańsze. Ona poprawia stan, do którego przyprowadzone iest ciało przez gnilność,

a przez to ma także wpływ na wrzody. P. *Pringle* postrzegł, iż zgniłe mięso, które sie iuż rozcieć miało, przez nalaną nań dekoł cyą chiny stało się znowu tęższe, i utraciło smrodliwy zapach.

§. 1569. Zewnętrzna antyseptyczna moc kory chińskiey, naywiecey zasadza się na iey wściągaiących częściach; przeto nie trzeba sie dziwić, że wiele innych gorzkich, ściągaiących istot z wydziału roślin w skutkach, tę kore przewyższaią. Należy ona tylko do łagodnych wściągaiących lekarstw, dla tego słusznie daiemy tamtym przed nią mieysce, gdy gnilność i otok iest mocny, używaiąc onych do obkładania lub posypowania, przez które też prędzey przyspiesza się polepszenie. Przeciwnie służy kora chińska wewnetrznie w przypadkach, gdzie przez przywrócenie sprężytości w części gangrenowatey wzniecić chcemy dobre ropienie, i gdzie niebespieczeństwo i wzmaganie się gnilności nie iest bardzo wielkie.

§. 1570. Używa sie kory chińskiey 1) przeciw zimney gangrenie i w gnilnych wrzodach zewnetrznie do opatrowania. W używaniu oneyże pospolicie następuie pewny stopień zapalenia i suppuracyi koło gangrenowatego mieysca, przez co odłącza się odumarła cześć od żyiącey, i łatwo odięta bydź może. Te skutki są daleko mocnieysze, gdy sie razem wewnętrznie tey kory używa. Jest także nayskutecznieyszą, gdy gangrena pochodzi

od

od osłabienia części; gdy zaś bodziec i zapalenie iest mocne, a naczynia są pełne, wtedy nie iest pomocna. 2) W ranach zgniecionych, które wydaią złą gniiącą ropę, albo gdy taż za cienka i wodnista iest w ranach i wrzodach. 3) Przeciw pruchnieniu kości. 4) do czyszczenia zębów i wzmocnienia dziąsłów. Robią się nią fomentacye, dodawszy aromatyczne zioła: *herba scordii*, *hysopi*, *flor. chamomillae* i t. p. gotuiąc z wodą, octem i winem, albo się bierze do kataplazmów, posypuie się w proszku. Używa się także do płókania gardła z hałunem przeciw inflamacyi gangrenistéy; w gniiących dziąsłach z kwasem soli kuchennéy, lub z miodkiem różanym na konfekt; do enem i do injekcyy dla oczyszczenia wrzodów.

Cortex Salicis.

§. 1571. Wszystkie gatunki kory wierzbowéy, mocniéy ściągaią niż kora chińska. P. *Löffler* szczególniéy zaleca do użycia chirurgicznego korę *salicis fragilis*, któréy on zawsze używał z naylepszym skutkiem zewnętrznie, zamiast kory chińskiéy. Podług doświadczeń P *Buchholz salix vitellina* złota wierzba, ma bydź naymocniéy antyseptyczna, po niéy *s. fragilis*, a naysłabsza *s. caprea*. P. *Greeve* użył kory białéy wierzby z pożytkiem dla poprawienia smrodliwego zapachu zjadliwych, gnilnych i gangrenowatych wrzodów. Maść

zło-

złożona z 4 uncyy *extracti salicis* i iedney uncyi *bałsam. copaiv.* iest bardzo skuteczna w zastarzałych wrzodach. Dekokt z kory wierzbowéy, iest także skutecznym lekarstwem w fomentacyach na zgniecienia i oparzeliny.

Cortex Hippocastani.

§. 1572. Kora kasztanu dzikiego równa się w swych własnościach antyseptycznych z korą chińską. Także extrakt z kory dzikiego kasztanu sposobem *P. Garay* sporządzony iest tak skuteczny, iak *extractum chinae*, i może dobrze tegoż zastąpić mieysce.

Cortex Quercus.

§. 1573. Dębowa kora posiada własności ściągaiącą, wzmacniaiącą, i przeciw-gniłną w wyższym stopniu niż kora chińska. W każdym przypadku zewnętrznie zastąpić może iey mieysce w gangrenie, w wrzodach gangrenowatych, gąbczastych, w zastarzałych uszkodzeniach, które wydaią cienką zrzącą iuche. Kora jaworowa *(cortex fraxini)* kwassya i t. p. mogą bydź także użyte zamiast chiny.

Chamomilla.

§. 1574. Suchy rumianek iest iedno z naymocnieyszych przeciw - gnilnych lekarstw. Istoty zwierzece przezeń prawie nie podpadaią zepsuciu. P. *Pringle* trzymał kawałek mięsa w mocney infuzyi rumianku przez całe lato, i utrzymało sie w niey bez zepsucia. Dla tego rumianek ma w gnilnych wrzodach i gangrenie pierwszeństwo przed wielu innemi przeciwnemi zgniłości lekarstwami. Nayskuteczniéyszy zdaie sie bydź w proszku, nasypany w część gnilną. Prócz tego infuzya rumianku służy do injekcyi w gnilnych norowatych wrzodach, w ozenie i t. p.

Scordium.

§. 1575. To ziele ma smak gorzki i mocny czosnkowy zapach. Zwykło się go używać w proszku, albo sie robią z niego fomentacye przeciw zimnéy gangrenie. Służy także do czyszczenia plugawych wrzodów, prócz tego używane bywa w zapałeniu gardła do płókania z winem lub octem.

Ruta.

§. 1576. Świeża ruta posiada pewną ostrość, która robi na skórze pryszcze. To ziele może bydź użyte, iak istoty zaczerwieniaiące, nim uschnie, wtedy bowiem

ostrość

ostrość iego iest iuż ułagodzona. P. *Swieten* i *Boerhaave* zalecali rutę, iak lekarstwo przeciw-gnilne do leczenia zimney gangreny. Można ią przykładać w kształcie fomentacyi z winem lub wodą gotowaną, albo w proszku dla poprawienia gnilności. 2) Do czyszczenia nieczystych wrzodów lub wydrążałych. P. *Plenk* uleczył przez injekcye dekoktu ruty smrodliwy wrzód nosa. Używa się także do czyszczenia ciekłych wrzodów w meacie słuchowym wpuszczaiąc go łyżeczką. Służy do płókania w wrzodach na dziąsłach od zębów spruchniałych, tudzież przeciw robakom w wrzodach, do czego bierze się świeżego ziela sok zmieszany z wapienną wodą. *Acetum rutae* dodaie się do fomentacyy, *oleum rutae* używa się w boleściach zębów. Podobnym sposobem używane bywa *absinthium* i *marrubium vulgare*.

Arnica.

§. 1577. To ziele było iuż od dawna zewnętrznie używane iak pospolite lekarstwo; szczególniey zachwalone było do rezolwowania kontuzyy i zewnętrznych uszkodzeń. P. *Collin* z różnemi częściami tey rośliny uczynił wewnętrzne doświadczenia, i zapewnia, że iey korzeń daleko większą antyseptyczną moc posiada niż kora chińska. Lecz te doświadczenia zdaią się podpadać nieiakiey wątpliwości. Podług

dług dostrzeżeń P. *Buchholz* pokazuie się większe podobieństwo, iż *arnica* iest wprawdzie w pewnym stopniu antyseptyczna, lecz korze chińskiéy ustępuie. Własność opieraiąca się gnilności mocniéysza iest w korzeniu, słabsza w liściach, a naysłabsza w kwiecie. Daleko skuteczniéysza iest, iak oczyszczaiące lekarstwo do sprycowania zastarzałych wrzodów, i wydrążałych, tudzież ropień w meacie słuchowym i t. p. Dodane *millefolium* ułagadza iéy drażnienie.

Serpentaria Virginiana i Valeriana.

§. 1578. Obie te rośliny należą do naymocniéyszych antyseptycznych leczenia istot. O pierwszéy mówi P. *Pringle*, iż ona 120 razy mocniéysza iest w skutkach antyseptycznych niż sól morska, i że iest skuteczniéysza od kory chińskiéy. Obie też rośliny maią w sobie niezawodnie kamforyczną zasadę.

II. Żywiezne Istoty.

Camphora.

§. 1579. Między wszystkiemi żywiwicznemi lekami kamfora zewnętrznie naymocniéy opiera się gnilności. Podług doświadczeń P. *Poingle* kamfora 300 razy mocniéysza iest od soli morskiéy. Przyczyna podobno zasadza się na prędkim paro-

ro-

rowaniu. P. *Collin* upewnia, iż on 1) w ziadliwych gnilnych wrzodach i gangrenie naylepszy od kamfory miał skutek, kazawszy skancerowane mieysce grubo kamfowym proszkiem posypać, niekiedy także użyto *mucilag. camphorat.* Posypanie kamfory zmięszaney z cukrem, bardzo iest pomocne w gangrenowatych wrzodach. 2) Przeciw pruchnieniu kości kamfora iest także bardzo skuteczna; tudzież 3) w ziadliwych krostach, rozpuszczona w migdałowym oleyku i przykładana na płótnie. Sama przez się iest zbyt lotna, dla tego naylepiey się używa solwowana w spiritusie, lub z oleiem iakim, albo kleykiem utarta, tym sposobem skutki iey także powiększaią się. *Spiritus vini camphoratus* naybardziey zachwalony iest przeciw gangrenie, gdy części są miękie i ciekną. On ie ściąga i steża, więc w takich przypadkach może bydź skuteczny. — Przeciwnie gdy część, gangrenistą obtwardziałością pokryta iest, wtedy cale nie służą spiritusowe rozpalaiące leki, lub wysuszaiące proszki, bardziey łagodne odmiekczaiące, cokolwiek drażniące, suppuracyą przyspieszaiące maście, nawet i kataplazmy. *Acetum camphoratum* iest słabe antyseptyczne lekarstwo. Ocet ma tę własność, że włókno zwierzęce w dosyć mocnym stopniu rozwalnia.

Myrr-

Myrrha.

§. 1580. Od dawna mira uważana była za lekarstwo balsamiczne i antyseptyczne. Wszakże podług doświadczeń P. *Pringle* posiada ona własności cpieraiące się gnilności w daleko mnieyszym stopniu niż inne leki. Zwykło się tey żywicy używać: 1) w gangrenie zimney, gdy iest gnilność wielka. 2) w prucłnieniach kości; iednak takowe wysuszaiące i przeciw-gnilne leki, nie maią tak powszechnie mieysca, iak o nich dotąd mnienano, o czym P. *van der Haar* w swóich przestrogach o szkodliwym używaniu wysuszaiących proszków w pruchnieniu kości. 3) W gangrenowatym zapaleniu gardła, antyseptyczna para, gdy się mira, kamfora z octem i miodem gotuie, podług dostrzezeń P. *Johnstone* wydaie bardzo zbawienne skutki. *Tinctura myrrhae* używane bywa do oczyszczenia wrzodów; do płókania gardła w gangrenowatym zapaleniu, także przeciw wrzodom w ustach, na ięzyku i w gardzielu; do opatrywania robacznych wrzodów. W długo-ciągłych wrzodowatościach, które dla osłabenia części, goić się nie chcą.

Aloe. Storax liquida.

§. 1581. Oboie należy do żywic balsamicznych. Pierwsza czysta w swym składzie używana bywa w wilgotney gangenie

nie. Druga iako mieszanina z innych żywic, rzadko zwykła sie używać. *Unguentum de storace*, które się składa z żywic, wosku i oleiu, iako przeciw-gnilna maść sprawuie dobre skutki w gangrenowatych gniłnych wrzodach, w karbunkułach i t. p. Ta maść staie się ieszcze mocnieyszą, gdy się iéy dodaie oléy terpetynowy.

Oleum Terebinthinae.

§. 1582. Miedzy wszystkiémi zewnętrznemi lekami, oléy terpetynowy iest naymocnieyszym antyseptycznym lekarstwem. Przenika głęboko części, zachowuie ie od gniłności, nie przeszkadzaiac ropieniu i odłączeniu się martwych cząstek od zdrowych. Z téy przyczyny iest ważnieyszym lekarstwem, oprócz innéy własności, iż większe sprawuie skutki niż spiritus winny, kora chińska i t. p. Zwykło się go naywięcéy używać: 1) przeciw zimnéy wilgotnéy gangrenie, gdzie części są bardzo rozwilnione, po zrobionych skaryfikacyach, dla posmarowania nim incyzyy; albo nasypuie sie proszku z debowéy kory, lub innych podobnych istot, które potém poléwaią sie terpetynowym oleiem. 2) Przeciw pruchnieniu kości, gdy gniłość iest wielka, lubo wtedy rozpalone żelzo ma pierwszeństwo.

III. *Kwasy.*

Acidum Aëreum.

§. 1583. Powietrze kwaśne, w nowszych czasach zachwalone iest, za nayprzednieysze antyseptyczne lekarstwo, którego własności tu i tam powtarzane doświadczenia potwierdziły. P. *Macbride* przez to powietrze, odiął zgniłemu mięsu smrodliwy zapach, nawet to mięso było potem tęższe. Z tym wszystkim, niektóre doświadczenia zdaią się podpadać ieszcze wątpliwościom, a gdy sie moc tego gatunku powietrza z stopniem kwasu mierzy, wtedy okazuie się, że nie może bydź tak wielka. W wielu chorobach użyto kwaśnego powietrza z innemi lekami tylko iak pomocniczy środek. Lubo one posiadaiac przeciw - gnilną moc, mogły wesprzeć powietrze kwaśne, można iednak zawsze nieco przypisać powietrzu. P. *Thouvenell* tłómaczy iego antyseptyczną własność przez zaprawę korzenną, iak się zdarza przy używaniu kwasów.

§. 1584. Powietrze kwaśne ma zaletę, 1) w *gnilnych wrzodach.* P. *Percivall* aplikował w bolesnym gąbczastym wrzodzie na iezyku, powietrze kwaśne i tym sposobem sprawił wielką ulgę. W ziadliwych wrzodach w gardzielu, w nosie (*ozaena*) iak mieyscowy leczenia środek skutecznie używane - było. P. *Champeaux* więcey przytacza przykładów, które zbawienne

skutki

skutki kwaśnego powietrza w zastarzałych i nieczystych wrzodach z dzikim miesem potwierdzaią. Inni lekarze o kwaśnym powietrzu mówią, iż sie szkodliwym nie okazało, lecz także żadnych szczególnych skutków nie sprawiło. 2) *W uszkodzeniach rakowych* używane bywa tak do uleczenia choroby, iak i do złagodzenia bólu. P. *Magellan* w nieznośnych boleściach od raka w twarzy, użył kwaśnego powietrza, a po ośmio-dniowym applikowaniu dolegliwość o wiele zmnieyszoną była. Podług innych doświadczeń, przez kwaśne powietrze pospolicie znosi się nader uciążliwy zapach, lecz złe zostaie nie odmienione. P. *ustamond* naprowadzał powietrze kwaśne do wrzodów przez pół i całą godzine bez żadnego skutku. Tych iednak doświadczeń nie można czynić na gnilnych wrzodach; w ścisłym bowiem rozumieniu rak nie może bydz nazwany chorobą gnilną, a mieyscowy stan rakowatych części, iest cale rożny od stanu wrzodów z gnilnością połączonych. Dobre skutki pochodzić mogą od osobliwego drażnienia powierzchni rakowatego wrzodu, przez powietrze kwasne. Cale inna iest okoliczność, gdzie mieyscowa gnilność poprawiona bydź musi.

§. 1585 Powietrze kwaśne wyprowadza sie pospolicie z kredy lub potaszu przez przymieszanie koperwasowego kwasu, i applikuie się na część chorą. Niektórzy użyli wody napoioney powietrzem kwaśnym,

snym, ktorą robiono fomentacye lub injekcie do wrzodów. Skutek dobry można podobno przypisać samemu oczyszczaniu onychże; wiadomo bowiem iest, iż zagoienie starych wrzodów, bardzo się przyspiesza, gdy się od czasu do czasu zlekka wypłókuią Skuteczna iest także massa z fermentuiących istot, n. p. miód zmieszany z mąką, z których powietrze kwaśne wtedy dopiero wydobywa się, gdy leżąc na wrzodzie, fermentuią.

Acetum concentratum.

§. 1586. Ocet mocny, iest także przeciw-gnilnym lekarstwem; w pospolitym zaś occie wolnieie zwiérzęce włókno zostaiące w nim długo, a w inflamacyach zewnętrznych mieyscowych, często zwykło się używać octu z wodą za rezolwuiące lekarstwo. Gdy się roślinne kwasy z gorzkiemi lub wściągaiącemi istotami połączaią, wtedy moc antyseptyczna, którą każda z nich sama przez się posiada, przez to połączenie podwaia się. Kora chińska połączona z octem, szybczéy odéymuie gnilność istotom napsutym. Dla tego zwykło się stósownie używać octu w dodatku do antyseptycznych fomentacyy i obkładań. *Kwas cytrynowy* na wrzody szkorbutyczne iest bardzo skutecznym lekarstwem. P. *Palletta* kazał sok cytrynowy przykładać na szarpii. Do opatrowania gengrenistych wrzodów w nowszych cza-

czasach pomyślnie użyto plasterków z cytryn.

Acida Mineralia.

§. 1587. Kwasy mineralne same przez się są kaustyczne, dla tego inaczey użyte bydź nie mogą, iak tylko rozrzedzone. *Acidum vitrioli* może służyć do opatrowania gnilnych i skorbutycznych wrzodów z miodem pospolitym lub różanym. *Acidum salis commune* zaleca *van Swieten* za nayskutecznieysze lekarstwo przeciw gnilności dziąsłów, przymieszawszy wody. W ziadliwych przypadkach, używa się sam przez się. W miekich cześciach ust powstała gnilność, leczy niezawodnie, choćby iuż kości nagabane były. Poprawia zepsute powietrze w chorobach gnilnych. *Acidum salis oxigenatum* przyzwoicie rozcieńczone wodą iest nayskutecznieyszym z pomiędzy kwasów mineralnych przeciw - gnilnym lekarstwem. W gnilnych wrzodach, poprawia smrodliwy zapach, a przeto w chorobie raka, iest bardzo zalecone. *Acidum phosphoricum* naybardziey zachwalone iest przeciw pruchnieniu kości.

IV. Salia media.

§. 1588. Sole obospólne; maią między antyseptycznemi lekami nie pospolite mieysce: to dowodzi częste używanie ich w ekonomii do nasalania mięsiwa. Z tym wszy-

wszystkim ustępuią one niektórym żywicznym istotom w swych skutkach, iaką iest *myrrha*, *aloe*, *serpentaria*, *chamomilla* i inne rośliny. Niektóre tego gatunku sole, użyte bydź nie mogą, ponieważ posiadaią pewne oboczne własności, które staią sie szkodliwami.

§. 1589. Stałe i lotne alkaliczne sole: *sal tartari*, *ammoniaci*, *sal volatile* maią te nieprzyiemną własność, iż zmieszane z zwierzecemi cześciami, wydaią nader przeciwny zapach i mocno drażnią, lubo gnilności opieraią się skutecznie. Niektóre sole obospólne n. p. *hałun*, są w wysokim stopniu antyseptyczne, lecz sciągaią zamocno. *Borax* iest skuteczne lekarstwo ale zbyt drogie. Metalliczne sole są bardzo kaustyczne n. p. *Mercurius sublimatus*, chociaż iest rzeczywistym przeciw-gnilnym lekarstwem, w którym względzie używany był od P. *Biercheen* i innych na wrzody rakowate i nieczyste. W ogólności sole obospólne mogą bydź użyte tylko w wilgotney gangrenie, gdzie trzeba przez posypanie niemi cierpiącey cześci łącznie z aromatycznemi ziołami, onęż niby nasolić. Przenikaią one głęboko i wysuszaią. W gnilnych wrzodach są bardzo drażniącym lekarstwem. Podług stopniów dzielności naymocnieysze iest *nitrum*, potém *sal ammoniacus*, *sal communis*, *sal digestivus*, *tartarus tartarisatus*.

Succus Gastricus.

§. 1600. Sok żołądkowy ma smak słony iak wszystkie zwierzęce sekrecye; iuż więcy iuż mniey iest alkaliczny, niekiedy iednak daie uczuć smak kwaskowaty. Robiono z nim niektóre wewnętrznie doświadczenia w dolegliwościach pochodzących od zepsucia żołądka, w febrach zmiennych, chorobach gniłnych, lecz on mało pokazał skutku, przeto słusznie iest zaniedbany. Zewnętrznie zaś applikowano go końcem rozpędzenia inflamacyy, nabrzmiałych gruczołów i w ziadliwych wrzodach. P. *Aepli* kazał go zewnętrznie używać w gangrenie, która z zarażeniem spodnich ostatkowych części, złączona była. Za każdym razem po przyłożeniu żołądkowego soku, uczuł chory palący ból w wrzodzie, który niekiedy całą godzinę trwał. Blade gniłne części dotknięte nim, nabrały żywego czerwonego koloru. P. *Schäffer* zachwala sok żołądkowy z wołu przeciw rakowatym wrzodom. P. *Spallanzani* dowiódł, że ten sok połączony z różnemi istotami niedopuszcza gniłności, nawet nagniłe iuż mięso oświeża. Takowey własności tego zwierzęcego soku, użyli lekarze w takich przypadkach, gdzie koniecznie należało zapobiedź gniłności n. p. w wrzodach ziadliwych i nieczystych. Moc przeciw-gniłna i drażniąca tego płynu przez powtórzone doświadczenia P. *Carminati* iest dowiedziona.

RZED

RZĘD II.

o Lekach zewnętrznych heroicznych samey tylko Chirurgii właściwych.

§. 1591. Przez leki, o których w tym Rzędzie materyi chirurgiczney mówić przedsiewziąłem, rozumieią się zewnętrzne tak fizyczne iak i mechaniczne leczenia środki, które z mocy własności swey stanowią naypewnieysze i nayskuteczniéysze ratunku sposoby, bez których pomocy sztuka lekarska w przypadkach trudnych i uporczywych tak dalece obeyść się nie może, iż nie używszy onychże po większey części zostawiłaby chorego w niebespieczeństwie życia.

§. 1592. Takowe heroiczne Chirurgii właściwe środki są dwoiakie: iedne, które powszechnie i prawie ustawicznie w praktyce używać się zwykły; drugie zaś, które szczególniey z przygotowaniem osobliwych instrumentów, sprzętów i rozległego narządu opatrzenia używane bywaią, o których następnie w drugiey Części Dzieła mego mówić postanowiłem. Pierwszego rodzaiu pospolite często używane, li chirurgiczne leczenia środki na cztery następuiące podzieliłem klassy.

§. 1593. *Pierwszą* klassę stanowią leki pospolicie zwane *odciągaiące (attrahentia)*, które soków niemogących bydz przez wewnętrzne lekarstwa z mieysca przeciwnaturalney osiadłości swey wyprowadzo-

nych, albo z tegoż mieysca w inne zwrócenie czyli derywacyą; albo onychże w dalsze strony oderwanie czyli rewulsyą uskuteczniaią.

Drugą klaſse stanowią środki tak zwane *trawiące* (*escharotica*), które posiadaią moc albo stałych części napsutych, otrupiałych lub nadnaturalnie wzrastaiących, zżerania; albo płynnych gnilnych i szkodliwych wilgoci z ciała wyprowadzenia, lub onychże w mieyscu niszczenia.

Trzecią klaſse stanowią tak owe zewnętrzne leki, które swą fizyczną mocą sprawuią ściągnienie stałych, a skrzepienie płynnych części, pospolicie *styptica* zwane; iako i te, które przez nacisk zapomocą mechanicznego narzedzia otwory krwistych naczyń zawieraią, powszechnie *hamuiącemi krwotoki* (*haemostatica*) zwane.

Czwartą klaſse stanowią chirurgiczne środki pospolicie *umnieyszaiącemi krew* (*sanguinem deplentia*) zwane, które albo zbyteczną nad potrzebę utrzymania życia i zdrowia pełnosć krwi znoszą; albo przeciw naturalny zaped krwi z niebespieczeństwem połączony uśmierzaią.

ROZ.

ROZDZIAŁ I.

o Lekach zewnętrznych odciągaiących (*Attrahentia.*)

KLASSA I.

§. 1594. **Wydziały roślin i zwierząt** podaią nam do użycia lekarskiego pewne istoty, które przyłożone na ciało, naczynka limfatyczne do wolnego przedechu i potu przeznaczone drażnią, a zawarta w nich płynność ku powierzchni ciała przyciągaią. Jedne z nich w skutkach swych są umiarkowane, sprawuiąc świerzbienie i nadaiąc skórze czerwoność, to iest zapalaiąc ią zlekka. Takowe istoty zwykły się w sztuce chirurgiczney nazywać *zaczerwieniaiącemi ciało (rubefacientia).* Drugie zaś tak dzielną moc maią, iż przyłożone na ciało bodzcem szczególnym stałe części drażnią, pory w nich otwieraią, i znayduiące się tamże wilgoci do pędu ku powierzchni ciała, która im mniey oporu czyni, pobudzaią. Tego gatunku istoty zwykły się nazywać *lekami pryszczącemi (vesicantia).* Z powodu różnego działania tych odciągaiących zewnętrznych lekarstw mówić będę o każdym gatunku z osobna w następuiących Wydziałach.

WY-

WYDZIAŁ I.

Leki zaczerwieniaiące. (*Rubefacientia.*)

Sinapisma.

§. 1595. Skutki zaczerwieniaiących leków stopniem tylko różnią sie od skutków, które sprawuią *vesicantia.* Działanie tych pierwszych wprawdzie iest mniey przenikaiące, lecz predsze i trwalsze niż drugie, i można przez tamte wiekszy uskutecznić bodziec. W chorobach niebespiecznych maią leki, o których mowa, przed kantarydami czyli hiszpańskiemi muchami pierwszeństwo.

§. 1596. *Synapizmy* zwykły sie robić z tłuczoney gorczycy i ciasta kwaśnego, a w niedostatku tegoż z mąki lub ośrodki chleba ugniecionych z winnym octem na ciasto. Synapizm zostawia się tak długo położony na mieyscu, póki boleści nie wzbudzi, i póki nie zaczerwieni się skóra; dłużey zostawiony mógłby zrobić pryszcze. Zwykło się go wzmacniać dodaniem soli lub tynktury *cantharidum.*

§. 1597. Synapizmy są bardzo skuteczne: 1) iak *wzbudzaiące środki* w opieszałych wyrzutach skórnych; w ziadliwych gnilnych i nerwowych febrach. Dla ulżenia w dolegliwościach, zwłaszcza głowy, i podniesienia pulsu, tudzież w paralitycznych przypadłościach są ważnym lekarstwem. 2) Jak *derywacyą uskuteczniaiące*

ce w rumatycznych i katarowych przypadłościach dla odciągnienia drażliwości. 3) *W chorowitych metastazach*, w pedzonéy nazad artrytyce i podagrze, tudzież wyrzutach i róży. Dla oddalenia ospy od twarzy, położywszy ie zaraz od początku choroby na łydach; albo gdy w czasie ropienia wzdyma sie bardzo szyia. Nakoniec używane bywaią kataplazmy w zapaleniach mieyscowych. Przeciw inflamacyom oczów, przykładaią się na rękach lub w tyle głowy. Przeciw zapaleniu piersi, miedzy łopatkami. W inflamacyach gardła koło szyi. Robią sie także z gorczycy kąpiele dla wzmocnienia poiedynczych części. Moczenie nóg w takich kąpielach iest bardzo skuteczne w błakaiącéy sie artrytyce i w podagrze. Używaią się także dla przywrócenia nagle i szkodliwie zagubionego potu nóg i t. d.

Armoracia.

§. 1598. Świeży chrzan iest częstym lekarstwem domowym, Utarty tylko i octem odwilżony zwykł się przykładać, albo miesza sie do kataplazmów gorczycznych. Takowy synapizm predzéy i mocniéy skutkuie niż zwyczayny, zwłaszcza z gorczycy staréy sporządzony. W rumatycznych boleściach zębów przykłada sie kawałek świeżego chrzanu na dziąsła. Moczony w occie służy na zpędzenie piegów.

Mo-

Można go także użyć do moczenia nóg, byleby w wodzie nie był gotowany.

Allium.

§. 1599. Dawniéy wyciśniony sok z czosnku częściéy był używany niż teraz. P. *Sydenham* przykładał go w ospie iak zaczerwieniaiące lekarstwo dla odciągnienia soków od głowy. Cała moc iego leży w oléyku eterycznym. W głuchocie rumatyczney kładzie się do uszów bawełna napoiona sokiem z czosnku; P. *Mönch* zaleca go za naylepsze lekarstwo w tych przypadkach, iednak używanie tego lekarstwa iest zawsze niebespieczne, gdyż łatwo wzniecić może w uchu zapalenie i ropienie; *vesicatorium ad processum mastoideum* i na szyi iest skutecznieysze i pewnieysze. Czosnek z oliwą do kształtu maści przyprowadzony używany bywa do rezolwowania wzdęć skrofulicznych.

Cepa.

§. 1600. Zwykło się używać cebuli w popiele pieczonéy za dodatek do kataplazmów dla powiekszenia bodzca; zwłaszcza do maturacyi bolaków. W maśle smażona, zwykła się iak domowe lekarstwo przykładać na oparzeliny. Starożytni używali soku wyciśnionego z cebuli do smarowania włosów, aby rosły.

Pi-

Piper.

§. 1601. Pieprz iest tylko łagodnym zaczerwieniaiącym lekarstwem. Czasem tłuczony przymieszuie się do synapizmów, gdy dość mocno nie skutkuią.

Zingiber.

§. 1602. W przypadkach, gdzie potrzeba wymaga prędkiego rażenia, i gdzie przykładanie synapizmu nie iest zaraz skuteczne, imbier naylepiéy dopomaga. Na tłuczony imbier nalewa się wódka, która się na nim wypala, a pozostała bryia przykłada się potem na płótnie. Skutki są prędkie, i prawie w czasie applikacyi powstaie mocne palenie i czerwoność na skórze, która w kilku godzinach znowu ginie.

Mezereum.

§. 1603. Ten cały krzew *wilcze łyko* zwany posiada we wszystkich swych częściach pewną ostrość, która zapala skórę, a nawet robi bąble. Starożytni lekarze znali iuż te iego własności. W nowszych czasach naywięcéy od francuskich lekarzów do tego zamiaru użyte zostało, tak świeże iak suche; w ostatnim stanie, trzeba go przed przyłożeniem parę godzin moczyć, co się pospolicie dzieie w occie; lecz przez to umniéysza się moc iego, le-

piéy

piéy iest suchą korę odmiękczyć w wódzie. Nie trzeba kłasć zbyt cienkich kawałków, gdyż predko wysycha a.

§. 1604. *Cortex mezerei* przykłada się zwyczaynie na ręce, rzadko na łydach, bo tam wiele bólu sprawuie. Z początku kładzie się z rana i wieczór zawsze kawałek świeży. Naprzód pospolicie powstaie świędzenie, a potém palenie. Od drugiego do czwartego dnia odchodzi od ciała przyskórnia, i wtedy nastepuie przez kilka dni otok wilgoci serwatczaney. Jeżeli otok iest mocny, raz tylko na dzień, albo co drugi dzien przykładą sie świeży kawałek łyka. Ranę trzeba codziennie wodą, lub mlékiem wymywać, gdy iest bolesna. Dobrze iest także odmieniać mieysce.

§. 1605. Gdy ta kora mocno działa, robią się na mieyscu palące krosty, a nawet uciążliwe wrzody. Można czasem kilka dni zaniechać przykładanie kory. Na mieysce zranione, kładzie sie iaki soczysty listek z kapusty lub bluszczu, albo pokrywa sie tylko kawałkiem ceraty, który niepowinien bydź wiekszy od rany, gdyż podług tego ogranicza się skutek. Opatrowanie dzieie się codziennie raz lub dwa razy według pory roku. Jeżeli drażnienie iest zamocne, wtedy czyni sie opatrzenie ceratą lub lekami ołowianemi. Dobry skutek częstokroć zawisł bardzey od bodzca niż od wypróżnienia.

§. 1606. Nayczęściey zwykło sie używać wilczego łyka 1) w przypadłościach

rh-

rumatycznych, w zapaleniu oczów, boleniu zębów i t. p. 2) W długo-ciągłych wyrzutach na głowie. 3) W dolegliwościach piersi; do zapobieżenia suchotom. 4) W przypadłościach paraliżowych. To lekarstwo przed innemi téy klaſsy nie ma żadnego szczególnego pierwszeństwa, prócz w tym, iż dłużéy ciegiem używane bydź może. Czasem sprawuie wiele boleści, a mały otok; u innych zaś mocny skórni wyrzut. Uważano także, że od téy kory tak mocne było zapalenie, iż w gangrenę przeyść chciało.

Anemone Nemorosa.

§. 1607. Swieże liście i kwiat téy rośliny maią smak ostry palący. Przyłożone na ciało, wzniecaią czerwoność, a gdy się dłużéy na ciele zostawuią, pryszcze i wrzody. P. *Mellin* używał tego ziela, iak zaczerwieniaiące lekarstwo w rumatycznych boleściach grzbietu; także zamiast innych używano go w bólach połowy głowy.

Pulsatilla nigricans. Flammula Jovis.

§. 1608. Obie te rośliny maią w swych częściach ostrość. P. *Störk* uzywał dekoktu *pulsatillae* do mycia na liszaie i złe wrzody. *Herba flammulae Jovis* niekiedy użyta była do strawienia gąbczastego mięsa w wrzodach. Starożytni używali liścia téy rośliny do odciągnienia pryszczów.

Ra-

Ranunculus acris.

§. 1609. Wszystkie gatunki téy rośliny zwłaszcza *Ranunc. acris*, *R. flammula*, *R. sceleratus*, *R. bulbosus*, *R. pratensis* posiadaią ostrą naturę, która sprawuie na skórze zapalenie, pryszcze i ziadliwe wrzody. Zwykło się ich niekiedy używać w zastarzałych boleściach, w stawach, w biodrach i t. p.

Sedum acre.

§. 1610. To ziele potłuczone zwykło się przykładać iak kataplazm dla zaczerwienienia skóry. Sok wyciśniony iest paląco-ostry. P. *Bucholz* zaleca go w rakowatych wrzodach, parchach głowy i. t. p.

Euphorbium.

§. 1611. Ta gumma czyli kléy roślinny posiada moc zrzącą palącą. W dawnieyszych czasach używano go w proszku, nayczęściey iednak solwowany w spiritusie na spruchniałe kości się kładzie.

Urtica urens.

§. 1612. Używanie pokrzywy iak drażniącego lekarstwa iest bardzo dawne. Członki chorowite tak długo zwykły się ciąć pokrzywami, póki się wszędzie nie zrobią bąble, i ta czynność nazywa się

ur-

urticatio. Takowe leczenie dzieie się naywiecéy w przypadłościach paraliżowych dla przywrócenia znowu utraconego czucia i ruchu. Wszystkie rośliny maiące w sobie sok ostry: *Bryonia*, *Chelidonium*, *Ruta*, *Esula*, tynktury spiritusowe, maście lotne, ciasto kwaśne i wiele innych zaczerwieniaią skórę.

Frictio.

§. 1613. Tarcie flanelą lub szczotkami iest mechaniczny bardzo ważny leczenia środek. Popiera ono cyrkulacyą krwi, rozpedza wezbrane soki i powieksza transpiracya. Skutecznie używane bywa 1) iak wzbudzaiące lekarstwo w chronicznych rumatyzmach, w ratowaniu osób na pozór umarłych, w przypadłościach paraliżowych; 2) iak wzmacniaiące lekarstwo w słabości poiedynczych części, w chorobie rachityczney i t. d. Można te skutki powiekszyć, pokrapiaiac flanelę spiritusami *angelicae*, *serpilli*, *lavendulae*, lub tynkturą kantarydów. Przedłużaiąc tarcie sprawuie się boleść, potém czerwoność i zapalenie skóry. Dla uchronienia sie tego, oleie maściste ułatwiaią tarcie, gdyż robią wolną skórę, na tym naywiecéy zasadzaią się skutki oleiów, ktoremi się zwykło smarować w puchlinie wodnéy. Okadzenie flaneli aromatycznemi żywicami przed tarciem, więcéy nie obiecuie skutku, iak

tyl-

tylko, że się tym sposobem zupełnie obsusza.

WYDZIAŁ II.

Leki pryszczące (*Vesicatoria*).

Cantharides.

§. 1614. Skutki hiszpańskich much, iż robią na skórze pryszcze, były starożytnym lekarzom wiadome, lecz oni rzadko ich używali, maiąc ie za niebespieczne lekarstwo. Aż do XVII. wieku nie mogli lekarze wszystkiey porzucić boiaźni. W roku 1676 używał ich *Mercurialis* w czasie morowey zarazy, i on się bardzo przyczynił do powszechnego używania tego owadu, zamiast tegoż, był u dawnych w używaniu *Meloë Cichorii Lineusza.*

§. 1615. Prócz pospolitych własności, które maią z innemi pryszczącemi lekami wspólnie, posiadaią ieszcze właściwe skutki, iż ich składaiące części wsiąkaią w naczynia skórnie. Ztąd powstaie czasem od nich przeciwnaturalna suchość w ustach, pragnienie, i strangurya inflamacyyna, których przypadłości nie postrzegamy, gdy dla wzniecienia pryszczów na skórze inne przykładamy leki. Podobno rażące części kantarydów przyimuią w siebie soki i wyprowadzaią ie znowu przez drogi moczowe. Można także przez obfite picie zapobieżeć stranguryi.

§. 1616.

§. 1616. Z kantarydów robi się pospolicie plaster *emplastrum vesicatorium*, to iest pryszczący zwany; który skutecznie używany bywa

1) Jak *wzbudzaiące lekarstwo* w chorobach, gdzie drażliwość ciała wygasła, i gdzie trzeba bodzca dla ożywienia funkcyy i wsparcia sił życia. Powiększa on iak drażniący środek, krążenie soków, wzmacnia puls, i iakby nowe życie udziela ciału. Dla tego iest bardzo ważny w błąkaiących nerwowych febrach, gdy ruch serca iest słabowity, chory zaczyna wzdychać i utęsknionym bydź, uryna iest blada, słuch ustaie. Takowy plaster zwykł się kłaść na wszystkich częściach, nawet i głowie. Gdy zaś iest chory, co się niekiedy zdarza, bardzo drażliwy, wtedy plaster pryszczący bardziey szkodzi, gdyż kurcz pomnaża. Niemniey skuteczny iest w tak zwanych gnilnych febrach. Gdy puls upada, a ostatkowe części ziębną. Naywięcey w febrycznych chorobach, gdy nikną siły, chory podpada głuchocie i spiączce. Także w ospie, gdy ciało iest słabe, i wyrzut ospy iest opieszały; tudzież gdy krosty do doyrzałości nie przychodzą, a chorego napada ściśnienie, niespokoyność, błąd umysłu, albo ospa sie nazad wraca. Dla przyspieszenia nabrzmiałości rąk i nóg, albo gdy przez nabrzmienie

szyi

szyi, trudne iest oddychanie. Bardzo skuteczny iest w apoplexyi, w przypadłościach paraliżowych; zwłaszcza gdy się Chirurg przykładaiący plaster kieruie według początku i ciągu nerwów; skutecznieysy ieszcze iest przyłożony w bliskości zarażonych części. P. *Percival* zachwala go w czarney katarakcie i widzeniu oboiętnym, gdy się przyłoży na czoło; w mimowolnym odchodzeniu uryny, przykłada się na kuprowey kosci.

2) *W chorobach konwulsyynych*: częścią dla wzniecienia przeciwnego bodzca, częścią dla osłabienia mieyscowego przez wypróżnienie wilgoci serwatczaney. Dla zapobieżenia konwulsyom, które zwykły poprzedzać ospe. W epilepsyi, w dychawicy kurczowey, w konwulsyynym kaszlu. Na ból mocno siedzący w wnętrznościach, pochodzący od kurczów; przeciw wymiotom konwulsyynym.

3) Jak *derywuiace lekarstwo* dla odciągnienia drazliwości używany bywa naywięcey w chorobach zapalistych, w których przykłada się na mieyscu, gdzie był ból naywiekszy; lecz tu skutkuie zgoła przez bodziec przeciwny, iak skoro wstrzymuie przechód do pośredniey słabości; dla tego wprzód przez antyflogistyczną kuracyą, zapalenie większą częścią złagodzone bydź musi; iak długo mocna iest skłonność

do

do niego, i po całym ciele w równym stopniu pryszczący plaster iest zawsze szkodliwy. W pleurze i zapaleniu płuc, gdy zapalenie iest natury cierpietliwey. Także w inflamacyach gardła. Naywiecey zaś przeciw zapaleniom wnętrzności, gdy się obawiać trzeba inflamacyi kiszek, w stałych kolkowych boleściach, w kolce metaliczney, w biegunkach. P. *Paulicki* kazał w biegunce przyłożyć pryszczący plaster na udach. P. *Sentin* w katarowym kaszlu między łopatkami. Skuteczny iest w chronicznym rumatyzmie, w artrytyce, scyatyce. Niemniey na wyrzuty głowy dla przyciągnienia znowu ku części wpedzoney materyi choroby, gdyż takowy plaster wzmacnia dzielność skóry. Nayskuteczniéyszy iest w zapaleniach oczów odciągnąwszy krew od cierpiącey części; zwłaszcza w rumatycznych i katarowych inflamacyach oczów. W zaropiałych oczach po odrze. Zwykł się przykładać na czole lub za uszami. W ospie na łydkach lub na grzbiecie dla ochronienia twarzy.

4) Jak *wypróżniaiące i zaropiaiące lekarstwo* w wodney puchlinie głowy, położony w tyle. P. *Odier* policza *vesicatorium* między głównemi lekarstwami. W puchlinie wodney kładzie się na udach i goleniach. Gdy woda znayduie się w komorkowatey tkance,

 wte-

wtedy pryszczący plaster sprawuie bardzo mocny otok. W tych iednak przypadkach trzeba go z wielką ostrożnością używać, gdyż niekiedy wznieca inflamacyą, którey mogą bydź niebespieczne skutki. Wszakże *vesicatorium* nigdy użyte bydź nie może iak właściwe wypróżniaiące lekarstwo. W początkach puchliny wodney, gdzie iest osłabienie stałych części, iest bardzo użyteczny pryszczący plaster iak wzbudzaiące lekarstwo.

§. 1617. Podług sposobu P. *Schmucker* rana od wściekłego psa posypuie się proszkiem kantarydów, dla uniknienia wściekłości. Prócz tego używany także bywa iak ropienie sprawuiące lekarstwo, dla utrzymania w otwartości ran i starych uszkodzeń. — W uporczywych wyrzutach skórnych, w trądzie, w liszaiach i t. d. były iuż kantarydy od starożytnych używane. W nowszych czasach P. *Bloch* kazał na liszaie przyłożyć pryszczący plaster, a odciągnione mieysca przez suppuracyą goić. P. *Evers* tym sposobem uleczył po całym ciele rozszerzony liszay. Taka kuracya naywięcey w suchych liszaiach ma mieysce. W wilgotnych zaś trzeba tylko czasem małe mieysce przedsięwziąć do leczenia, a tak powoli pomykać się daley. Służy także *vesicatorium* do sztucznych wrzodów, do źródełek, tudzież do szczepienia ospy.

§. 1618.

§. 1618. Plaster pryszczacy rzadko wznieca stranguryą wcześniéy, nim 12 a czasem 24 godzin poleży na mieyscu. Podobieństwo iest, iż cząski hiszpańskich much nie zaraz wsiąkąią w ciało po przyłożeniu plastru. Może sie to wtedy dopiero staie, gdy on pewny gatunek owrzodowacenia sprawuie. Przeciw tym przypadłościom, i dla złagodzenia bodzca zachwalone iest dodanie kamfory do pryszczących plastrów, lecz to zdaie sie bydź nie pewne. Kamfora powiększa skutki onychże, ciągną bowiem prędzéy i mocniéy. Wszakże inflamacya może bydź tak gwałtowna, iż z pracą niemałą uchronić się można gangreny. Daleko lepiéy iest dla tkliwych osób dodać do plastru *opium* lub *tinctur. opii.* P. *Frize* do zmniéyszenia boleści zachwala *balsam. peruvian.* Wewnętrznie naystósowniéysze są emulsye kleiste, z migdałów, mléko i t. p.

§. 1619. Czas do przyzwoitego ich działania potrzebny, iest różny. Niekiedy iedna lub dwie godziny są dostateczne. Pospolicie iednak u dzieci zostawiaią się trzy lub cztéry godziny, a u dorosłych ośm lub dziesieć godzin na mieyscu. Gdy bydź może, naydogodniéy iest kłaść wezykatorye w wieczór. U bardzo tkliwych i delikatnych osób kładzie się piérwiéy gaza, a na niéy dopiero plaster. U słabowitych przyspiesza się skutek, gdy się od czasu do czasu przykładaią na wierzch plastru ciepłe szmaty, albo się część obwiia

 fla-

flanelą. Niekiedy wymaga także potrzeba przygotować mieysce pod plaster, co sie naylepiéy staie, gdy sie wprzód naciera octem. Gdy nastąpi skutek, zawięzują się mieysca przyłożywszy maść odmiękczaiącą. Podług stanu pryszczących plastrów, i z otoku materyi można częstokroć naypewnieyszą mieć wróżbę choroby. Ich skutki są w ścisłym stosunku z siłami życia. Niekiedy w rumatycznych lub artrytycznych chorobach bardzo iest ostry otok; w przypadłościach gnilnych krwawy. Gdy sie pryszczące plastry kładą na edematyczne lub paralityczne części, wtedy mieysce prędko podpada gangrenie.

§. 1260. *Tinctura cantharidum*, któréy kompozycye są różne, słabiéy działa, bardziéy iak zaczerwieniaiące lekarstwo. Używana bywa w przypadkach, gdzie pryszczącego plastru użyć nie można, lub gdzie lekarz słabsze drażnienie uskutecznić zamyśla. Nayczęściéy zwykło sie używać tynktury do nacierania w przypadłościach paralizowych. Gdy się z kompresami na część iaką przykłada, także robi pryszcze, a często bardzo prędko. Zmięszana z spiritusem salmiakowym kaustycznym, iest nader przenikaiącym drażniącym lekarstwem przyłożona na wielkich nerwowych pniach w paraliżu.

§. 1621. *Emplastr. vesicator. perpetuum* iest bardzo stósownym lekarstwem w takich przypadkach, gdzie dłuższe ropie-

pienie iest potrzebne n. p. w rumatycznych inflamacyach oczów, boleściach zebów. Ten plaster składa kantarydowy proszek, *euphorbium*, *mastix* i terpetyna, albo iaka lipka massa plastru. *Unguent. basilic.* siedm części, a kantarydowego proszku część iedna, są także stósowną maścią, tylko dopiero rzeczony proszek musi bydź bardzo subtelny i dobrze umieszany. W przypadkach nagłego ratunku wymagaiących zaleca P. *Aubry* za bardzo skuteczne lekarstwo pryszczące *wrzącą wodę*.

ROZDZIAŁ II.

o Lekach zewnętrznie trawiących (*Catheretiea.*)

KLASSA II.

§. 1622. Leki trawiące względem swych własności, są w pewnym stopniu od siebie różne. Nayprzyzwoiciey podzielić ie można 1) na *zżéraiące* (*caustica*), które gangrenisty strup robią, a przeto zowią się także (*cauteria potentialia*); 2) na *palące* (*cauteria actualia*), gdy się używa rozpalonego instrumentu; 3) na *sztucznie wrzodawiące* (*ulcerantia*), które albo fizycznie, albo mechanicznie działaią.

§. 1623. Skutki tey klassy leczenia środków rozciągaią się iedynie na żyiące włókna. Naymocnieysze pryszcze robiące leki nie skutkuią tam, gdzie wzruszliwość usta-

ustała. Jak długo zaś znayduie sie ieszcze w części iaka zasada życia, w ten czas użycie ich może sie stać znacznym drażnieniem dla całego ciała, i w niektórych przypadkach zbawienny przeciwny bodziec sprawić. Na téy też własności gruntuie sie przykładanie onych końcem wypróżnienia wodnych soków, albo wzbudzenia upływu ropy: podobnież są one bardzo zdatne, mogąc stałe cześci zwolnić i zżérać, do strawienia i zniszczenia gębczastych wyrostów w wrzodach.

§. 1624. Wszakże nie wszystkie zżéraiącą moc posiadaiące istoty, są do applikowania dogodne. Kwasy mineralne zwłaszcza w stanie koncentrowanym są w wysokim stopniu kaustyczne: lecz że są ciała płynne, które się daléy rozlać mogą, więc rzadko używane bywaią. Ten sam iest przypadek z niektóremi metallicznemi kauteryami n. p. *butyrum antymonii*, których skutki podobnież za oznaczone granice rozszérzyć się mogą. Inne zwłaszcza *lapis infernalis*, nie są tak łatwe do rozpłynienia. Preparaty arszenikalne są dla absorbcyi niebespieczne. Niektóre istoty wtedy wydaią swą zrzącą własność, gdy są wprowadzone do otwartych wrzodów lub ran, lecz na powierzchni ciała są całe nieskuteczne iak n. p. *Mercurius praecipitatus*, *tartarus emeticus* i t. d. któremi się posypuią wrzody, albo się mieszaią z maściami dla oczy-

szcze-

szczenia tychże, lub przyspieszenia suppuracyi.

WYDZIAŁ I.

Leki zżéraiące (*Caustica*).

Lapis Causticus.

§. 1625. Potasz ogółocony z powietrza kwaśnego otrzymuie kaustyczną nature. Wtedy nie burzy iuż z kwasami, lecz na powietrzu sie rozpływa i utraca swą dzielność. Zostaiąc w stanie doskonale kaustycznym zżéra skórę, i robi przyskwarek. Rozpuszczony w takiéy ilości wody, aby nie zżérał, skutkuie iak ściągaiące i czyszczące lekarstwo. *Lapis causticus* używany bywa iak zrzący leczenia środek do otwierania abscefsów czyli wrzodzienic, gdy chory boi się noża, lecz ten sposób postępowania iest długo trwaiący i bolesny.

§. 1626. Chcąc applikować kaustyczne leki, nie trzeba ich kłaść wolno na skórze, gdyż za daleko na około zżéraią, lecz za pośrednictwem okienkowatego plastru, który sie wprzód przykłada na mieysce maiące bydź otworzone, należy ograniczyć i oznaczyć ich skutki. Gdy takowe lekarstwo kilka godzin poleży, robi się strup, który potém przez opatrzenie odmiękczaiącemi maściami do opadnienia przyprowadzony bydź musi. Kaustyczny kamień po-

podług P. *Else* i *Dussausoy* używany bywa do leczenia kiły wodnéy. W zapaleniach i wrzodzienicach, które bardzo zwolna w ropienie idą, gdzie prócz wypróżnienia przyspieszyć ieszcze chcemy suppuracyą n. p w turunkułach. 3) Do otworzenia ropiacych bubonów, lecz tu ma iednak żelazo piérwszeństwo. Ten gatunek wrzodów goi się bardzo zwolna, i robią się potém obtwardniałości i fistuły. 4) Dla zapobieżenia wsiąknieniu zaraźliwych materyy. Podług zdania P. *Hunter* można lekami kaustycznemi przeszkodzić, żeby po ukąszeniu wściekłego psa iad w ciało nie wsiąkł. Lecz muszą bydź dostatecznie mocno i głeboko applikowane. P. *Mederer* zachwala solucyą drachmy iednéy *lapid. caustic.* w funcie wody gotowanéy do wymywania ran. po czém przykłada sie szarpiia. P. *Fontana* użył tego kamienia z dobrym skutkiem przeciw ukąszeniu iaszczurki. I szankier trawi się nim, oraz zapobiega się wsiąknieniu wenerycznego iadu, gdy sie mieysce obmywa solucyą, i taż opatruią sie wrzody do poty, póki nie nabierą zdrowego czerwonego koloru. Jeżeli szankier ma bardzo wielką ropiącą płaszczyznę, wtedy trzeba ostrożnie postępować, prócz tego należy oraz używać wewnętrznych lekarstw. 5) Jak czyszczące lekarstwo zachwalona iest solucya kamienia kaustycznego do injekcyy w tryprze, dodawszy nieco *opium*, lecz pospolicie zamocny iest tu bodziec.

Do

Do czyszczenia wrzodów norowatych i plugawych, pożytecznie używana bywa.

Calx viva.

§. 1627. W dawnych czasach używano wapna niegaszonego do ziadliwych i gniłnych wrzodów; to applikowanie nie iest iuż w zwyczaiu tak własnie iak podług sposobu P *Haen* wapno zmieszane z miodem praśnym, i położone na mieysce bolesne w scyatyce. Wapno złączone z mydłem iest bardzo dogodne lekarstwo na zpędzenie znaków od urodzenia. Biorą się równe cześci oboyga, i mieszaniną kładzie się za pośrednictwem okienkowatego plastru na mieysce znaku, podług iego wielkości. P. *Vogel* zdeymówał nią znaki z twarzy. W 12 godzinach zamienia się znak w strup suchy, który potem zupełnie odchodzi przez następuiące ropienie. Gdy znak iest wielki, wtedy to kaustyczne lekarstwo powtórzone bydź musi, póki nic nie pozostanie. Starozytni mieszali wapno z aurypigmentem i tey mieszaniny używali do zebrania przeciwnaturalnie wyrosłych włosów. Jest to tak zwana *pasta depilatoria*.

Aerugo.

§. 1628. Gryszpan sam przez sie iest w używaniu. U dawnych lekarzów wchodził w kompozycye wielu plastrów i maści,

ści, których się także teraz rzadko używa. *Unguentum aegyptiacum* iest lekarstwo trawiące; używa się na nieczyste wrzody na dziąsłach i w ustach. *Unguent. Apostolor.* służy w zastarzałych wrzodach. *Aqua viridis Hartmanni*; mieszanina z gryszpanu, hałunu, miodu i wina używa sie w wrzodach plugawych i ziadliwych. P. *Martens* zaleca ią w odleżeniu sie chorych, gdzie mieysca podpadać zaczynaią gangrenie. *Aqua saphirina* mniey ma w sobie gryszpanu.

Lapis infernalis.

§. 1689. *Lapis infernalis* robi się z srebra, iest on naymocnieyszym i nader przenikaiącym kaustycznym lekarstwem, zwłaszcza gdy sporządzony iest z czystego srebra. Jak tylko dotknie sie części ciała, robi na niey biały przyskwarek, który się nie zadługo czarnym staie. Ten kamień kaustyczny iest tym szacownieyszy, ponieważ on ze wszystkich kaustycznych leków naymniey zapalenia wznieca.

§. 1630. Używany bywa 1) w ranach i wrzodach dla strawienia gąbczastego mięsa, maiąc go zawsze w swey mocy, i iego skutki nie tak łatwo przechodzą oznaczonych granic, gdy sie tylko z applikowaniem iego roztropnie postępuie. Na każdy punkt rany, może bydź applikowany, gdzie on w momencie działa bez wielkiego bolu. Chcąc go przykładać, należy

ży wprzód albo mieysce, albo iego samego nieco odwilżyć tylko nie ięzykiem: a potém zlekka dotykać się mieysca. P. *Hahnemann* w bardzo ważnych dotkliwych cześciach, wziął w lewą rękę zwiniony kawałek bibuły, a gdy kamień piekielny w prawéy ręce przytknął, dał wsiąknąć w nie wilgoci; to powtarzał on, póki potrzeba było, bez sprawienia choremu naymnieyszéy przykrości. Chcąc otworzyć wrzedzienice kamieniem piekielnym, kładzie się go podobnież z okienkowatym plastrem. 2) Dla strawienia małych wyrostków miesa; zwłaszcza polypów w meacie słuchowym. Na brodawki iest nayleрszym lekarstwem ostrożnie applikowany. 3) Do zniszczenia wenerycznego iadu w rakowatych wrzodach. Gdy szankier iest mały i bez znacznego zapalenia, można tym kamieniem w krótkim czasie uleczyć chorobę. Mieysce musi bydz kilka razy pocierane, aby wrzód różne obtwardziałości zrzucił, nim się zagoi. Jeżeli zaś lekarstwo kaustyczne nie iest dość dzielne, więc iad pazyprowadza się tylko do cyrkulacyi krwi, gdyż bodziec przyspiesza absorpcyą. 4) *Lapis infernalis* solwowany w wodzie i przyzwoicie rozcieńczony, posiada własność leków czyszczących rany. P. *Janin* zachwala go do czyszczenia norowatych wrzodów, fistuły łzowéy, tudzież na ziarno w oku.

Mer-

Mercurius sublimatus.

§. 1630. Miedzy wszystkiemi metallicznemi solami *Mercurius sublimatus* iest naymocnieysze zżeraiące lekarstwo. Na początku zeszłego wieku, solucya tegoż była w używaniu do trawienia wrzodów w nosie; lecz potém to lekarstwo było cale zapomniane aż do nowszych czasów. Do użycia chirurgicznego naybespiecznieу iest solwować go w wodzie i w płynnym kształcie przykładać. Wtedy działa on iak kaustyczne lekarstwo, a gdy się należycie rozrzedzi iak oczyszczaiące, które w wszelkiego gatunku wrzodach z widocznie dobrym skutkiem używane bywa. Mianowicie zaś 1) w *gąbczastych wrzodach*. Wszakże używanie zleka zżeraiących i drażniących leków, iest prawdziwym bogactwem Chirurgii w takich uszkodzeniach, lecz szkorbutyczne wrzody robią tu excepcyą, co nie cierpią merkuryalnych preparatów. 2) W *wenerycznyeh wrzodach* w gardle bardzo skuteczna iest ta solucya użyta do płókania. Na parchy głowy do zmywania; dla strawienia kondyłów i małych wyrostków. 3) W *chorobach skórnich* na nayuporczywsze wyrzuty wszelkiego gatunku, nawet i trąd do mycia w przyzwoitey proporcyi. Można do 8 uncyy wody 20 gran sublimatu, nastepnie ieszcze więcey brać dodawszy nieco *opium*, albo łącznie używać iakiey odmiękczaiącey maści. 4) Na *zapalenia oczów* tak weneryczne, iak innego

go gatunku. Do złagodzenia gorącości w powiekach, i przykrego świędzenia, któremu podlegaią osoby pracuiące przy świecy: na plamy i wyrostki rogowéy błony. P. *Ware* i *Cullen* zalecaią solwować iedno granum w czterech uncyach destyllowanéy wody, i kroplami wpuszczać w oko. Dwa grana sublimatu solwowane w iednéy uncyi wody skutkuią iuż iak kaustyczne lekarstwo. Zewnętrznie używany bywa dodawszy nieco *opium* przeciw konwulsyynemu zamykaniu oczów.

§. 1631. Sublimat w proszku nasypany do otwartych wrzodów, sprawuie boleści i iest niebespieczny. Widziano, że potém nastąpiły straszne konwulsye, a nawet śmierć. To się ma iednak rozumieć o nader prostym i nieumieiętnym onegoż używaniu. P. *Willison* kazał miałko utrzeć sublimatu, a po wypłókaniu rakowatych wrzodów ciepłą wodą, na około po bokach iak naydelikatnéy za pomocą subtelnego scyzoryka onegoż posypać, na wierzch zaś położyć szmatkę nasmarowaną maścią *basilicum* zwaną. Opatrzenie to, po 14 godzinach odięto. Zrobił się łagodny strupek, który się odłączył. Częstokroć przy takim opatrzeniu bardzo prędko goią się wrzody.

§. 1632. *Aqua phagedaenica* czyli solucya sublimatu w wodzie wapiennéy, iest mniéy skuteczna niż solucya w prostéy wodzie. Większa część Merkuryuszu przez wapienną ziemię z solucyi opada. Prócz te-

tego, kompozycya tego preparatu iest bardzo różna; pospolicie na iedne uncyą wody biorą się dwa grana sublimatu. Używana bywa ta merkuryalna woda iak łagodne żżéraiące i oczyszczaiące lekarstwo, które razem suszy. Naybardziéy 1) w wenerycznych wrzodach i zastarzałych bez różnicy za pośrednictwem kompreſsek; tudzież na ziadliwe ropiące wyrzuty. 2) Do płókania na wrzody w gardle, czopku i t. d. Sama wapienna woda, zwłaszcza świeżo preparowana, iest do tego zamiaru zupełnie dostateczna, a gdy trzeba mocniéyszego kaustycznego lekarstwa, można się posłużyć solucyą sublimatu w destyllowanéy wodzie. Także powiększaią się skutki przez dodanie salmiaku.

Mercurius praecipitatus ruber.

§. 1633 Tego kaustycznego preparatu zwykło się używać 1) do czyszczenia zastarzałych wrzodów, na gąbczaste wyrostki w wrzodach obtwardziałych, gdzie odmiękczaiące leki nie skutkuią; w uporczywych chorobach skórnich, w świerzbie umieszany z tłustością. 2) W leczeniu ropiącey inflamacyi oczów, w gruczołkach powiek; na parchy głowy z przezornością. 3) Do przyspieszenia suppuracyi. Wrzody posypuią sie tym precypitatem. W zapaleniach gruczołów, które trudno ropieią. Jest on naystósowniéyszym do ułatwienia tego środkiem, gdyż się nie sol-

wu-

wuie i nie rozpływa, dla tego nieustannie iak obcy bodziec działa. P. *Bucholz* merkuryalną maścią z tego preparatu strawił polipa. *Mercurius praecipitatus ruber* zwykł się używać w proszku, którym posypuią się wrzody, albo się miesza do maści n. p. *basilicum* lub *digestivum*, przez to iednak umnieysza się moc iego. Gdy się tego lekarstwa długo-ciągle używa, może nastąpić saliwacya. *Balsamus ophthalmicus St. Yves*, do którego wchodzi ten preparat w różnych proporcyach, często szkodliwy bywa oczóm.

Mercurius praecipitatus albus.

§. 1634. Ten preparat iest łagodnieyszym kaustycznym środkiem, niż poprzedzaiące, i podobnież wysuszaiącym. Długo był w używaniu 1) iak szczególne lekarstwo na świerzb, i robił grunt do kompozycyy różnych maści ten wyrzut zpędzaiących. 2) Bardzo iest skuteczny na małe ropiące wyrzuty i wrzody w twarzy lub nosie, które są często nie mało uciążliwe. Miesza się z pomadą lub maścią różaną. 3) Wchodzi także pryncypalnie do bielideł, i innych lekarstw na plamy skórnie, piegi i t. p. Ciągłe używanie tychże, może bydź bardzo szkodliwe. W niektórych nawet przypadkach dostrzeżono po nim saliwacyi, cuchnącego oddechu i zepsucia zębów.

Ar-

Arsenicum album.

§. 1635. W powszechności Arszenik co do skutków równa się kaustycznemu sublimatowi. Solwuie się w kwasach, oleiach i wodzie, nie przezornie użyty zewnetrznie działa na ciało iak trucizna. Używanie iego iak chirurgicznego leczenia środka iest bardzo dawne. Arszenik był długo główną zasadą różnych sekretnych lekarstw, na raka i ziadliwe wrzody, które to lekarstwa dla owych dobrych skutków zachwalone były; iednak nie brakuie także na smutnych doniesieniach, iż po nieroztropnym zewnetrznym użyciu tego mineralnego ciała straszne przypadłości nastąpiły. Trzeba go zawsze z naywiększą ostrożnością zażywać.

§. 1636. W nowszych czasach pierwszy P. *le Febure* użycie iego w uszkodzeniach raka, znowu tak wewnetrznie, iak zewnętrznie zalecił, i odtąd rozmaicie z wielkim pożytkiem do leczenia tey choroby brany był arszenik. Miedzy innemi zewnętrznemi lekami, iest on naybardziey pomocny, lubo są także przypadki, gdzie on nic nie skutkuie. W używaniu arszeniku główny iest punkt ten, iżby do pewnego stopnia był osłabiony, i gwałtowne iego skutki złagodzone. Wtedy nie sprawuie on mocnego drażnienia lub bólu, bardziey uskutecznia mierne zapalenie, przez co chore cześci od zdrowych odłączaią się. — Żadny kaustyczny środek

dek nie działa tak na raka, iak czynić zwykł arszenik. Dla tego podobno, iż odrodna akcya w części przezeń naylepiéy odmieniona zostaie; lecz często to działanie nie idzie daléy, tylko do pewnego punktu.

§. 1637. Naybeśpiieczniéy można użyć arszeniku według sposobu P. *Justamond* w kształcie maści, do któréy dodaie się nieco *opium*. Bierze się trzy lub cztéry grana arszeniku, dziesięć gran *opium* i drachmę iedne ceratu, która to maść bardzo cienko rozciąga się na płótnie. Zatrzymuie ona szerzenie się choroby, i razem boleści uśmierza, lecz ten spósób wymaga długiego czasu. Uważano także, że arszenik nie iest tak skuteczny na raka w piersiach, iak na raka w twarzy. Może dla tego, iż się go nie dość mocno używa, gdyż rak piersiowy grubo narzucone ma brzegi. P. *le Febure* używał solucyi arszeniku w wodzie do mycia. Kazał cztéry grana arszeniku w dwóch funtach destyllowanéy wody solwować, i tym kilka razy przez dzień wymywać wrzody. Także zasypowano wrzody tłuczonym arszenikiem; ta applikacya iest nayboleśniéysza, i razem dla łatwego wsiąknienia nader niebespieczna. Maść, do któréy wchodzi drachma arszeniku, tyleż siarki, uncya destyllowanego octu i uncya bleywasowéy maści użyta była na raka w piersi z dobrym skutkiem.

§. 1638. P. *Justamond* użył także dla przytłumienia nieznośnego cuchnienia wrzodów rakowatych, nastepuiącego skutecznego lekarstwa: wziął 4 funty miałko tłuczoney siarki i funt ieden białego arszeniku, zmieszawszy, dał do szklaney retorty, wystawił na ogień przyzwoitym sposobem, aby sie to roztopiło. Znayduiąca się na dnie massa miałko utłuczona zachowana była do użycia, sublimat zaś arszenikalny odrzuconym został. Tym proszkiem kazał wrzody cienko posypować, niekiedy drugie tyle dodawał *flor. zinci*. To łagodne lekarstwo iednak ostrożnie używane bydź powinno. *Maść arszenikalna* służy w uporczywych wrzodach, skrofulicznych otwartych gruczołach, kaustyczność iey łagodzi się przez *opium*. Proszek P. *Bernhard*, do którego wchodzi: 2 drachmy cynobru, 8 gran popiołu z upalonych starych podeszew, 12 gran *sanguis draconis* i 40 gran białego arszeniku, albo się sucho posypuie, albo urobiony z trochą oleiu applikuie się na tak zwane rakowate wrzody na nosie, skroniach, czole, wargach, i znaleziony iest w tychże bardzo skutecznym lekarstwem. Formuie strup, który predzey lub poźniey sam przez ropienie odpada, wrzód dostaie czystą płaszczyzne, i goi się przez opatrowanie świeżą suszącą maścią.

Auri-

Auripigmentum.

§. 1639. Auripigmentum wchodzi do różnych niegdyś zachwalonych środków leczenia raka. Starożytni używali go także do czyszczenia wrzodów w gardle. P. *Rönnów* kazał go w cienkich łupinkach przykładać na wrzody rakowate, i goił rakowatości na wargach i piersiach. To opatrowanie iest bardzo bolesne. P. *Plenk* zachwala go łącznie z maścią *digestivum* na rozpadliny po rękach i nogach, które częstokroć opieraią się wszystkim leczenia środkom. Sekretne lekarstwo na raka wynalazku P. *Kortholt* ma w swym składzie *Auripigmentum* i *Mercurium sublimatum.*

Alumen ustum.

§. 1640. *Hałun palony* iest słabe kaustyczne lekarstwo; razem bierze on w siebie wilgoci, wysusza części, a potém robi strup twardy, dla tego na raz nie powinien bydź grubo posypany. Zwykł się przykładać 1) dla strawienia gąbczastych wyrostków w wrzodach, tudzież na pępku nowo-narodzonych dzieci, ponieważ nie bardzo mocno działa. Naybardziéy używany bywa w nieczystych wrzodach, nasypuie się utarty na proszek końcem noża. 2) Dla przyspieszenia odłączenia dobréy ropy, zwłaszcza gdy wrzody dla osłabienia wiele lecz wodnistéy ropy wydaią. On wzmacnia części i wilgoć wy-

 sys-

syssa. Dla strawienia bielma w oku zmieszany z cukrem; bierze się część iedna hałunu a sześć części cukru, i robi się miałki proszek.

Saccharum.

§. 1641. Cukier utarty i nasypany w otwarte wrzody działa iak łagodne trawiące lekarstwo i iak oczyszczaiące gąbczastych wrzodów. Te własności chwali P. *Baldinger* na plamy rogowéy błony, gdy się robi mieszanina z równych części cukru, bolusu i weysitynu *(cremor tartari)*, które iak naymieléy razem utarte albo się zadmuchuią w oko, albo się pezlem wpuszczaią. 2) Cukier użyty iak tabaczka sprawuie kichanie. 3) Do enem dodany dla małych dzieci powieksza drażnienie.

Sabina.

§. 1642. Ta roślina ma smak ostry palący i gorzki. Ususzona iest lekarstwem łagodnie trawiącym. Używana bywa naybardziéy na gąbczaste wyrostki i wrzody, na guzy, które łatwo znowu rosną, trzeba obrane ziele na miałki utłuć proszek. W niektórych mieyscach zwykł się używać dekokt sabiny do mycia na zpędzenie świerzbu.

Płyn-

Płynne kaustyczne Leki.

Spiritus Salis.

§. 1643. Kwas soli kuchenney rozcieńczony wodą lub przyiemnym iakim syrupem nie działa iak kaustyczne lekarstwo lecz tylko wściąga. Używany bywa z miodkiem różanym lub tinkturą miry w ziadliwych wrzodach na górniey wardze. Na szkorbutyczne wrzody, gąbczaste wyrostki na powiekach i rogówey błonie. *Van Wy* zachwala go w inflamacyi oczów. Używa sie także zmieszany z wodą do fomentacyi w podagrze.

Spiritus Vitrioli.

§. 1644. Naypospoliciey ten rozcieńczony kwas używany bywa do strawienia małych wyrostków, brodawek, oraz małych torbiastych wzdeć. Zmieszany z różanym miodkiem skuteczny iest na grzybki w ustach. Dodawszy do niego przyzwoitą ilość wody używany bywa iak czyszczące wściągaiące lekarstwo, na świerzb i t p.

Butyrum Antimonii.

§. 1645. Ten chimiczny produkt iest bardzo mocnym zżeraiącym lekarstwem; wszakże używane tylko bywa do strawienia małych przeciwnaturalnych wyrostków, bro-

brodawek i t. p. P. *Löffler* trawi nim polipy: posmarowawszy mieysce, zaraz toż obmywa mlékiem. Polip tym sposobem idzie w gnilność i niszczy się. W wrzodach, albo gdy chcemy wielkie mieysce trawić, nie trzeba tego lekarstwa używać; rozchodzi się łatwo daléy, i nie można uśmierzyć zapalenia i bodzca. P. *Janin* szczególniéy zachwala to kaustyczne lekarstwo na plamy rogowéy błony. Posmarowawszy iak naycieniéy, zaraz się letnim mlékiem obmywaią mieysca. Ta kuracya nie iest zawsze bespieczna.

Olea Aetherea.

§. 1646. Oléyki eteryczne *cinamomi, caryophyllorum, cajeput, rorismarini, camphorae* i t. p. są bardzo ostre, iż nawet kości zżéraią; używane bywaią do uspokoienia boleści zębów, gdy te od wydrążałego lub spruchniałego zęba pochodzą. Są także gatunki mleczów, których ostry sok działa iak słabe lekarstwo kaustyczne.

WYDZIAŁ II.

Leki palące, Cauterisantia.

§. 1647. Pod tym nazwiskiem rozumie się trawienie ciała rozpalonym z żelaza, śrebra, złota sporządzonym instrumentem. Palenie instrumentami należy mię-

dzy

dzy naydawnieysze leczenia środki. *Hippocrates* miał te choroby za nieuleczone, które sie przez palenie nie polepszaią. W nowszych czasach instrumenta palące maią kształt mnieу straszny, że zaś niestósuią sie do geniuszu naszego wieku, przeto nie często używane bywaią, daleko zaś częściey używa się palących cylindrów, które sprawuią bói pewnie mnieyszy, gdyż skutek rozpalonego żelaza iest nierównie prędszy i mocniey przenikaiący.

§. 1648. Ogień różnym spsobem działa, podług applikacyi onegoż. W miernym stopniu iest skutecznym drażniącym lekarstwem, zwłaszcza palenie powoli cylindrami. Uważa się także, iż iest tym wiekszy pożytek, im ogień czuley działa. W wyższym stopniu posiada ogień własność wysuszaiącą. Przez gorącość, szkodliwe wilgoci wysyssaia sie, z tego powodu zwykło sie używać palacych środków w pruchnieniu kości, gdy ropa tkwi w komórkach; w pruchnieniu kości łzowey, zębów i t. p. Także zagoienie starych wrzodów może się przez nie przyspieszyć, gdy się rozpalone żelazo, lub zarzyste węgle tak blisko cześci trzymaią, ile chory znieść może.

§ 1649. Ogień w naywyższym stopniu ma moc niszczącą, i wtedy robi przyskwarek, albo cześci obraca w wągiel. Tego stopnia trzeba niekiedy użyć 1) dla *zastanowienia krwotoków*, gdy dla stanu cześci innych lekarstw użyć nie można n.

p.

p. w krwotoku z arteryi zwaney *ranina*, albo z podniebienia; w gąbczastych wyrostkach na dziąsłach i t. p. 2) W *ukąszeniu od psa wściekłego* dla zniszczenia jadu. Już *Celsus* zalecał był ten sposób, a z nowszych lekarzów *Decker*, *Schmucker* i inni. Zdaie się iednak, że kaustyczne leki, które w poprzedzaiącym wydziale są wymienione, mieysce palących leczenia środków zastąpić mogą; albo gdy chcemy tych ostatnich wziąść do pomocy, wtedy naystósownieysze iest wypalenie rany prochem strzelniczym.

§. 1650. Podług niektórych doświadczeń palenie w tyle głowy rozpalonym żelazem dwa palce szérokim, miało uleczyć czarną katarakte. P. *Franck* w pewnym przypadku, gdzie po uszkodzeniu głowy wzrok był bardzo osłabiony, gwiazda oka rozszérzona i niemaiąca czułości, użył rozpalonego żelaza w tyle głowy, a wewnętrznie dawał *infuzyą Amiki*. W 14 dniach był chory zupełnie wyliczony. Podobnież użył P. *Franck* rozpalonego żelaza w kurczowym zamknieciu gardziela, które na żadne applikowanie lekarstw ustąpić nie chciało. Francuscy lekarze używali nawet za lekarstwo promieni słonecznych przez palące szkło skoncentrowanych, i takim sposobem goili zastarzałe, ukryte rakowate wrzody, mrożne bolaki, torbiaste wdzęcia i t. p.

Mo-

Moxa.

§. 1651. W dawnych czasach, gdzie palące leczenia środki stanowiły ważną część lekarskiéy sztuki, różnych używano istot do kauteryzowania w tym mniemaniu, iż składaiące onychże części wchodzą w same części ciała. Chińczykowie i Japończykowie naywięcéy używali tak zwanéy moxy czyli kręgiełków z wełny bilicy prostéy (*artemisia*), które oni na chorą część kładli, i oneż wypalali. Egipcyanie robili ie z bawełny; Arabowie palili gąbkami, a inne narody korą drzew różnych.

§. 1652. W nowszych czasach P. *Pouteau* wskrzesił znowu używanie tego sposobu. On odmienił także figurę kręgla i zrobił wałeczki nazwane *cylindrami palącemi*. Naiedno wychodzi, iakikolwiek weźmie się do tego materyał, byleby był palny, pospolicie robią się z bawełny lub lnu. Sporządzaią się cylindry blisko cal ieden wielkie, bawełna niepowinna bydź zbyt tęgo, ani zbyt wolno związana; w pierwszym przypadku nie wypala się cylinder aż do gruntu, i uchybia się cel zamierzony, w drugim zaś prędko gaśnie ogień. Stawiaiąc taki cylinder, odwilża się skóra, albo spodek cylindra, i mieszkiem lub wachlarzem poddyma się, aby się wypalił.

§. 1653. Działanie tego leczenia środka, rozciąga się aż do kości; skóra przemie-

mienia się w strup, a na mieyscu znayduią się wszystkie stopnie spalenia. Jeżeli ból iest bardzo mocny, albo tkwi głęboko, rzadko iest dosyć na iednym cylindrze trzeba dwa i trzy na ten sam strup, albo przynaymniey w bliskości onegoż postawić. Niektórzy proponowali mieysce wypalone zamienić potém w wrzód źródełkowy, lecz skutek tego nie iest osobliwy. Nie zdaie się działanie tego lekarstwa zasadzone bydź tylko na wypróżnieniu, ale bardziey na drażnieniu i przeciwdrażnieniu, ktore się przez toż uskutecznia. Głębiey wchodzi, niż inne drażniące leki. Niektórzy Angielscy lekarze od nieiakiego czasu bardzo ograniczaią używanie palących cylindrów; iednak niepodobną iest rzeczą, aby kaustyczne lekarstwa zupełnie zastąpić mogły ich mieysce. Działanie ssących naczyń bardziey się przez nie powiększa, a utkwione wilgoci przez gorącość ulatuią, co się nie dzieie przy żadnym zżeraiącym lekarstwie.

§. 1654. Zwykło się używać palących cylindrów: 1) do leczenia nieustaiących mocnych bolów zwłaszcza artrytycznych, które się usadowiły w iakiey części. W zastarzałych rumatyzmach, w scyatyce, podagrze. Przeciw chronicznym womitóm stawiaią się na dołku sercowym. 2) W stawowych wzdęciach, które pochodzą od przeniesienia się rumatyzmu z iednego mieysca na drugie. P. *Molinelli* używał onych w dretwiałości stawów. Jeżeli się che-

choroba ieszcze nie ustatkowała, można ią przez cylindry od iedney części do drugiey pędzić, nieroztropne onychże użycie bywa często szkodliwe. P. *Pouteau* zachwala ie także w letargowych i paralitycznych przypadłościach, od ciężkiego uszkodzenia głowy pozostałych, gdy się stawiaią na czaszce; atoli wszystkie doświadczenia miały szkodliwe wypadki; znaleziono bowiem twardą mózgową błonę mocno zapaloną.

WYDZIAŁ III.

Środki sztucznie wrzodawiące. (*Ulcerantia artificiosa.*)

Fonticuli.

§. 1655. Chirurgia w praktyce swey zwykła także według wymagaiącey potrzeby robić sztuczne wrzody, ktore nazywa *źródełkami* (fonticuli), *zawłokami* (setacea). Takowe na powierzchni ciała zrobione otwory, prawie powszechnie w chronicznych chorobach, uważane są za leczenia sposoby, zepsute części krwi wyprowadzaiące, soki za czasem wyczyszczaiące i zdrowie znowu przywracaiące. Przyznać iednak potrzeba, iż dobre skutki, które maią te chirurgiczne środki, zle są tłómaczone.

§. 1656. Sztuczne wrzody nie są żadnemi oddzielaiącemi organami, przez kto-

któreby chore części ze krwi wyprowadzone, zdrowe zaś w ciele zatrzymane bydź mogły. W wielu nawet przypadkach są one zdrowiu szkodliwe; gdyż ropę w krew wprowadzaią, a w stosunku wyprowadzaney wilgoci siły chorego osłabiaią. Dobre onychże skutki zawisły szczególnie 1) od ciągłego rażenia, które sprawuią, przez co wzniecaią nową akcyą w ciele znoszącą przeszłe chorowite akcye. 2) Uskuteczniaią nowe patologiczne odłączenie, przez które wstrzymane bydź mogą inne przeciwnaturalne odłączenia. Po części także, iak skoro z długo ciągłego wypróżnienia soków nastąpić może osłabienie wzruszliwości w pobliskich częściach. Dla tego nie są bardzo znaczne korzyści, których się spodziewać możem od apertur. Naywięcey skutkuią w mieyscowych wadach.

§. 1657. Między innemi chorobami szczególniey zachwalone są 1) w chorobach płucnych, i gdzie zasada iest do suchot; lecz tu są tylko w pierwszym i drugim gradusie zbawienne. Gdy obciążenie piersi pochodzi od iakiego zatrzymanego wypróżnienia, lub od wpędzonego nazad wyrzutu, wtedy apertura pomocna bywa, lecz ta musi bydź wielka. 2) W zastarzałych rumatycznych boleściach; w zapaleniu piersi; w dychawicy i nieustaiącym kaszlu. 3) Gdy chorzy obarczeni są rozmaitemi skórniemi wyrzutami, bolesnemi oczami, wzdęciami gruczołów i tym podo-

dobnemi przypadłościami. 4) Na pozostałe po złéy ospie przypadłości.

§. 1658. Pospolicie do apertur obieraią sie takie mieysca, gdzie iest wiele tłuszczu lub tkanki komorkowatéy, na ręce miedzy muskułami *deltoideus* i *biceps*; na udzie między muskułami *vastus internus* i *gracilis*; na łydach miedy muskułami *gastrocnemius internus* i *solaeus*. Na chudych cześciach na samych muskułach zamocno drażnią, i sprawuią wielkie zapalenie, albo usychaią łatwo. Wielkie naczynia, nerwy, szczegna muszą bydż także ochronione. Im bliżéy kładą się mieysca, gdzie ma siedlisko choroba, tym więcéy trzeba sie spodziewać od nich skutku.

§. 1659. Robią się apertury w rózny sposób. Nayposzpoliciéy robi się incyzya w skórze, a w ranę kładzie się ziarno grochu. Daleko dogodnieyszy iest sposób podany od P. *Evers*, podług którego tak długo przykłada się mały pryszczący plaster, pőki sie nie zrobi bąbel, który się nacina, a potém kładzie się groch prosty, lub tyczny mały. Tenże utrzymuie sie w mieyscu za pośrednictwem kompreski pasmarowanéy maścią *digestivum* i opaski. Pęcznieie on prędko, i robi w mieyscu bruzdę, dla tego opatrzenie piérwsze powinno trzy dni leżeć. Daley zaś kładzie się codziennie groch świeży, a nań kawałek ceraty i opaska. Jeżeli ropienie nie iest dość mocne, więc zamiast grochu bierze sie pomarańczyk, albo gałecz-

łeczka zrobiona na tokarni z korzenia goryczki, ciemierzycy czarney lub fiałkowego korzenia (*iris flor.*), albo też przykłada się kawałek wilczego łyka. Jeżeli ropienie iest zamocne, więc zawięzuie się rana na sucho. Niekiedy wyrasta dzikie mięso. Gdy iest upływ wilgoci wielki, a do tego z ulgą chorego połączony, wtedy zagoić aperturę iest niebespieczno, pospolicie nie łatwo goi się rana, gdy natura przyzwyczaiona iest do niey. W przeciwnym zaś przypadku, można śmiało zagoić wrzód bez obawy szkodliwego skutku.

Setaceum.

§. 1660. Starożytni lekarze zwykli te wrzody robić zapomocą szczeci świnniéy, ztąd pochodzi nazwisko *setaceum*, które w iezyku polskim zowie się *zawłoką*. Względem skutków w istocie równa się zawłoka aperturze. Różnica w tym tylko iest, iż w zawłoce utrzymuie się ropienie przez sznurek, który się przeciąga z obustron ostrą igłą między muskułami i skórą. Zawłoka sprawuie mocnieysze rażenie połączone z wielkim bólem, które potém większe ropienie uskutecznia. Dla tego u słabowitych i bardzo tkliwych osób applikowanie zawłoki mieysca nie ma; wilgoć z rany upływaiąca nie iest właściwie ropą lecz tylko ostre *serum*.

§. 1661. Zawłokę można robić na każdéy części ciała; nayczęściey kładzie

się

się 1) na karku w chorobach i wadach głowy. W uporczywych defektach oczów, w zasłonieniu błony rogowey, w ustawicznym płynieniu oczów, w leczeniu fistuły łzawey, puchliny wodney w głowie, w głuchocie, na parchy głowy, na wrzody uszach i t. d. 2) Na piersiach między żebrami w pierwszym gradusie suchot. P. *Brendel* zachwala bardzo zawłokę w leczeniu zropiałych płuc; wszakże gdy ta choroba doszła do znacznego stopnia, wtedy mniey się spodziewać trzeba pomocy od zawłoki niż od apertury, a słabowity chory bardziey się obawiać ma powiększenia febry. P. *Bromfield* zaleca zawłoki w chorobach piersiowych, gdzie konsumpcya nadchodzi. 3) Kładą się zawłoki na udach w artrytycznych przypadłościach, w scyatyce. 4) Tak zwane zimne wzdęcia przez zawłoki przyprowadzaią się do ropienia; przeciągaią się także przez wole i inne mięsne wzdęcia. 5) Dla otworzenia wrzedzienic, do których powietrze wchodzić nie powinno. W ropieniach w pobliskości dołków stawowych. 6) P. *Pott* zaleca także zawłokę do otworzenia ruptur wodnych, lecz ten sposób leczenia ma wiele przeciw sobie zarzutów. 7) Na przyspieszenie wydrążałych wrzodów zrośnienia. W ranach postrzałowych.

ROZ-

ROZDZIAŁ III.

o Lekach krwotoki hamuiących. (*Haemostatica.*)

KLASSA III.

§. 1662. Krwotok dwoiakim sposobem może bydź hamowany, iak się iuż przy podziale heroicznych chirurgicznych leków namieniło, to iest przez środki fizycznie lub mechanicznie działaiące. Piérwsze, biorąc w ogólności, należą do klassy ściągaiących leków, tylko w tym zachodzi różnica, iż hamuiące krwotoki przyprowadzaią soki zwiérzęce do zsiadania się (*coagulatio*); ściągaiące zaś leki przez mocnieysze spaianie pomnażaią skupienie się i nieiako zmarszczenie stałych części.

§. 1663. Użycie téy klassy leków do hamowania iakiego znacznego krwotoku iest bardzo niepewne i niedostateczne, cała ich moc zasadza się na tym, iż nieiaką zatyczkę robią, gdy się krew przez nie zsiada. Lecz w krwotokach z arteryy, nie będąc dobrym obwiązaniem wsparte, nie są dostatecznym hamowania środkiem. Przy wielkich operacyach są cale nie użyteczne, gdyż z iednéy strony bardzo powiększaią bodziec, a tęga opaska niebespieczne przypadłości wzniecić może. Przeto środki mechaniczne przed innemi fizycznemi maią piérwszeństwo

Wpra-

Wprawdzie w lekkich przypadkach mogą bydź użyte, iednak i wtedy nacisk mechaniczny wiele dopomaga.

§. 1664. Przyczyny wylewów krwi, czy przeciwnaturalnych, czy tylko nadzwyczaynie pomnożonych, są różne. Naypospolitsza iest 1) pełnośc krwi tak prawdziwa iak i nieprawdziwa; 2) słabość albo chorowita drażliwość poiedynczych części i kurcze, przez co się usposobić mogą kongestye krwi i nieregularna cyrkulacya; 3) zranienia i uszkodzenia naczyń krwistych. Podług różności części, prócz zewnętrznych ran, które na wszystkich cześciach zdarzyć się mogą, dzielą się krwotoki na krwi płynienia z nosa, plucie krwią w kaszlu, rzyganie krwią, hemorroidy, upławy maciczne, krwawe moczenie, w których to przypadkach połączenie wewnętrznych lekarstw z zewnętrznemi iest bardzo stósówne nawet potrzebne.

I. Leki fizycznie działaiące ściągaiące. (*Styptica.*)

Vitriolum Caeruleum.

§. 1665. Ten koperwas iest od innych gatunków naymocnieysze lekarstwo ściągaiące, którego nim *Agaricus* wynaleziony był, powszechnie do hamowania krwotoków używano. Słusznie applikowanie téy metallicznéy soli iest zaniedbane,

Skutki iey są dwoiakie: robi zsiadłą krew, i razem ściąga naczynia, lecz przy tym szkodliwa iest, iż się rozpływa po całey ranie; tudzież drażni nerwy i włókna muskułów, wzniecaiąc gwałtowne przypadłości. Gdy strup zawcześnie odchodzi, na nowo powstaie krwawienie. — *Aqua styptica* zalecona iest od P. *Sydenham* do hamowania mocnego krwi płynienia z nosa, za pomocą zwinioney kompreski przykładaną. Ta woda bardzo ściąga, można zamiast téyże użyć solucyi *vitriol. Martis artificialis* lub *aluminis*. Bierze się pół drachmy do dwóch uncyy wody.

Alumen.

§. 1666. *Helvetius* zachwala hałun iak nayprzednieysze lekarstwo na krwotoki wszelkiego gatunku. Z tym wszystkim używany tylko bywa w płynieniu krwi z nosa, ust, zębów i w macicznych upławach łącznie z dekoktami ściągaiącemi. Przykłada się także w proszku na płótnie wprzód odwilżonym.

Acida Mineralia.

§. 1667. Kwasy mineralne przyzwoicie wodą rozcieńczone są także styptyczne, i w czasie potrzeby mogą bydź użyte iak lekarstwa krwotoki hamuiace. Przecie nie są tak dogodne, iak hałun, gdyż u tkliwych osób wydaią skutki żéra-

ra-

raiące i drażniące. Wszakże sam tylko kwas koperwasowy może służyć do tego zamiaru. Kwas soli kuchenney choć ścieńczony, zbyt razi, a saletrzany mało ściąga.

Aqua Traumatica Theden.

§. 1668. Wiadome lekarstwo na lekkie krwotoki, które się składa z równych części octu i spiritusu złączonych z cukrem i kwasem koperwasowym. Drażni naczynia i uskutecznia ściągnienie, co iest przyczyną, że lekkie rany od niego wkrótce się goią.

Spiritus Vini.

§. 1669. Mocny spiritus winny mniey hamuie krwotoki niż słabszy, gdyż prędko ulatuie. Z tym wszystkim to lekarstwo służy tylko w małych krwotokach lub pod czas chirurgicznych operacyy. Sciąga stałe części, i robi ie twardemi.

Acetum Vini.

§. 1670. Ocet winny, a bardziey koncentrowany, posiada również moc hamuiącą krwotoki. Działa tylko za pomocą swego bodzca. Zwykł się używać w krwi płynieniu z ust lub z nosa; także w krwotokach macicznych zwłaszcza w czasie ciąży, tudzież w lekich zranieniach.

Aqua frigida.

§. 1671. Zimna woda, lód, śnieg przyłożone na rane ściągaią otwory naczyń, i osłabiaią reakcyą. Od dawna były te leczenia środki w używaniu według nawodu natury; nawet w wewnętrznych chorobach, w rzyganiu krwi, zimne obkładania piersi, w macicznych upławach skrapiania zimną wodą skutecznie używane bywaią.

II. Środki Mechaniczne.

Turnikiet.

§. 1672. Naygłównieyszy środek hamowania wielkich krwotoków iest przyłożenie turnikietu. Wynalezienie tego instrumentu przypadło miedzy 1670 i 1680tym rokiem; zdaie sie, iż autorem iego był P. *Morell* w czasie oblężenia *Besancon* w roku 1674. Pierwszy turnikiet iego iest bardzo prosty. Wszystkie naczynia krwiste i nerwy zarówno ściska, dla tego iest bardzo skuteczny przy amputacyach, gdzie cały członek trzeba zrobić nieczuły, i gdzie zależy na tym, aby chory utraty krwi nie poniósł.

§. 1673. W nagłey potrzebie można taki turnikiet od razu sporządzić. Pruski polowy turnikiet iest niewiele odmienny. Składa sie z cztérech części: 1) z szérokiéy mocno tkanéy taśmy z sprzęczką;

ką; 2) z poduszeczki skórzanéy wypchanéy wełną lub włosiem końskim; 3) z kawałka skóry na podkładkę; 4) z krępulca gładko utoczonego, cztéry cale długiego przyzwoitéy proporcyi. Applikowanie dopiero opisanego turnikietu, iest nieco niedogodne, i wymaga dwóch rąk, których nie zawsze mieć można, dla tego sama osoba nie może go sobie założyć bez pomocy drugiéy. Krepulce trzeba przytrzymać, gdyż ściągniona taśma folguie.

§. 1674. Téy niedogodności zapobiec można, przez umocowanie tasiemki do skóry, którą tasiemką przywięzuie się krępulec; albo można na zwyczaynéy taśmie ku końcóm, gdzie się pętlica robi, krótszą i weższą tasiemkę umocować, i tąże po ściągnieniu taśmy przywiązać krępulec. P. *Lobstein* poprawił ten turnikiet, i przez to dogodnieyszym go zrobił do użycia iak polowy hamulec, lecz applikowanie tego instrumentu wymaga dłuższego czasu niż powyżéy opisany.

§. 1675. Turnikiet na niektórych tylko mieyscach przyłożony bydź może, na rece, gdzie *arteria axillaris*; na udzie, gdzie *a. cruralis*, na głowie, gdzie *a. temporalis*; na piersiach, gdzie *a. intercostalis* leży. Jest on tylko doczasowym pomocnym środkiem, aby ligature lub przyzwoite opatrzenie zrobić można. Zostawiwszy go dłużéy, podpada cześć gangrenie i utraca życie. Nad urządzeniem tego w sztuce praktycznéy potrzebnego

spo

sposobu hamowania krwotoków wielu Chirurgów pracowało; między innemi szczególniey PP. *Petit*, *Garengeot*, *Morand*, *Freeke*, *Savigny*, *Stodart*, których wynalazki i poprawy obacz w Rozdziale VI.

Ligatura.

§. 1676. Podwiązanie arteryi robi się igłą i nicią. *Ambrotius Paraeus* był piérwszy, który tego sposobu używał. On pincettą uchwycił arteryą i nicią podwiązał. Następnie P. *Patin* wynalazł szczypciążki do przyciągania arteryy. P. *Schmucker* poprawił ten instrument. Arterye i przyległe włókna muskułów, naczynia, nerwy razem podwiezywaną. Ten sposób w nowszych czasach słusznie iest zarzucony. Jest on bolesny, a przytym niepewny.

§. 1677. Chcąc użyć przyzwoitego podwiązania sposobu, trzeba same tylko naczynie krwiste bez przyległych mu części podwiązać. Tak czynił piérwszy P. *Warner*, a po nim P. *Sharp* wiele się przyczynił do ugruntowania tego sposobu. *Cheselden* i *Bromfield* wynaleźli kleszczki do ułatwienia tey operacyi. Do naczyń małych iednak naydogodnieysza iest pincetta. Dobrze zrobione podwiązanie, nie ma żadnych złych skutków, i iest naypewnieyszym środkiem hamowania krwotoków. Nawet mało, albo cale żadnego nie sprawuie bólu, i przy nim można drugie

gie stósowne leki applikować, ponieważ mocne obowiązanie, cale iuż nie iest potrzebne.

Agaricus Chirurgorum.

§. 1678. Wiadoma do ekonomiczney potrzeby służąca hubka, gdy iest tak mieka, iż się iak wełna ciągnąc daie, w hamowaniu krwotoków zastępuie mieysce szarpii. Jéy skutki są iednak ograniczone podług stopnia nacisku, który się nią uskutecznia. Bez kompresſsyi iest ona nieskuteczną. Gdy się przykłada kawałek gruby, wtedy ginie nacisk. Także mieysce, gdzie się przykłada hubka, nie powinno bardzo krwią płynąć, bo wtedy ona nie lipnie. *Spongia marina* może bydź tym samym sposobem użyta, obiera się tylko cześć mięka włóknista. *Bovista* iest mięka, włóknista gąbka, która w skutkach równa sie hubce. Ma delikatny w sobie pyłek, po polsku zowie się *purchawką.*

§. 1670. Do téy klaſsy krwotoki hamuiących środków należą także *tampony, kłębki z szarpii i papieru* i tym podobne zatykadła, które tylko przez nacisk i narząd opatrzenia skutkuią. Nakoniec z pożytkiem także zwykło się używać do hamowania krwi *krochmalu*; tłuczonéy *Arabskiey gummy*, i wielu innych proszków, którémi się krwawe rany zasypuią.

ROZ-

ROZDZIAŁ IV.

o Środkach krew umnieyszaiących.

KLASSA IV.

§. 1680. Przez środki krew umnieyszaiące rozumieią się w Chirurgii sposoby upuszczenia krwi, z większych lub mnieyszych naczyń. Takowe leczenia środki wspomnione iuż w Rozdziale VI. Części IV., gdzie się o działaniach chirurgicznych zbytek krwi umnieyszaiących mówiło, zasadzaią sie na czterech szczególnych czynnosciach, z których 1sza zowie się *phlebotomia*, to iest upuszczenie krwi z weny; 2ga *arteriotomia*, to iest otworzenie arteryi; 3cia *scarificatio*, to iest mieyscowe wypróżnienie krwi przez incyzye małe; 4ta *hirudinum applicatio*, to iest krwi z mnieyszych naczyń odciągnienie przez piiawki.

§. 1681. W ciele zupełnie zdrowym proporcya potrzebnych do życia wilgoci iest w pewney naturalney równo-wadze z wielkością iego. Gdy się krwi większa ilość zbierze, niż do utrzymania życia i zdrowia potrzeba, wtedy powstaie pełność krwi (*plethora*) i rozdęcie naczyń. Wtedy krew działa iak środek drażniący, włókna naczyń konwulsyynie się ściągaią, a funkcye ciała nieustannie przeszkodę cierpią. Naybliższy skutek pełności krwi, iest prędsza cyrkulacya, burzenie,

roz-

rozpalenie, konjestya. Naybardziey dzieie się zapęd ku wnętrznym częściom.

§. 1682. Fizyologowie dostrzegli, iż większa iest ilość krwi w arteryach, niż wenach u młodych ludzi, a mnieysza u dorosłych. W dalszym zaś życiu, iak arterye powoli coraz staią się tęższe i miąższe, tak ilości krwi w naczyniach tych następnie ubywa, przeciwnie zaś w wenach przybywa, i wreszcie w tychże więcey się krwi znayduie niż w arteryach.

§. 1683. Utrata krwi przez upuszczenie, ieżli nie iest za mocne, w kilka dni znowu się powraca. Wszystkie odłączenia w ciele pomnażaią się, appetyt iest lepszy, wypróżnienia zas są zmnieyszone. Wprawdzie można ztąd wnosić, iż iedno mierne upuszczenie krwi niepowinno mieć bardzo znakomitych skutków. Mimo to iednak, każdy bez dostateczney przyczyny przedsięwzięty upust, iest zawsze szkodliwym zdrowiu, niebacznym nadwerężeniem praw natury, które nie zostaie bez odniesienia kary.

§. 1684. Uważaiąc ziawiska pod czas krwi puszczania nayłepiey można oznaczyć skutki tego wypróżnienia. Słabowite osoby po utracie kilka łyżek krwi wpadaią w mdłosci i uciśnienie, na ich czoło wychodzi zimny pot, kolor twarzy iest blady, żądaią odwiązania opaski i odpinaią swą odzież, aby tylko oddychać mogli. Jak szkodliwe iest upuszczenie krwi w febrach astenicznych dawszy się zwieść

od

od zdradliwego pulsu, iest dobrze wiadomo. Gdy utrata krwi iest zawielka, konstytucya niepotrafi iéy zwyciężyć.

§. 1685. Krwi upusty ze zwyczaiu lub dla zapobieżenia chorobom czynione są także często środkami, które stan zdrowia pogorszaią, i ciało do chorób przysposabiaią. Są one bardziéy niebespieczne, gdyż niekiedy po miernym upuście, który się wprawdzie nie czyni w czasie zbytecznym, daie się zdradliwie uczuć przyiemne wypróżnienie i polepszenie, które łatwo może dać pochop do powtórzenia, zwłaszcza gdy fałszywa pełność krwi stała się okazyą.

§. 1686. Tym szkodliwsza iest utrata krwi owym, którzy mało iéy maią, są słabowici i wynedznieni. Także u dzieci wielkiéy ostrożności trzeba. Są iednak przypadki, gdzie upust krwi iest potrzebny n. p. w odrze. U starych karmienie iest niedoskonałe, dla tego bardzo oszczędnie trzeba się obchodzić z szafowaniem krwi, gdy onegoż przypadłości zbytniéy krwistości i konjestye ku głowie nie wymagaią. Tym mniéy znoszą krwi umnieyszenie gnilne i nerwowe febry.

§. 1687. W prawdziwych chorobach gastrycznych, wielce iest potrzebna przezorność. Ziółciowe zapalenia, gdy są w powstaniu, mogą bydź należycie uleczone przez womity bez wszelkiego krwi puszczenia. Wprawdzie bywaią przypadki, że te choroby połączone są z istotną krwi

peł-

pełnością i przypadłościami inflamacyi; takowe iednak szczeguły wymagaią zawsze wiele doświadczenia, i prawey bystrości, aby rozeznać pozorne przypadłości, a upuszczenie krwi powinno się zawsze dziać z naywiększą ostrożnością i skąpą ręką.

§. 1688. Wzniecenie upływu krwi w niektórych chorobach, iest bardzo zbawienne, sama nawet natura pokazuie tę drogę, aby pełności krwi zapobiedz, i naturalną równo-wagę ciała, znowu przywrócić. Takowe przypadki są 1) w prawdziwym zbytku krwi, i onegoż skutkach; 2) w prawdziwych zapaleniach i stenicznych chorobach, gdzie się znayduią z sobą połączone zbyt gwałtowna reakcya i mocna wzruszliwość. Krwi zmnieyszenie iest nayważnieyszym lekarstwem na osłabienie wzruszliwości, na przyspieszenie rozpędzenia, i na oddalenie ropienia i gangreny; dla tego też upust krwi iest gwałtownie potrzebny w zapaleniu ważnieyszych wnętrzności, płuc, kiszek i innych, albo dla zapobieżenia, lub dla odwrócenia inflamacyi.

§. 1689. Lubo ważne iest umnieyszenie krwi w chorobach zapalistych, przyznać iednak potrzeba, iż używanie onegoż, iest zbyt powszechnie oznaczone. Starożytni mało względu mieli na działanie sił życia w tych chorobach. Obchodzili się oni z ciałem iak z iaką hidrauliczną machiną, a przez zmnieyszanie mas-

sy

sy krwi, było ich głównym zamiarem, aby pozostała gęsta krew tym łatwiey rozrzedzoną bydź mogła. Nigdy iednak zapominać nie trzeba, że nie tak ilość krwi, która się ciału odciąga, ale bardziey sposób, iak ta utrata siły życia narusza, uważany bydź powinien, i że mamy inne ieszcze środki, które te siły zmnieyszaią, bez tak wiele krwi odeymowania. Upuszczenie krwi nigdy powszechnie mieysca mieć nie może w każdym gatunku zapalistych chorób. Wielki iest błąd mniemać, iż w każdey chorobie piersi, w każdym gatunku pleury lub peripneumonii krwi upuścić należy. Przez to bardzo przyspieszony bydź może przechód do suchot, i do trawiącey gorączki. W ogólności iest bardzo niesłuszną rzeczą, starać się uskromić zapalistą febrę przez krwi upusty. Nawet powstaiące od mieyscowych przyczyń zapalenia, po uszkodzeniach, po chirurgicznych operacyach wymagaią pewnego ograniczenia. Zgoła nigdy nie trzeba poznawać indykacyy do krwi puszczenia z poiedynczych symptomatów, lecz uważać ie summarycznie należy.

§. 1690. W skupieniu krwi i ważnych konjestyach w poiedynczych częściach, ieżli niepochodzą od kurczów, zwłaszcza w krwi płuciu i rzyganiu; niemniey w przytłumionych krwotokach umnieyszenie krwi iest bardzo skuteczne. Wypróżnia ono osnowę krwistych naczyń i osłabia siły całego ciała. Lecz to nie iest prawdą,

iż

iż przez wypróżnienie krwi może sie stać rewulsya i ściągnienie soków. Skutki krwi zmnieyszenia, są podług wszelkich doświadczeń nayoczywistsze, im bliżey cierpiącey częsci uskutecznione bydź może, albo gdy samo otworzone naczynie z nim iest w związku. Na dowód tego służą mieyscowe krwi wypróżnienia, które częstokroć w momencie pomagaią. Mimo to iednak w niektórych przypadkach wypróżnienie na iakiey odległey części, ma pierwszeństwo przed lokalną ewakuacyą, albo musi poprzedzić mieyscowe wypróżnienie. Niekiedy szczególne także okoliczności prowadzą Chirurga. Przystępuię teraz do mówienia o gatunkach krwi zmnieyszania.

I. Phlebotomia.

§. 1691. Zwyczayne krwi puszczanie iest iedna z naydawnieyszych chirurgicznych operacyy, którey początek iest cale niewiadomy. Zwykło się krwi puszczać z szyi, ręki lub nogi, które dopiero wymienionych części żyły do cięcia obierane bydź powinny, iakie narzędzia do puszczenia z nich krwi naylepiey służą; iaka ilość teyże podług zdania doświadczonych w sztuce lekarskiey mężów, upuszczona bydź może lub nie może, opisało sie iuż w Rozdziale VI.

§. 1692. Upust krwi iest tylko prezerwatywą. Znosi uciążliwości zbytku

krwi

krwi tylko doczasowo, a nie na zawsze, ani przeszkadza, by się nie powróciły. Szczególne indykacye potrzebnego krwi wypróznienia są: 1) *puls pełny, wytężożony i twardy*, oraz stan steniczny, gdzie iednak bywaią ważne excepcye. W niektórych chorobach iest słaby i mały puls, a przeciwnie indykacya wymagaiąca krwi upustu. Przed wszystkim, nie trzeba zamieniać pulsu przytłumionego od zbyt wielkiego napełnienia żył systematu. Podobnież może bydź puls twardy i wytężony, a przecie nie wypada krwi upuszczać, ieżeli te przypadłości od kurczu pochodzą. Natura choroby, stan ciała i powszechna konstytucya powinny zawsze prowadzić Chirurga. 2) *Burzenie przeciw-naturalne, powiększona gorącość i mocną czerwoność ciała*; lubo i te przypadki wymagaią ograniczenia, a nayabardziey rozpoznać należy fałszywą pełność krwi i przypadłości kurczu, które się na początku astenicznych symptomatów, żiółciowych i nerwowych chorób niekiedy znayduią.

§. 1693. Znaczne upuszczenie krwi od razu iest daleko skutecznieysze niż kilka małych upustów; czasem powiększaią się przypadłości po pierwszym upuście, a to iest często dowodem, że powtórzenie iest potrzebne. Tak n. p. mania ma tę własność, iż po małym krwi wypróżnieniu, skoro iest indykacya, pospolicie napaści szaleństwa są mocnieysze, przeciwnie po

zna-

znacznym krwi upuście, nikną. Mniemania, że po krwi puszczeniu trzeba użyć wolnego poruszania się; że sen zaraz po nim iest niebespieczny; że pierwszy upust krwi od śmierci wybawia i t. p. należą do przesądów.

II. Arteriotomia.

§. 1694. Otworzenie arteryi iest z większą pracą i nieiakim niebespieczeństwem bardziey połączone, niż otworzenie weny czyli pospolite krwi puszczenie, chorzy przy tey operacy bardziey podpadaią omdleniu. Jedna tylko arterya zwykła się do tego obierać, to iest *skroniowa (arteria temporalis)*. P. *Martin* w niebespiecznych chorobach piersi zaleca otworzenie arteryi promienowey (*arteria radialis*). Naywiecey zwykło się czynić wypróżnienie krwi z arteryi w dolegliwościach głowy. dla prędszego ulżenia; w mocnych zapaleniach oczów; w czarney katarakcie; przeciw inflamacyi błoń mózgowych; w uporczywych bólach głowy, w przypadłościach letargu i t. p.

§. 1695. We wszystkich przypadkach, gdzie iest indykacya tey operacyi, znayduie się pospolicie arterya mocniey wydęta, która gdy się powyżey otworu ściśnie, popiera się przez to krwotok. Wypróżnienie iest zawsze dostatecznie mocne, gdy się tylko natrafi na pień arteryi. Otwór trzeba robić lancetem z ukosa podłu-

dłużny. Czasem iest bardzo znaczne płynienie krwi z tego naczynia, lecz można go łatwo zastanowić, przyłożywszy gałeczke z szarpii i lipki plaster, a dogodniéy ieszcze przez *compressorium* P. *Butter*. W czasie potrzeby można arteryą cale przerząć, a płynienie krwi samo od siebie ustanie. P. *Schmucker* opisuie przypadki, gdzie w iednym z nich przez mocne kichnienie dnia 27go, a w drugim dnia 15go po operacyi otworzyła się znowu rana.

III. Scarificatio.

§. 1696. Skaryfikacya i stawianie baniek mało się różnią od siebie. Tak iedno, iak i drugie uskutecznia mieyscowe krwi odciągnienie. Ta operacya zastepuie niekiedy pospolite puszczenie krwi w przypadkach, w których nie wypada czynić powszechnego krwi wypróżnienia, albo gdzie choroba nie iest dość steniczna do przedsięwzięcia onegoż, lub wykonania krwi upustu zwyczaynego na pewnych częściach iako to n. p. na języku. Przez postawienie baniek albo się utrzymuie mieyscowe krwi wypróżnienie, które się zowie *scarificatio cruenta*, albo przez nie wznieca się tylko drażnienie, iak się zwykło uskuteczniać przez leki zaczerwieniaiące, i to nazywa sie *scarificatio sicca*.

§. 1697. Pierwszey operacyi można użyć zamiast krwi puszczenia, ieżeli nie

iest

iest potrzebne mocnieysze krwi zmnieyszenie, zwłaszcza 1) dla wypróżnienia krwi z małych naczyń, dokąd zwyczayny upust krwi nie zasiąga; dla tego iest bardzo użyteczna w mocnych zapaleniach i ropieniu oczów; przeciw apoplektycznym przypadłościom, ukąszeniu wściekłych zwiérząt. 2) Dla wyprowadzenia płynnéy materyi, która tkwi w tkance komorkowatéy; niekiedy dla dalszego krwi wypróżnienia, także dla odciągnienia wodnistéy wilgoci z nóg edematycznych. Drugiéy operacyi starożytni lekarze zwykli używać przeciw zapaleniom wnętrzności, lecz w nowszych czasach, zamiast skaryfikacyi suchéy używa się lotnéy maści, pryszczących plastrów i synapizmów.

IV. Hirudinum applicatio.

§. 1698. Używanie piiawek w sztuce lekarskiéy iest bardzo dawne; (*Galenus de hirudinibus*) nie każdy iednak onychże rodzay użyty bydź może. Po czym się poznaią piiawki do użycia chirurgicznego zdatne; w iakich mieyscach zbierane bydź powinny; iakim sposobem przysadzaią się i utrzymuią, aby dostateczną ilość krwi wyssały, te wszystkie okoliczności znayduią się opisane w Rozdziale V. Wydział IV. §. 1280, gdzie o zmnieyszeniu krwi przez przysadzenie piiawek obszernie się mówiło.

§. 1699. Piiawki mogą bydź użyte we wszystkich przypadkach, gdzie upust krwi iest stósowny; często są ważnieysze, gdyż applikowane bydź mogą blisko cierpiącey części. Mniey także niż bańki sprawuią drażnienie, a przeto pierwszeństwo maią w wielu przypadkach. Z wielkim pożytkiem używane bywaią 1) w zapaleniach wszelkiego gatunku, dla wypróżnienia małych naczyń, na które zwyczayny upust krwi działać nie może. P. *Schmucker* w inflamacyach oczów na samych powiekach kazał przysadzić piiawki. W mocnych bólach głowy i zawrocie od skupienia się krwi; w zapaleniu gardła; w przypadłościach hemorroidalnych. nawet tak zwanych guzach. W zatrzymaniu miesięcznego czyszczenia; w zapalistych przypadłościach od artrytyki i rumatyzmów; w wrzodach na końcu palca i wrzodowatościach rakowatych, przysadzaią się na mieyscu bolesnym. 2) U Dzieci są naybespieczniey-szym lekarstwem krew wypróżniaiącym. W dychawicy, febrze szkarłatney, odrze, na szyi lub za uszami; w czasie kolenia się zębów, złączonym z mocną gorączką. Przeciw konjestyom ku głowie. W zwężeniu obrzezka, i t. d. Ilości krwi, iaką iedna piiawka wyssać może, nie można ściśle oznaczyć. Rachuiąc wraz kwotę krwi po ssaniu upływaiącey, wynosi cała ilość od pół uncyi do iedney.

§. 1700. Wyłożywszy naukę o zewnętrznych lekach i leczenia środkach mate-

rya

ryą chirurgiczną składaiących, wypada mi uczniom Chirurgii, niektóre podać uwagi względem wzaiemnych miedzy Medycyną i Chirurgią stosunków. Wszakże Medycyna zaprzeczyć nie może, że mało iest wewnętrznych chorób, w których leczeniu, bez pomocy zewnetrznych leków obéyść się może, a wiele takich, które, nie maiąc ich uleczenia w swéy mocy, oddaie zupełnie w rece Chirurgii. A tak n. p. w chorobach, gdzie wzruszliwość ciała prawie wygasła, i gdzie iest potrzebny bodziec dla ożywienia funkcyy i wsparcia sił życia; albo w kurczowych przypadkach, gdzie przeciwny bodziec wzniecić potrzeba; albo w zapalistych chorobach, gdzie drażliwość odciągniona bydź musi; albo w apoplektycznych przypadłościach, gdzie ratunek iest nagle potrzebny, tam dowcip Medycyny ustaie, i sama tylko Chirurgia skuteczną przynosi pomoc, przykładaiąc leki prędko odciagaiące w kształcie synapizmów lub wezykatoryów i t. p. *Drugi raz* n. p. w przypadku ukąszenia wściekłego zwiérza, gdzie co prędzey zapobiedz trzeba, aby nie wsiąkł iad w ciało nieszczęśliwego, Medycyna nie maiąc wewnętrznie ratowania sposobu zostawia Chirurgii o nim staranie, która albo trawi iad kaustycznemi lekami, albo mieysce tymże zarażone wyrzyna. *Trzeci raz* n. p. w krwotokach macicznych, hemorroidalnych, w moczu krwawym, w płynieniu krwi z nosa, gdzie osłabieniu chore-

go dzielnie zabiegać należy, Medycyna używszy wewnętrznych krew wstrzymujących leków bezsutecznie, odsyła chorego do Chirurgii, która przez sprycowania, obkładania i tym podobne zewnetrzne środki krwotok hamuie. *Czwarty raz* n. p. w prawdziwych stenicznych chorobach, gdzie sie gwałtowna reakcya, i mocna wzruszliwość razem złączone znayduią, Medycyna uznaiąc za niedostateczne przeciw tymże wewnetrzne lekarstwa, wzywa pomocy Chirurgii, która umnieysza krwi choremu, aby wzruszliwość zwolnić, rozpędzenie przyspieszyć, ropienie i gangrenę oddalić i t. d. — Ponieważ wyliczonych tu zewnętrznych leczenia środków sztuka chirurgiczna nayczęściey, w ostatnich w nagłych i niebespiecznych przypadkach używać zwykła, przeto nazywa sie *heroicznemi*, to iest walecznie skutkuiącemi; zwykły; a że szczególniey używane bywaią przez Chirurgów w przypadkach takich, w których Medycyna z natury swey nie może dadź żadney pomocy, tylko sama Chirurgia; przeto zwykły się nadto mianować właściwemi Chirurgii środkami; do których w tym rzędzie klass wymienionych wielkich heroicznych środków, z tego powodu, możnaby umieścić i policzyć, nieiako mnieyszey wagi manipulacye, środki, sposoby i chorób przyprzypadki; zwłaszcza w których Medycyna, nie będąc zdolną żadney dadź pomocy, zwykła ie pospolicie odsyłać do Chirur-

gii,

gii, któraby swemi zewnętrznemi sposobami i środkami zaradziła, iako to *n. p.* *a*) w przypadkach, gdzie Medycyna wewnętrznemi lekarstwy; *złym skutkóm podeyrżanych w ciele soków*, nie może zaradzić: Chirurgia tam zwykła zapobiegać przez różne swe sposoby *szczepienia* (*inoculatio*), *obacz* §. 1169 i t. d. Rozd. IV. *b*) W przypadkach, *gdzie soki ciała zbyt zepsute, ostre w naturze swey nader przeinaczone*, wewnętrznemi lekarstwy nie mogą bydź poprawione ani uprzątnione; tam Chirurgia przez swe różne zewnętrzne, fizyczne a naostatek i mechaniczne sposoby, oneż ku powierzchni ciała zwracaiąc, zwykła ie precz wyprowadzać z ciała; *obacz* §. 1161. i t. d. Rozd. III. X. *c*) W przypadkach n. p. gdzie Medycyna przez swe leki wewnętrzne, niezdolną bydź rachuie, *kanałów i t. p. wydrążałości ciała ciężko i niebespieczno zapartych* otworzyć i rozwolnić: Chirurgia tam pospolicie zwykła dawać swą pomoc za pośrednictwem mechanicznych swych sposobów *pompowania, obacz* §. 1156. *Catheterismus, punctio, paracenthesis* etc. *d*) W przypadkach chorób, gdzie części ciała, bądź z wewnętrzney, bądź to z zewnętrzney przyczyny zesłabione i z mieysc swych usunięte i wypadłe, żadnemi lekarstwy wewnętrznemi Medycyny utwierdzone i wspomożone bydź nie mogą; tam Chirurgia w różnych takowych nadwerężeniach ciała, przez różne też rodzaie właściwych sobie

i szcze-

i szczególnych środków, sposobów, oraz mechanicznych sprzętów, narzędzi i przynależytości swoich, zwykła skuteczną pomoc przynosić, n. p. w postaci kranców §. 1003. i t. d.; kilników §. 967. i t. d. łubków §. 907. i t. d. Jakoteż w prostowaniu ciała nieforemności i wad; w nadstawianiu członków, i części ciała braku i t. d. Chirurgia w téy mierze skuteczną i dzielną staie się rękoymią. *e*) Naostatek do tegoż rzędu klass, zawieraiących sie w nich środków, leków i sposobów Chirurgii właściwych, liczyć tu można i te środki i sposoby rozmaite, które używaią się w nagłych śmierci niebespieczeństwach, czyli zaduszeniach (*Asphixie*), w których ponieważ wewnetrzne Medycyny lekarstwa pospolicie niedostatecznemi się bydź znayduią, tam Chirurgia przez różne swe zewnętrzne środki i połączone razem fizyczne i mechaniczne sposoby, zwykła się nayskutecznieyszą stawać pomocą, każdemu takiemu nieszcześliwemu.

§. 1701. W przytoczonych tu powyżéy niektórych przykładach, okazałem z iednéy strony, iak bardzo Medycyna potrzebuie od Chirurgii, wsparcia i wspólnéy pomocy; podobnież z drugiéy strony, chce tu okazać, w iakim stósunku zostaie Chirurgia z Medycyną. Przypuścić nie można, że zewnętrzne żyiące ciało, tym samym iak wewnętrzne nie podlega prawom natury, zaczym sztuka leczenia zewnętrznych onegoż uszkodzeń niepowinna bydź daleką

od

od sztuki leczenia wewnętrznych chorób. Lubo z doświadczenia wiemy, iż zewnętrzne działanie lekarstw w niektórych przypadkach, iest cale różne od wewnętrznego, a niekiedy nawet przeciwne. To się postrzega na solach rozwalniaiących, które z wielkim pożytkiem używaią się zewnętrznie przeciw gnilności; także szczególnych indykacyy zewnętrznych leków, nie można czasem z wewnętrznemi połączyć bez zawikłania. W ogólności iednak pod czas goienia zewnętrznych uszkodzeń: ran, wrzodów i t. p.; po operacyach chirurgicznych; przy leczeniu wyrzutów skórnich, wzdęć, fluxyy artrytycznych lub rumatycznych zwykli zawsze Chirurgowie wewnętrznych przybierać lekarstw, iako to: antyflogistycznych, antyseptycznych, ostre soki osładzaiących i wiele innych do zewnętrzney kuracyi pomocnych środków. Powtóre, cierpiący choroby zewnętrzne, muszą tak ściśle iak chorzy na wewnętrzne dolegliwości zachować dyetę; nauka zaś o dyecie i porządku życia, należy miedzy nayważnieysze przedmioty sztuki lekarskiey, a zatym iest także sztuki chirurgiczney pryncypalnym objektem.

§. 1702. Lubo to, co się w poprzedzaiących paragrafach przywiodło, dostatecznie przekonywa, iż Medycyna z Chirugią, a Chirurgia z Medycyną ma nierozerwany naturalny związek; z tym wszystkim nauka o chirugicznych leczenia środkach dotąd pospolicie taki los miała,

iż

iż w pismach materyi medycznéy, albo cale zaniedbana, albo iak iaki przydatek uważana i mało wypracowana była. Przyczyny téy naganney oboiętności okażą się na innym mieyscu. Moim zdaniem słuszną i pożyteczną iest rzeczą, sztuki chirurgicznéy uczniom, na sam przód podać oddzielną od materyi medycznéy naukę leków i leczenia środków w chorobach zewnętrznych, używanych iako pryncypalny objekt tych nawet Chirurgów, którzy się Medycyny w całéy rozciągłości uczą, i uczyć powinni.

REJESTR

CZĘŚCI PIĄTÉY.

Wy-